

TÜM İKTİSATÇILAR BİRLİĞİ
YAYINLARI
NO:20

KAPİTALİST DEVLET İŞLETMELERİ VE TÜRKİYE

Mustafa SÖNMEZ

Devlet Nedir?/
Kapitalist Devletin
Temel İşlevi ve Görece
Özerkliği/Emperyalist Metro-
pollerde ve Bağımlı Ülkelerde Devlet
İşletmeleri/1923'den Günümüze Türki-
ye'de Devlet İşletmeleri/Tekelci Ser-
maye - Devlet İşletmeleri İlişkisi/
İşçi Sınıfı Açısından
Devlet İşletmesinin
Önemi

TÜSTAV

**KAPİTALİST
DEVLET İŞLETMELERİ
VE TÜRKİYE**

MUSTAFA SÖNMEZ

TÜSTAV

TÜM İKTİSATÇILAR BİRLİĞİ YAYINLARI No. : 20

Kapak Düzeni : Ümit ÖZCAN

Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları
Karanfil Sok. 14/10
Kızılay/Ankara

Şafak Matbaası/Ankara Şubat - 1978

TÜSTAV

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK KAPİTALİST DEVLET VE DEVLET İŞLETMELERİ

- I — DEVLETİN ORTAYA ÇIKIŞI
- II — DEVLETİN TEMEL İŞLEVİ VE GÖRECE ÖZERKLİĞİ
- III — KAPİTALİST DEVLET İŞLETMECİLİĞİ
 - 1 — Kapitalist Devlet İşletmeciliğinin Ortaya Çıkışı 7
 - 2 — Geribıraktırılmış Ülkeler ve Devlet İşletmeciliği 19
 - 3 — Kapitalist Devlet İşletmeciliğinin İşlevleri 21
 - 4 — Emperyalist Ülkelerde Devlet İşletmeciliği 25

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DEVLET İŞLETMELERİ

- I — 1923 - 1929 KESİTİNDE TÜRKİYE VE DEVLET İŞLETMECİLİĞİ
 - 1 — Lozan Anlaşması 33
 - 2 — İzmir İktisat Kongresi ve Sonuçları 34
 - 3 — Emperyalizle Olan İlişkiler 37
 - 4 — Tarımda Devlet Müdahalesi 39
 - 5 — Devlet İşletmeciliği 40
 - 6 — Dönem Sonu Gözlemler 41
- II — «DEVLETÇİLİK» DÖNEMİ
 - 1 — Devlet Müdahalesinin Yoğunlaşmasını Yaratan Nesnel Koşullar 42
 - 2 — Devletin Dolaylı Müdahaleleri ve Sonuçları 44
 - 3 — Devlet Müdahalesinin Yoğunlaşması 46

4 — Savaş Yılları ve Devlet Müdahalesi	55
5 — Dönem Sonu Gözlemler	58
III — GELİŞTİRİLEN KAPİTALİZM ve DEVLET İŞLETMECİLİĞİ (1945-1960)	
1 — II. Paylaşım Savaşı Sonrası Emperyalizm ve Geribıraktırılmış Ülkelerin Sanayileşmesi	60
2 — 1945 Sonrası Türkiye'nin Geleceğine İlişkin Planlar ve Raporlar	61
3 — Hızlanan Kapitalistleşme Süreci ve Devlet İşletmeciliği	67
4 — Dönem Sonu Gözlemler	74
IV — «PLAN»LARDA DEVLET İŞLETMECİLİĞİ	
1 — Birinci Beş Yıllık Planda Devlet Kesimi	76
2 — İkinci Beş Yıllık Planda Devlet İşletmeciliğinin Yeri	78
3 — Üçüncü Beş Yıllık Plan, Yabancı Sermaye ve Devlet İşletmeciliği	79
V — GÜNÜMÜZDE DEVLET İŞLETMELERİNİN ROLÜ	
1 — Sürekli Yaşanan Darboğazlar ve Devlet İşletmeciliği	82
2 — Sömürücü Azınlıkla Emekçi Kitleler Arasındaki Çelişkiyi Törpülleme Sürecinde Devlet İşletmeleri	95
3 — «Emniyet Subabı» olarak Devlet İşletmeleri ve İşveren Sendikalarında Örgütlenme	103
4 — Devlet İşletmelerinin Zararları ve Bunu Karşılamanın Kaynakları	107
5 — Devlet İşletmelerinin 1977'de Durumu, Son Zamlar, Etkileri ...	113
VI — SONUÇTAN ÖNCE BİRKAÇ SÖZ	
VII — AÇIKLAMALAR	
VIII — KAYNAKLAR	

GİRİŞ

Türkiye'de devlet, toplumsal yeniden üretim sürecinde oldukça geniş bir yere sahiptir. Deniz, hava, demiryolları ulaşımı, haberleşme, eğitim, sağlık hizmetleri devletçe gerçekleştirilmektedir. Devlet, sigara, içki, süt, peynir, konserve, ayakkabı, et, balık, deterjan, kolonya, sirke, tuz gibi günlük yaşantımızda yer alan birçok ürünün üreticisi ve satıcısı durumundadır. Bundan başka, pamuktan kırmızı bibere ve mercimeğe kadar başlıca tarım ürünlerinin toptan ticareti ve ihracatıyla yine devlet meşguldür. İmalat sanayi ürünleri, yüzde otuzyedü buçuk oranında devletçe gerçekleştirilmekte ve banka kredilerinin yüzde altmışdördünü devlet bankaları vermektedir.

Devlet, tüm bu ürün ve hizmet üretimlerini «**Kamu İktisadi Teşebbüsleri**» diye bilinen 29 işletmeci, 10 tasarrufcu kuruluş aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Bundan başka sözkonusu kuruluşların 221 adet iştirak ve ortaklığı da vardır. Bunların dışında, Maden Tetkik Araştırma Enstitüsü, Tekel Genel Müdürlüğü ve Orman Genel Müdürlüğüne bağlı birçok işletmeler, Devlet Üretim Çiftlikleri de yeniden üretim sürecine önemli katkıları olan diğer devlet işletmeleridir.

Devlet işletmeleri aracılığıyla devletin yeniden üretim sürecinde bu denli geniş bir yere sahip olması, yalnız Türkiye'ye özgü bir olgu mudur? Hayır. Bugün, gelişmiş veya geri bıraktırmış olsun dünyanın tüm kapitalist ülkelerinde devlet işletmeleri, giderek genişleyen bir yere sahiptirler. Sözkonusu ülkelerde yüzbinlerce işçinin karşısına, karikatürlerde şişgöbek, dazlak kafalı, elinde püroları olduğu biçimde betimlenen patronlar yerine, «devlet baba» çıkmaktadır. «**Koşulları dönüştürmek**» mü-

cadelesi içinde olanlar açısından sorunun önemi ortada. Özellikle 780 bin işçinin patronunun, devlet olduğu Türkiye'de, bir de «baba devlet» anlayışının başatlığı, sorunun önemini bir kat daha arttırmaktadır.

Bazılarına göre, devlet işletmeleri «kapitalizm denizinde sosyalist adacıklar»dır. Kapitalist üretim ilişkileri temeli üzerinde varlıklarını sürdüren bu kuruluşlar, onlara göre; etkin bir biçimde çalıştıkları ve genişledikleri ölçüde Sosyalizme geçişin olanaklarını yaratmaktadır.

Bu tür değerlendirmelerin sahipleri herşeyden önce doğru bir devlet analizinden yoksundurlar, devletin sınıfsal özünü gözardı etmektedirler.

Sovyetler Birliği'nin başını çektiği bu görüşün temsilcisi ülkeler, bu «analiz»lerine bağlı olarak «gelişmekte olan ülkeler»deki devlet işletmelerine geçmişte olduğu gibi günümüzde de çeşitli yardımlarını esirgememekte; bu yardımların, emperyalist tekellerin gücünü kırdığını ve sözkonusu ülkelerin çeşitli darboğazları aşmasına yardımcı olduğunu savunmaktadırlar. Bu savın ne denli geçerli olduğunun kanıtı geçmişteki Mısır ve Hindistan örneklerinde yatmaktadır. Sınıf ölçütü yerine ülke ölçütü kullanmanın Marksizmle ilgisi olmadığı da bilinen bir gerçektir.

Oysa, gerçekten bu kurumlar «sosyalist adacıklar» mıdır; değilse gerçek işlevleri nelerdir? Çalışma boyunca bu soruya cevap aramaya çalıştık. Kapitalist devlet işletmelerinden söz etmeden önce kapitalist devlet konusunda birşeyler söylemek gerekirdi. Bu nedenle biz, soruna devlet ile başladık. Günümüzde kapitalist devletin yetkinleşmesine koşut olarak devlet işletmelerine ne tür görevler verildiğini araştırmayı amaçladık. Daha son-

ra ise, Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi sürecinde devlet işletmelerinin rolünü ve günümüzde devletin temel işlevini yerine getirirken bu kuruluşlardan nasıl yararlandığını ortaya koymaya çalıştık. Ancak şunu belirtmek gerekir ki; inceleme alanımız içinde devlet işletmelerinin hepsine yer vermek mümkün olmadı. Devlet Üretim Çiftlikleri, Tekel Genel Müdürlüğü, Orman Genel Müdürlüğü Maden Tetkik Araştırma Enstitüsü gibi kurumlara bağlı devlet işletmeleri inceleme alanımızın sınırları dışında kaldı; yoğunlaşılacak alan, ağırlıklı olarak Kamu İktisadi Teşebbüsleri tanımına giren devlet işletmeleri oldu.

I — DEVLETİN ORTAYA ÇIKIŞI

Devlet, sonsuz bir geçmişe sahip, tarihsel gelişmenin her aşamasında görülen bir kurum değildir. Varlıklarını devletsiz sürdüren ve devlet gücünden habersiz toplumlar da varolmuştur. Sınıfların olmadığı toplumlarda devlet de yoktu. Devlet, sınıflı toplumun ve onun yarattığı işbölümünün bir ürünüdür. Sınıfsız toplumlarda devletin olmayışını Lenin şöyle anlatmaktadır; «İlkel toplumda, insanların küçük aile grupları halinde yaşadıkları ve vahşete yaklaşan bir koşul içinde gelişmesinin en alt evrelerinde buldukları zaman -modern uygar insan toplumun binlerce yılla ayrıldığı bir dönemde- henüz devletin varlığının bir belirtisi yoktu. Gelenek, otorite, saygı ve klanın yaşlıları tarafından uygulanan yetkinin ağır bastığını görüyoruz. -O zamanki kadının durumu bugünkü gibi ayaklar altında ve kötü durumda değildi- ama başkalarını yönetmek ve yönetme uğruna ve o amaçla, sistemle ve sürekli olarak ellerinin altında bugün hepimizin bildiği gibi silahlı askeri birlikler, hapisaneler ve başkalarının iradesini kuvvet yoluyla baskı altına almanın bütün öteki araçlarla temsil edilen -ki bunların hepsi devletin özünü oluş-

turur- belli bir baskı aygıtı, bir şiddet aygıtı bulunduran ayrı bir insan kategorisini hiçbir yerde görmüyoruz.» (1) Devlet, toplumun kendi gelişmesinin belli bir aşamasındaki ürünüdür. Toplum, artık önüne geçilmez, uzlaşmaz karşıtlıklara bölünmüş ve kendi kendisiyle çözümlenemez bir çelişkiye dolanmıştır. Öte yandan, bu karşıtlıkların ve çelişik çıkarlara sahip sınıfların kendilerini ve toplumu verimsiz bir mücadele içinde tüketip bitirmemeleri de gerekmektedir. Toplumun varlığını sürdürebilmesi için, görünüşte toplumun üstünde yer alıp, çatışmayı hafifletecek ve sistem içi çelişkileri düzenin çitleri içinde tutacak bir kurumun gerekliliği, devleti doğurmuştur.

Devletin ortaya çıkışını Engels şöyle anlatmaktadır; «...ekonomik varlık şartları bütünü gereğince özgür insanlar ve köleler, zengin sömürücüler ve yoksul sömürülenler biçiminde bölünmek zorunda kalan bir toplum doğmuştu. (öyle - ç) bir toplum ki bu uzlaşmaz karşıtlıkları artık yeni baştan uzlaştıramamakla kalmıyor, tersine, onları sonuna kadar geliştirmek zorunda bulunuyordu. Böyle bir toplum ancak, ya bu sınıfların kendi aralarında sürekli ve açık bir müdahalesi içinde, ya da görünüşte, uzlaşmaz karşıt sınıfların üstünde yer alan, onların açık çatışmasını önleyen ve sınıflar mücadelesine, olsa olsa, ekonomik alanda yasal (legale) denilen bir biçim altında müsaade eden bir üçüncü gücün egemenliği altında varlığını sürdürebilirdi, gentilice örgütlenmenin ömrü dolmuştu. Gentilice örgütlenme işbölümü (ve bunun sonucu toplumun sınıflara bölünmesi) ile paramparça olmuştu. Yerine devlet geçti.» (2) Açıktır ki; devlet denilen kurum sınıflar mücadelesinin bir sonucudur; Hegel'in ileri sürdüğü gibi «ahlaki bir fikrin gerçekleşmesi» değildir. Devletin bu özelliği, yani toplumsal işleyişin başlatıcısı olmadığı, tersine, sınıflar mücadelesinin bir sonu-

cu olduğu devlet konusunda ilk akla gelen öge olmalıdır.

Böylece devlet, üçüncü bir güç olarak, bir taraftan git-tikçe artan kişisel servetlerin koruyucusu ve meşru kılı-cısı, diğer taraftan sınıfsal farklılaşmaların yarattığı çelişkilerin düzenin çitleri içinde kalmasını sağlayan ve yeni düzeni bozacak kerteye gelmesini önlemeyi amaçlayan, böylelikle sınıf egemenliğinin sürdürücüsü kurum olmuştur.

II — KAPİTALİST DEVLETİN TEMEL İŞLEVİ VE GÖRECE ÖZERKLİĞİ

Feodal sistemde, «artığa el koyma» olayı, ekonominin dışında gerçekleşirdi, yani sömürü, «iktisat - dışı - zor» ile mümkündü. Feodal bey, artığa el koymak için askeri bir güce ve aynı zamanda bu zoru meşrulaştıracak, haklı gösterecek bir kurum olan dini örgütlere muhtaçtı. Bu bağlamda, egemen sınıfla devlet iç-içe bir özellik gösterirlerdi. Feodal devlet, feodallerin toplumsal faaliyetlerini denetleyen bir mekanizma durumundaydı. Feodallerle devlet arasındaki ilişki dolaysızdı.

Oysa kapitalizmde işgücü metaya dönüşmüş, eskiden de var olan meta üretimi üst düzeylere çıkmış ve meta mübadelesi üretim ilişkilerinin temelini oluşturmuştur. Bu gelişmeyle birlikte üretim sürecinde ortaya çıkan «artık - değere el koymak» için bundan böyle, devlette simgeleşen somut, fiziksel zora gerek kalmamıştır. Ekonominin içsel yasaları, başka bir anlatımla, «serbest mübadele» ilkesi kendince bir zor barındırmaktadır ve artık değere el koymak için bu ilkelerin sürekli işlemesi yetmektedir. «Serbest mübadele» alanının içinde kaldıkça ve işleyişine engel olmadıkları sürece insanlar, «hür»dürler,

çalışıp çalışmamakta serbesttirler. Ama bu «hazin hürriyet», üretim araçlarına sahip olmayan insanları sermayenin zorunlu esirler: durumuna gelmekten kurtarmamaktadır. «Hür teteşebbüs» düzeni, böylece, hiç bir dış zora başvurmaksızın, «serbest mübadele» ilkesine içkin kendince bir zor aracılığıyla otomatik işleyişini sürdürür.

Burjuvazi ile, kapitalist devlet arasındaki ilişki dolaylı bir niteliğe bürünmüştür.

Burjuvazinin, kapitalist devletten istediği bu kendince zorun egemen olduğu «serbest mübadele» alanını dıştan korumak ve yeniden üretimin sağlanması için gerekli koşulları sağlamak olmaktadır.

Böylece, kapitalist devletin temel işlevi «mevcut sistemin yeniden üretim koşullarını sağlamak» olmaktadır.

Yeniden üretim, salt ekonomik düzeyde anlaşılmamalıdır. Sorunu kapitalizm çerçevesinde ele alırsak, kapitalist üretim sürecinde yeniden üretimi sağlananların yalnızca metalar ve artık-değer olmadığı, aynı zamanda bunların içinde üretildiği üretim ilişkileri ve onlara tekbül eden bölüşüm ilişkileri olduğunu da görürüz. İşte devlet, çeşitli aygıtları aracılığıyla mevcut üretim ilişkilerinin veya onun hukuki ifadesi olan mülkiyet ilişkilerinin garantörü olmakla kalmamakta, aynı zamanda hayatın sürmesi için gerekli olan mal ve hizmetlerle birlikte kapitalistle ücretli arasındaki toplumsal ilişkiyi de yeniden üretmenin koşullarını sağlamaktadır. (3)

Özetlersek, kapitalist devletin temel işlevi, çeşitli baskı, eğitim, din, sanat, hukuk ekonomik v.b. kurumları aracılığıyla gerçekleştirilen ekonomik, politik ve ideolojik pratiklerin koordinatörlüğünü yapmak, böylece sınıf ege-

menliğini koruyarak mevcut toplumsal formasyonun bütünlüğünü sürdürmektir.

Devletin hakim sınıfların emekçi sınıf ve tabakalar üzerinde kurdukları toplumsal hakimiyetin koruyucusu, onların baskı aracı olduğu bilinen bir gerçektir. Engels, «devlet hakim sınıfların baskı aracıdır» önermesiyle devletin en özlü tanımını yapmıştır. Ancak, sözkonusu önermenin hangi soyutlama düzeyinde elde edildiğini araştırmadan her tür analizde bu soyutlamayı kullanmanın, devleti hakim sınıfların nesnesi, onların bir çeşit sopası olarak görme gibi sonuçlar doğurduğu da bilinen diğer bir gerçektir. Bu anlayışın uzantısı olarak, devlet, hakim sınıfların bir yönetim konseyi olarak tanımlanmakta ve her tarihsel olayın hakim sınıflarca planlandığı ve yürürlüğe konulduğu ileri sürülmektedir. (4)

Bilindiği gibi, teorik önermeler soyutlama yoluyla elde edilir. Ancak, her önerme aynı soyutlama düzeyinin ürünü değildir. Soyutlama derecelerinin farklılığını göz önüne almadan, bütün teorik önerme ve kavramları aynı soyutlama düzeyindeymiş gibi kullanmak, teorinin yanlış uygulanmasına ve arzu edilmeyen sonuçların doğmasına neden olur. Örneğin, devletin memurlara «Yakacak yardımı» yapması olgusunu anlamaya çalışıyoruz. Sözkonusu olaya «devlet hakim sınıfların baskı aracıdır» önermesiyle yaklaşmak olayı çözümlememize yardımcı olacak mıdır? Aksine, görünürdeki olay, devletin baskı aracı olmasından çok yoksulları gözeten «baba devlet» savını doğrulayacak bir niteliktedir. Görüldüğü gibi farklı bir soyutlama düzeyinin ürünü olan bir önermeyi farklı bir düzeyin teorik bakış açısına ithal etmemiz bizi çözümsüzlüğe sürüklemektedir.

Devleti, hakim sınıfların istedikleri gibi yönlendirdikleri bir robot olarak görenler ekonomik düzey ile poli-

tik düzey arasında bir-e-bir bir ilişki kurmaktadırlar. Onlara göre ekonomiye hükmedenler politikaya da hükmederler.

Böylesi bir anlayış çizgisel tarih anlayışıdır. Oysa Marksizm, çizgisel tarih anlayışını reddeder, tarihi, çok yanlı, çok boyutlu, sıçramalı, kesintili bir gelişim süreci olarak tanımlar. Bu nedenle toplumsal bütün içerisindeki çeşitli düzeylerin- ekonomik, politik, ideolojik v.b.- eşit bir gelişme gösteremeyeceklerini ve birbirlerini dolaysızca yansıtamıyacaklarını ileri sürer. Yine Marksist tarih anlayışına göre, toplumsal bütün içerisindeki düzeyler birbirlerini karşılıklı olarak etkilerler, birbirlerine karşı görece özerklikleri vardır. ve son kertede ekonomik temel tarafından belirlenirler.

Bu bağlamda, politik düzeye tekabül eden bir kurum olan devletin de görece özerkliği vardır. Devletin bu özelliği onun işlevini yerine getirebilmesi için bir ön-gerekliliktir. Engels, bu konuda şunları belirtmektedir; «Toplum vazgeçemeyeceği bazı ortak işlevler yaratır. Bu işlevleri yerine getirmek için atanmış kişiler toplum içinde işbölümünün yeni bir dalını oluştururlar. Böyle yaparken, kendilerini atayanların çıkarlarından farklı, hatta onların çıkarlarına karşıt çıkarlar sağlarlar, onların karşısında bağımsız hale gelirler ve devlet yerindedir. Ve şimdi... kesin olarak yeni güç genellikle üretim hareketini izlemek zorundadır. Ama başlangıçta kendisine verilen ve giderek gelişen görece iç bağımsızlık sayesinde, üretimin koşulları ve cereyan tarzı üzerinde etkide bulunur. Eşit olmayan iki gücün etkileşimi sözkonusudur; bir yanda, ekonomik hareket öte yanda, ortaya çıkar çıkmaz kendi öz hareketine kavuşan ve en üst derecede bağımsızlık için çabalayan yeni siyasi güç. Genellikle, ekonomik hareket üstün gelir. Bununla birlikte, kendisinin kurduğu

ve görelî bağımsızlık verdiği siyasal hareketten, bir yandan devlet gücünün ve öte yerde ona anında beliren muhalefetten gelen tepkilere katlanmak zorundadır.» (5) Kapitalist devletin toplumsal sınıflar karşısındaki bu görece özerkliği toplum yapısının temelinde yatan üretim ilişkilerini ve bu ilişkilerin yarattığı güçler dengesini aşacak bir niteliğe varamaz.

Devletin, sınıflar mücadelesinin bir ürünü olduğundan söz etmiştik. Bu nedenle devlet toplumsal işleyişin başlatıcısı olmadığı gibi hakim sınıflarla özdeş de değildir. Kapitalist Devlet, «kapitalist üretim biçiminin genel dış koşullarını işçilerin ve aynı zamanda tek tek kapitalistlerin oyun bozanlıklarına karşı koruyup ayakta tutabilmek...» (6) için görece özerk olmak zorundadır. Başka bir deyişle, «serbest mübadele» alanını koruyabilmesi bunu gerektirmektedir.

Somut toplum da hakim sınıflar hiçbir zaman iç çelişkilerinden arınmış, homojen, uyumlu bir kategori değildirler; her aynı dönemde ayrı bileşimler halinde «**iktidar bloku**» (7) meydana getirirler ve devlet, iktidarını bu egemen güçler bileşkesinden alır. İktidar bloku içinde bir kesim, **yönlendirici güç** durumundadır ve sözkonusu bileşkedeki ağırlığı daha büyüktür. Bloku oluşturan sınıflar yapısı her ülkenin somut koşullarına göre değişebilir. Bizim gibi burjuva demokratik devrimlerinin tamamlanmamış olduğu bağımlı ülkelerde tekelci burjuvazinin güçsüzlüğü nedeniyle, kapitalizm öncesi sınıflar da blok içinde yer alırlar. İktidar blokunu oluşturan ögeler arasında ve her ögenin kendi iç kesimleri arasında, genellikle kapalı kapılar ardında süren, kıyasıya bir çekişmenin olduğu da bilinen bir gerçektir.

Geçmeden belirtilmesi gereken bir başka şey de; belirli somut konjonktürlerde, özellikle siyasî bağımsızlığı-

nı yeni kazanmış geri bıraktırılmış ülkelerde, küçük burjuva sivil - asker bürokratların Poulantzas'ın «geçerli etkiler» olarak tanımladığı, politik düzeydeki etkinlikleriyle sınıf davranışı gösterebildikleridir.

Söz konusu ülkelerin, savaş sonrası ilk yıllarında küçük burjuva sivil - asker bürokratlar iktidar bloku içerisinde yer alabilmekte ve koşullara göre yönlendirici güç olabilmektedirler. Bu toplumsal kategorinin «modernleşme» en büyük özlemi olduğu için, giriştikleri eylemler uzun dönemde sanayi burjuvazisinin çıkarlarıyla çakışmaktadır. Ancak, ilkel sermaye birikiminin sağlanmasıyla palazlanan hakim sınıflar, bu toplumsal kategorinin «sınıf davranışı» gösterme niteliğine, onu iktidar bloku içinden çıkartıp tarihsel yerine idari göndermekle, son vermektedirler.

İşte hakim sınıflar böyle parçalı bir yapıya sahiptirler ve aralarında sürekli olarak çelişki vardır. Kapitalist devlet ise tek tek hakim sınıfların günübirlik, parekende, öznel, özel çıkarlarını gözetmekten çok onların uzun vadeli, götürü, toptan, nesnel, genel geçer sınıf çıkarlarını koruyup geliştirir. Bu anlamda devlet «kişiler - üstü» bir kurumdur. Yani, devlet belirli kişilerin, belirli bir zümrenin değil de bütün bir sınıf veya sınıfların egemenliğini işler kılmakla görevlidir. Kapitalist devlet, hakim sınıfların kendi aralarında çelişen öğeleri arasındaki çatlakları yapıştırıp, çelişkileri en alt düzeyde tutmak ve böylece tek tek hakim sınıfların olmasa bile bir bütün olarak mevcut toplumsal formasyonu ve egemen sınıflarını koruyup geliştirmek için görece özerk olmak zorundadır.

Hakim sınıfların bu parçalı yapısına karşılık emekçi kesim de homojen bir yapıya sahip değildir. Kapitalist devlet, hakim sınıflar arasındaki çelişkilerin beraberinde bir çözülmeyi getirmemesi için girişimlerini sürdürürken

diğer taraftan da hakim sınıflarla emekçi kesim arasındaki çelişkilerin yoğunlaşip düzeni yıkacak kerteğe gelmemesini amaçlar. Devlet, bu amacına ulaşmak için emekçi kesimin bütünlüğünü bozacak onları atomize edecek önlemler alır. Emekçi sınıf ve tabakaların sınıfsız toplum kurmaya yönelik bilince (sosyalist bilinç) ulaşmaları mevcut düzen için «çanların çalması» anlamına gelir. İşte bu durumda devlet, emekçi kesim içinde çeşitli bölünmelere meydan verecek uygulamalarıyla da emekçi kesimi parçalı bir yapıya dönüştürmeyi amaçlar; işçi sınıfı içinde bir işçi aristokrasisi yaratır, ara sınıf ve tabakaların mevcut düzenden yana umutlarını pekiştirici girişimlerde bulunur.

Sınıflar düzeyindeki bu karmaşıklık kendisini devlet kurumları düzeyinde sürdürür. Devleti oluşturan kurumlar arasında da bir uyum ve homojenlik sözkonusu değildir. Örneğin bir Devlet Planlama Teşkilatı ile Yürütme Organı veya Danıştay ile Yürütme Organı arasındaki sürtüşmeler bilinen gerçekliklerdir. Böylece, sınıflar düzeyindeki mücadele devlet kurumlarına yansır ve devlet, temel işlevini yerine getirebilmek için, tek tek hakim sınıflara ve emekçi kesime karşı görece özerk davranmayı bu kez kurumlar düzeyinde tek tek kurumlarına karşı görece özerk olmakla sürdürür.

Son olarak, bağımlı ülke devletinin emperyalizme karşı görece özerkliğinden de söz edebiliriz. Devlet, sistemin kendini yeniden üretmemeye tehlikesiyle karşı karşıya kalması durumunda bağımlı olduğu emperyalist metropollere karşı «anti-emperyalist» tavırlar da takınabilir. Ancak, bağımlı ülke devleti kendi hakim sınıflarına karşı ne kadar görece özerk ise emperyalizme karşı da o kadar görece özerktir.

III — KAPİTALİST DEVLET İŞLETMECİLİĞİ

Devletin toplumsal sistemin yeniden üretim sürecine dolaylı veya doğrudan katılması onun varlığının nedenidir. Devlet, ilk müdahalesini ortaya çıkmakla yapmıştır, daha sonradan giriştiği her tür dolaylı-doğrudan eylem tek amaca yöneliktir; üretim ve birikimin sürekliliğini sağlamak. Devlet bu işlevini yerine getirebilmek için giriştiği müdahaleler sonucu toplam artık-değere el koyar, bu değer büyük bir kısmını kâr, faiz, rant ve diğer gelir kategorileri olarak emek-dışı sınıflara dağıtır. Ancak bu dağıtım işleminin sadece piyasa mekanizması yolu ile gerçekleştiğini söylemek doğru değildir. Ayrıca devletin uyguladığı piyasa-dışı kredi, sübvansiyon ve ihale gibi mekanizmalar da yaratılan artık-değeri emek-dışı sınıflara aktarmanın araçlarıdır. (8). Diğer taraftan devlet sözkonusu müdahaleleriyle hakim sınıflar içi ve onların emekçi kitlelerle olan çelişkilerinin, mevcut düzenin çitlerini yıkacak düzeye gelmesini engellemeyi de amaçlar.

1 — Kapitalist Devlet İşletmeciliğinin Ortaya Çıkışı.

Kapitalist devletin yeniden üretim sürecine doğrudan müdahalesi devlet işletmeciliği olarak biçimlenir. Devlet işletmeciliğine toplumsal gelişmenin belirli bir aşamasında gereksinme duyulmuştur, yani devlet işletmeciliği bir sonuçtur. O halde onu ortaya çıkaran nesnel koşulları belirleyen ilişki ve çelişkiler nelerdir? Bu soruya cevap bulabildiğimiz an, devletin dolaylı müdahalelerine ek olarak doğrudan müdahalesinin nedenini anlayabiliriz.

Kapitalist devlet, bir işletme olarak yeniden üretim sürecine katılmadan önce hep «gizli bir el» gibi varlığını sürdürmüştür. Üretim sürecinin koruyuculuğunu yapmak, parasal sorunlara bağlı tekeli elinde bulundurmak,

altyapı yatırımlarını oluşturmak (yol, köprü v.b.) yasalar yapmak, gümrük politikası aracılığıyla dış ticareti düzenlemek, idari mekanizmanın yönetimi ve işleme için zorunlu harcamalarda bulunmak, ekonomik yeniden üretimin gereksindiği becerili iş gücünü sağlamak v.b. Bu türden dolaylı diye adlandırabileceğimiz müdahale biçimlerine daha sonradan yenileri de eklenecektir. (9) Kapitalist devlet, her ülkenin somut koşullarının belirlediği biçimde, toplumsal gelişmenin belli bir aşamasında yeniden üretim sürecine devlet işletmeleri aracılığıyla da doğrudan müdahale etmiştir.

Emperyalist metropollerde devlet işletmeciliğinin ortaya çıkışı veya ağırlığını duyurması kapitalizmin tekelci aşamasına tekabül etmektedir. Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi süreci sonunda tekeller ortaya çıkmış ve tekellerin ortaya çıkması üretici güçlerin gelişmesine ayakbağı olmaya başlamıştır. Üretimin giderek toplumsallaşmasının yanısıra artık değerın özel ve çekişmeli tasarrufu kapitalizmin temel çelişkinin derinleştirir olmuştur. Bu çelişkinin sürekliliği sistem için iki yönden sakıncalıdır. Bir kez, proleteryanın «sınıf iş güdüsü»nün «sınıf tavrı»na dönüşme süreci, üretimin giderek toplumsallaşması halinde nesnel koşullarını bulur. (10) İkincisi, artık değerın özel ve çekişmeli tasarrufu hakim sınıflar arasındaki çelişkilerin yoğunlaşmasına ve onların birbirlerine düşmelerine neden olabilir. İşte devlet bu noktada müdahalesini artırarak çelişkinin yol açtığı işçi sınıfı birliğini ve hakim sınıfların çözülmesini durdurur. Kapitalist devlet, işçi sınıfının birliğini bozmak için her türlü eğitim, propaganda ve yönetim araçlarını kullanır, işçi sınıfını atomize eder, proteryanın sınıf içgüdüsünün sınıf tavrına dönüşmesine engel olarak politikalar uygular, onun kendiliğinden mücadelesini bazı küçük tavizler-

le dar ekonomik sınırlar içine hapseder. Devletin kullandığı bir diğer yöntem de emekçiler üzerinde baskıyı yoğunlaştırmaktır. Baskı ve taviz, bu iki yöntem birbirinin zıttı gibi görülmele beraber gerçekte birbirini tamamlamaktadırlar. Farklı zamanlarda değişik oranlarda birbirine karıştırılmışlardır. Her iki yöntem de devletin gücünde ve görevlerinde bir artış gerektirir. Buna göre, ülke içinde kanun ve düzen sağlamayı amaçlayan güç araçlarının artmasının yanı sıra işçi tazminatları, işsizlik sigortası, yaşlılık yardımı ve benzerleri gibi tavizler yaygınlaşabilir. İşçi sınıfının birliğini bozmaya yönelik bu iki yöntemden taviz emperyalist metropollerde ağırlık kazanır. Çünkü bu ülkelere bağımlı ülkelerden sürekli sermaye transferi sözkonusudur. Bu ülkelerde bağımlı ülkelerden aktarılan sermayenin bir kısmıyla işçi sınıfı içinde bir işçi aristokrasisi yaratmak ve çelişkileri «yumuşatmak» yolu tercih edilir. Bağımlı ülkelerde ise bunun tersi; baskı ağır basar. Çünkü bağımlı ülkelerin emperyalizm bağımlılıklarından dolayı taviz olanakları azdır. Emperyalist ülkelerde devlet, kapitalizmin temel çelişkisinin derinleşmesiyle hakim sınıflar arasındaki çelişkileri de en alt düzeyde tutma çabasına girer tekellerin sorunlarına çözüm bulmayı amaçlar. Tekellerin başlıca sorunları a) ürettikleri ürünleri tekel fiatlarıyla satacak pazar bulmak b) ucuz hammadde, işgücü sağlayabilmek c) yüksek kârlar sonucu elde edilen sermaye fazlasını yatıracak alanlar bulmak olarak sıralanabilir. Devlet bu sorunlara çözüm bulabilmek için çeşitli dolaylı müdahaleleri yanında doğrudan müdahalede de bulunur.

Emperyalist ülkelerde devlet işletmeciliğinin ortaya çıkış nedenlerinden birisi de, tekelleşmenin yanı sıra, kapitalizmin devrevi krizlerinin efektif talep yaratmak zorunluluğunu ortaya çıkarmasıyla ilgilidir. Bu konu sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2 — Geribıraktırlmış Ülkeler ve Devlet İşletmeciliği

Geri bıraktırlmış ülkelerde devletin dolaylı müdahalesi yanında devlet işletmeciliği aracılığıyla doğrudan müdahalesi, ülke siyasi bağımsızlığını kazandıktan sonra milileştirilen, devralının kuruluşlar ve yeni kurulan işletmeler biçiminde ortaya çıkmakta ve varlığını sürdürmektedir. Bu gibi ülkelerde üretici güçlerin gelişmişlik düzeyinin geri oluşu nedeniyle sistemin kendini yeniden üretmesi güç koşullarda gerçekleşir.

Geri bıraktırlmış ülkelerin içinde buldukları koşullar gelişmiş kapitalist ülkelerin ilk gelişim koşullarından çok farklıdır. Yani geribıraktırlmış ülkeler gelişmiş kapitalist ülkelerin daha önce geçtikleri aşamalardan herhangi birisinde değildirler. Metropollerde kapitalist kalkınma, burjuvazinin rekabetçi kapitalizm döneminde üretici güçleri geliştiren ilerici niteliği sonucunda gelişmiştir. Geribıraktırlmış ülkelerin yoksulluklarının nedeni, sözkonusu ülkelerin içdinamiğinin tarihsel süreç içerisinde gelişmiş kapitalist ülkelere tahrip edilmesidir. Yani kapitalizm, gelişim süreci içinde kapitalizm-öncesi üretim biçimlerinin hakim olduğu toplumları sömürgeleştirerek bu ülkelerin iç dinamiğini belirlemiş ve bu ülkelerdeki üretici güçlerin gelişmesi sürecini belirleme olanağını eline geçirmiştir. Sömürgeleştindikleri bölgeleri sömüren kapitalist ülkeler giderek daha fazla gelişirken dış dinamiğin belirleyici hale gelmesiyle üretici güçlerin gelişmesi engellenen ve sömürülen ülkeler, gerikalmışlığa mahkum edilmişlerdir. Bu süreç, tekelci kapitalizm döneminde daha yoğun bir biçimde sürmüştür ve emperyalist sömürünün tahakkümünden kurtulamayan ülkeler az gelişmişlikten de kurtulamamışlardır (11) İşte, az gelişmişliğin veya geribıraktırlmışlığın nedeni üretici güçlerin,

ancak, emperyalist ülkelerle girişilen ilişkilerin izin verdiği ölçülerde geliştirilebilmesi ve yine bu ilişkiler sonucunda yoğun bir sömürüye tabi tutulmalarıdır.

Geribıraktırılmış ülkelerde, emperyalizme bağımlılığın kaçınılmaz sonucu olarak bir sermaye kanaması vardır. Ülkede yaratılan birikmiş değer, yani sermaye, bir yandan gözle görünür şekilde emperyalist ülke firmasının kâr transferleri biçiminde, diğer yandan gözle görünmeyen tekel fiatı mekanizması aracılığıyla dışarıya aktarılır. Bu ülkelere emperyalistlerin yaptığı her yatırım bu ülkeden kat kat fazla değer aktarımı için bir kanal oluşturur. Bu sermaye kanaması nedeniyle ülke ekonomisi yapısal ve sürekli bir bunalım içindedir. Sömürüden elde edilenlerin emperyalistlerle paylaşılması zorunluluğu, altyapı yatırımlarının yetersizliği, dışa bağımlılığın yarattığı döviz sıkıntısı ve girdi karaborsası, sermaye yetersizliği az gelişmiş ülke burjuvazisini zor durumlarda bırakmaktadır. Diğer taraftan halkın her gün televizyon, basın gibi kitle iletişim araçlarıyla «dünya nimetleri» ile yüzyüze gelmeleri, ancak onlardan yeterince yararlanamamaları geniş kitleleri huzursuz etmekte, hakim sınıflara yönelttikleri talepler her geçen gün artmaktadır. Bu taleplere karşı verilmek istenen şeyin az olması ekonomik-demokratik mücadelenin sertleşmesine neden olmakta ve baskı - taviz yöntemlerinden baskı, bu tür ülkelerde daha ağırlıkla yer almaktadır.

Görüldüğü gibi, geribıraktırılmış ülkelerde üretici güçlerin gelişmişlik düzeyi daha geri ve ülke burjuvazisi kapitalizm - öncesi sınıflarla bağlarını koparmamış durumdadır. Sözkonusu ülke burjuvazisi emperyalizme olan bağımlılığı yüzünden üretici güçlerin gelişmesine engel olan bu tür kapitalizm - öncesi öğeleri tasfiye edememekte, onlarla zorunlu ittifak kurmaktadır.

Ayrıca hakim sınıflarla emekçi halk arasındaki çelişkinin törpülenmesinde baskı - taviz ikili yöntemlerinden baskı her zaman daha ağır basmakta, sınıflar mücadelesinin kızışması halinde verilen küçük tavizler de geri alınabilmektedir.

Geribırakılmışlığın bu özellikleri nedeniyle devlet müdahalesi bu ülkelerde daha yoğun olmakta ve sistemin kendini yeniden üretebilmesi daha çok devlet müdahalesi gerektirmektedir. Devletin bu ülkelerde doğrudan müdahalesi oldukça geniş yer kaplamakta ve yüzbinlerce işçinin önüne işveren olarak devlet çıkmaktadır.

3. Kapitalist Devlet İşletmeciliğinin İşlevleri :

Her ülkede devlet işletmeciliğinin işlevleri o ülkede üretici güçlerin gelişmişlik düzeyini, sınıflar mücadelesi ve bununla ilgili olarak sistem içi çelişkilerin derinliği tarafından belirlenir. Her ülke için somut durumun somut tahlillerini yapıp özgül ilişkileri incelemek en doğru olanıdır. Ancak gerek metropol, gerek bağımlı olsun, kapitalist devletin niteliği gereği, devlet işletmeciliğinden beklenen; sistemin kendini yeniden üretebilmesinde bir araç oluşudur. Bu nedenle her tür kapitalist ülkede devlet işletmelerine aynı görevler yüklenebilir. Bu görevler neler olabilir?

1 — Devlet altyapı yatırımlarını gerçekleştirir; Ulaşım, haberleşme, enerji, girdi sağlayan sektörleri içeren altyapı tesisleri, firmaların üretim maliyetlerini düşüren hizmet veya malları üreten ve bu işlevlerini yerine getirebilmeleri için genellikle büyük ölçekli olarak kurulmaları gereken tesislerdir. Altyapı yatırımlarının bir diğer özelliği de kapasite artışlarının ancak, büyük ölçeklerde ortaya çıkması ve yaratılan kapasitenin ürünlerinin doğrudan doğruya üretken işletmeler tarafından kullanılma-

sı gerekliliğinden kaynaklanır. Bir başka anlatımla altyapı tesislerinin ürettiği ürün veya hizmetlerin maliyetinin düşürülebilmesi bu ürün ve hizmetleri kullanacak yeterli üretken kapasitenin varlığına bağlıdır. Üretken kesimden yeterli talep olmadığı sürece veya yeterli ölçüde üretken kapasite olmadığı sürece bu kuruluşların üretecekleri ürünlerin maliyeti, fazla kapasite nedeni ile, yüksek olacak ya «ucuz girdi sağlama» amacına ulaşamayacak veya ucuz girdi sağlamış olmak için kurumlar zararı önceden kabulleneceklerdir.

Altyapı tesislerini genellikle devlet işletmeleri gerçekleştirir ve üretken kesimler ise ağırlıklı özel kesimin elindedir. Bunun böyle olmasının birinci nedeni; altyapı yatırımlarının büyük sermaye istemesi ve kapasite artışlarının ancak büyük ölçüde ortaya çıkmasıdır. Özel kesim sermayesini bu yatırımlara yatırmak yerine paranın dönme süresinin daha çabuk olduğu, bu nedenle daha kazançlı ve risksiz olan dinamik üretken kesimleri tercih eder. Bu kesimlerde kullanılacak olan ucuz girdiyi ise devlet işletmelerinden temin eder. Bu, sorunun ekonomik düzeydeki değerlendirmesi. Söz konusu sektörlerde devlet işletmeciliğinin hakim olmasının siyasi düzeydeki nedeni ise, bu kesimlerin, ürettikleri mal ve hizmetler itibarıyla, «stratejik» olmalarıdır. Bu sektörlerde üretilen mal ve hizmetlere bütün kapitalist işletmeler mutlak bir şekilde gereksinme duyarlar ve aynı zamanda elektrik, ulaşım, haberleşme gibi hizmetlerden emekçi kesim de yararlanır. Bu nedenle bu kesimler üzerine kurulacak az sayıda güçlü tekel hem hakim sınıflar arasındaki çelişkileri yoğunlaştırır, hem de hakim sınıflarla emekçiler arasındaki çelişkilerin derinleşmesine neden olur. Devlet, bu nedenle, sistem içi çelişkilerin sistemi bozacak kerteğe varmaması için bu kesimlerde üretilen ürün veya hizmetin önemli bir kısmını kendisi üretir ve «tahsis edici» bir politika

uygular. Nitekim «stratejik» diye tanımlanabilecek bu ürün ve hizmetlerin Fransa'da devlet işletmelerince üretimi şu oranlarda olmaktadır; kömür % 98, elektrik % 97, gaz % 99, tabii gaz % 100, petrol % 65, azotlu gübre %20, amonyak %43, sigara - tütün - kibrit %100, demiryolları %100, havayolları %30, haberleşme %100, benzin %52 (12) Amerika Birleşik Devletlerinde, federal devlet düzeyinde liman hizmetleri, elektrik, taşıma hizmetleri yapan devlet işletmeleri yaygındır.

Almanya'da ise; elektrik %97, gaz %49, su %98, alüminyum %77, gemi üretimi %35, demiryolları %100, havayolları hizmetleri %85 oranında devlet işletmelerince gerçekleştirilmektedir.

İngiltere'deki devlet işletmeleri ise kömür, elektrik ve gaz üretiminin %100'ünü, çelik üretiminin %90'ını, akaryakıt %48'ini, haberleşme, hava, demiryolları ulaşımının %100'ünü gerçekleştirmektedir. Yine İtalya'da sentetik kavuğuğun % 98'i, azotlu gübrenin % 93'ü ve petrolün %23'ü devlet işletmelerince gerçekleştirilmektedir.

Hindistan'da elektrik üretimi ve dağıtımı, kömür, deniz taşımacılığı, haberleşme, demir - çelik, kağıt, çay, lastik, ipek, şeker, üretiminin tamamı veya yarısından fazlası devlet işletmelerince üretilir. (13)

2° Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi devlet, temel ihtiyaç maddeleri üzerine kurulacak tekelleri de sınırlamak gereğini duyar. Bu kesimlerde üretimin az da olsa bir bölümünü gerçekleştirir ve toplumda bütün sınıf ve tabakaların gereksinimi olan mal ve hizmetlerin tamamen özel ellere geçmesini engeller. Devlet bazı temel ihtiyaç maddelerinde ise tekel veya yarı - tekel durumundadır. Devletin bu tutumu ona sınıflar üstü bir kurum görünümünü de kazandırır. (14)

3° Devlet işletmeleri aracılığıyla devlet, ülkenin geri bölgelerine yatırımlar yapar. Bu bölgelerde altyapı yatırımlarının yetersizliği, milli gelirden düşen payın azlığı ve bu bölgelere yapılacak yatırımların geniş mali araçlara gereksinme duyması gibi nedenlerden ötürü burjuvazi bu bölgelere yatırım yapmaz. Ancak bu bölgelerin gelişmişliği sürdürdükçe emekçi kesimin muhalefeti de yükselebilir. Bu da sistemin geleceği için «sakıncalı»dır. Devlet bu kesimlere yaptığı yatırımlarda hakim sınıfların gelecekteki bir çok sorunlarına çözüm bulduğu gibi toplumsal muhalefeti törpülemeyi de amaçlar. Onun bu girişimi genellikle devletin emekçi halkın çıkarı doğrultusunda eylemi olarak yorumlanır ve bir dereceye kadar öyledir de. Ama devlet bu bölgeleri hakim sınıfların iştahlarını açacak düzeye getirerek özünde hakim sınıflara hizmet eder, potansiyel olarak varolan hammadde ve yeni pazar alanı kaynaklarını burjuvazinin kullanımına hazır düzeye getirir.

4° Altyapı tesislerinin üretken kesimle olan ilişkilerinden söz etmiştik. Genellikle ucuz girdi sağlama işlevini yüklenmiş kesim devlet elindedir. Girdinin ucuz temin edilmesi büyük ölçüğe sahip olmaya bağlı olduğu gibi bir yandan da üretken kesimden talep olmasına veya yeterli üretken kapasitenin varolmasına bağlıdır. Bu nedenle özel kesimin hakim olduğu üretken kesimlerin sürekli talepte bulunmaları için devlet, hakim sınıflarla, onların sorunlarını çözmeye yönelik olarak, «karma kuruluşlar» oluşturur.

Bu tür kuruluşlar her kapitalist ülkede mevcuttur.

Buraya kadar en genel anlamda, kapitalist devletin temel işlevini yerine getirirken devlet işletmeciliğinden nasıl yararlanabileceğine değinmeye çalıştık.

Bununla beraber, emperyalist metropollerdeki devlet işletmeciliği (doğal olarak) bağımlı ülkelerdekinden daha başka işlevler de yüklenecektir. Bundan sonraki bölümde bağımlı ülkelerden farklı olarak, bu ülkelerde, devlet işletmeciliğinden beklenenlerin neler olduğuna değinilecek, daha sonra Türkiye somutuna geçilecektir.

4 — Emperyalist Ülkelerde Devlet İşletmeciliği

Emperyalist metropollerde devlet işletmelerinin kurulmasını gerekli kılan etkenlerden biri, kapitalizmin 1930'daki devrevi buhranıdır.

Devrevi buhranlar kapitalizmin kaçınılmaz hastalığıdır ve kapitalizmin rekabetçi aşamasında olduğu kadar tekelci aşaması için de sözkonusudur.

Kapitalist ekonomilerde işletmeler, üretim süreci açısından birbirlerine giderek daha bağımlı duruma gelirken, üretimin kapitalistlerin «azami kâr güdüsü» tarafından belirleniyor olmasından kaynaklanan rekabet, işletmeleri diğer bir yönden giderek birbirinden ayırmakta, uzaklaştırmaktadır. İşte bu durum, bu anarşik yapı, kapitalist ekonomilerde aşırı üretime, dolayısıyla ekonomik buhrana neden olmaktadır.

Ekonomik buhran kendisini talep ve fiyatların düşmesi, bunun sonucu işletmelerin zincirleme bir iflasla karşı karşıya kalmaları veya üretimi kısımları ve doğrulukla, üretimin düşmesi ve işsizliğin artması olarak görünümler. Başka bir anlatımla, ekonomik buhran ekonomide genel bir durgunluk veya çöküntü anlamına gelir.

Kapitalizmin tekelci aşamasında görülen en sarsıcı ve sonuçları açısından en önemli devrevi buhran, 1930 buhranıdır.

1930 buhranı öncesinde, burjuva iktisat teorisi, ekonominin hep tam istihdam dengesinde olacağını, her arzın kendi talebini yaratacağını yani aşırı üretim diye bir sorunun olmayacağını denge durumundan sapma halinde ekonominin hiçbir dış etkenin müdahalesi olmadan, kendi otomatik mekanizmasıyla yeniden tam istihdam dengesine ulaşacağını kabul etmekteydi. 1930 buhranın sonuçları, Keynesien teorinin ortaya çıkışıyla burjuva iktisat teorisinde değişiklikler gerektirdi.

Keynes'e göre ekonominin dengede olması, tam istihdam dengesine ulaşılabilmesi efektif talebin (satılma gücüne dönüşmüş talep) sürekli arttırılmasına bağlıydı. Aslında Keynes'in sorunu 1930 bunalımının en belirgin göstergesi, buhranın getirdiği ekonomik durgunluk ve çöküntünün ürünü olan atıl üretim kapasitesinin yeniden harekete geçirilmesiydi. Keynes'e göre sözkonusu koşullarda, bunu gerçekleştirmenin tek yolu, devletin ekonomiye müdahalesiyle efektif talep yaratılmasıdır. Bu müdahale, mevcut üretim kapasitesini yeniden harekete geçirecek ve buhranın temel göstergeleri olan işsizliğin de giderek azaltılmasını beraberinde getirecektir. Yine Keynes'e göre tam istihdam noktasında efektif talebin arzı aşmasının neden olacağı fiyat yükselişleri ve enflasyonist baskılara karşı da devlet, takip edeceği para ve malı politikalar aracılığıyla talebi kısıcaktır. (15) Devlet, sözkonusu politikaları uygularken bir araç olarak da devlet işletmelerinden yararlanmıştır.

1929 Ekonomik buhranından sonra ABD'de Export-Import Bank of Wanshington, Tennese Walley Authority Federal Surplus Commodity Corporation başta olmak üzere çoğu tarım ve meslek kredisi alanında faaliyet gösteren devlet tarım ve meslek kredisi alanında faaliyet gösteren devlet işletmeleri kurulmuştur. (16)

Fransa'da 1930 buhranıyla devlet tarım ürünleri piyasasına girmiş ve Ulusal Buğday Ofisi (L'office National du Blé) kurulmuştur. Ayrıca Compagne de Chemins de Fer, Compagne Generale Transatlantique gibi özel firmalara da aynı yıllarda ortak olunmuştur. (17)

Yine Almanya'da, Preussische Bergwerks-und Hütten AG, Preussische Elektriets Gesselshaft, Gergwerke AG Recklinghause ve Aktiengesellschaft Hiberman firmalarının meydana getirdiği VEBA, elektrik ve maden işletmeleri devlet tröstü 1929 yılında kurulmuştur. (18) Ayrıca İtalya'da kurulan IMI'de kapitalizmin 1930 devrevi buhranı sırasında kurulan devlet işletmeleri arasındadır.

Emperyalist metropollerde devlet işletmelerinin yöneldiği alanlardan biri de üretici güçlerdeki gelişme sonucu ortaya çıkan ve gelişen yeni alanlardır. Burada hemen emperyalist aşamada tekellerin üretici güçlerin gelişmesini, engelleyen niteliği anımsanarak söylenenlerin bir paradoks teşkil ettiği ileri sürülebilir. Ancak tekellerin üretici güçlerin gelişmesini tamamen engelledikleri ileri sürülemez. Onlar, araştırmalar sonucu elde edilen yeni bulguların bir kısmını çıkarlarına aykırı düşeceği gözönüne alınarak üretim sürecine uygulamaz uygulamayı belirsiz bir tarihe erteleyebilir veya bunları kendi çıkarlarına uygun düşecek bir biçimde üretim sürecine uygularlar.

İşte üretici güçlerin güdümlü gelişimiyle elde edilen yeniliklerin uygulandığı kesimler, çoğu kez yüksek başlangıç maliyetleri, üretim riskleri ve gerekli deney ve yatırım harcamaları yüzünden tekeller için elverişli değildir. Tekeller, devlet işletmeleri bu alanları kurup kârlı duruma getirinceye kadar uzunca bir süre geride bekler. Devlet daha sonra bu kesimleri sistem içi çelişkilerin de-

rinleşmesine neden olmayacak bir biçimde tekellere devreder.

Avrupa'da devlet işletmelerinin bir çoğu II. Paylaşım Savaşı sonrasında ortaya çıktı. «Batı Avrupa'da II. Dünya Savaşından sonra devlet mülkiyetinin büyümesi, geniş ölçüde, bir yandan faşizmin yenilmesi sonucu güçlenen demokratik hareketin baskısı ile öte yandan ekonomideki sermaye-yoğun temel dalların geriliğini devletin sayesinde gidermeğe çalışan tekellerin çabası sonucunda ortaya çıkan millileştirme enerji ekonomisini, kömür ve gaz sanayiini, demir çıkarma sanayiini ve bütün ülkedeki ulaşım mekanizmasını, demiryollarını, hava ve karayollarını, ülke içi denizyollarını kapsamıştı. Fransa'da millileştirmeler sadece tüm temel maddeler sanayiine değil uçak ve otomobil yapımı gibi imalat sanayii dallarına da uzanıyordu. Avusturya'da ekonomideki tüm Alman mülkiyetinin millileştirilmesi devlet mülkiyetinin bütün ekonomi dallarında yüksek bir payı olmasını sağlamıştı.» (19) Millileştirmeler sonucu ortaya çıkan devlet işletmeleri yanında doğrudan devlet bütçesindeki fonlarla kurulan devlet işletmeleri de mevcuttur. Özellikle bu olgu A.B.D.'ne özgüdür. Devlet ve özel kesimin katıldığı karma işletmeler B. Almanya'da ve İtalya'da yaygındır. Bunların sayısı sırasıyla 1570 ve 800'dür. (20)

İtalya ve Almanya'daki anonim şirket tipindeki devlet işletmeleri ile özel anonim şirketlerin yönetimleri arasında fark yoktur. İşletmenin ana şirketinin sermayesi devlete ait iken şube şirketler özel sermayeli olabilmektedirler. 1971 verilerine göre devlet işletmeleri personel hacmi, Gayrisafi Yatırım Ölçütlerine göre B. Almanya'da % 35.4; Fransa'da % 33.9; İtalya'da % 21.3; İngiltere'de % 18.7; İrlanda'da % 14.3; Danimarka'da % 12.1 oranlarında yer almaktadır. (21)

A.B.D. de devlet işletmeleri denetimindeki varlıkların değeri 590 milyar dolarla ulusal varlıkların % 23'üne ulaşmaktadır. Bu ülkede atom sanayiindeki devlet işletmeleri, ülkenin toplam enerji tüketiminin % 13'ünü karşılayan büyük santralleri, birçok hidroelektrik kuruluşu elinde bulundurmakta, sanayiın başka dallarına da yoğun bir biçimde katılmaktadırlar. (22)

Son zamanlarda Ortak Pazar ülkeleri arasında oluşturulmaya çalışılan yeni bir devlet-özel kesim örgütlenme türü de **Avrupa Şirketleri** denilen kurumlardır. Emperyalistler arası bütünleşmenin ve sermayenin uluslararasılaşmasını ortaya çıkardığı kurumlaşmanın yeni bir örneği sayılabilecek bu kurumlar ticaret ve sanayi alanlarında girişimlerde bulunacak ve an az iki üye devletin özel ve devlet sermayesiyle kurulacaktır. (23)

Emperyalist metropollerde bazı durumlarda görülen bir olgu da **devletleştirmeler**dir. Bu olgunun altında yatan gerçek şudur; Birikim sürecinin çelişkileri ve sanayiın çeşitli kolları arasında eşit olmayan gelişme, farklı zamanlarda değişik sanayi kollarının büyümesinin durmasına ve gerçekte kâr sağlamaz duruma düşmesine yol açmaktadır. Rekabetçi kapitalizmde bu gibi durumlarda birçok şirket iflas ederdi. Ancak tekelci aşamada batmakta olan bir sanayi eğer bir ahtapot tekelin kollarından biriye, bu sanayi dalındaki iflas diğer kolları da etkiler, zincirleme iflaslar birbirini izler. Bu da yeniden üretim sürecinde belirli aksaklıkların ortaya çıkması, işsizliğin artması demektir. Böyle bir durumda devlet, fonlarını borç olarak verebileceği gibi bu kesimleri devletleştirip kendi işletmeciliği altına alır. Böylece kapitalistlerin zararları tüm topluma maledilir. Örneğin 2 Ağustos 1976 tarihli gazetelerde şu haberler çok ilgi çekiciydi. Birinci haber, keskin rekabet ve diğer

dış ülkelerin teknolojik üstünlükleri dolayısıyla çıkmaza giren İngiliz uçak ve gemi endüstrilerinin devletleştirildiğini belirtiyordu. İkinci haber ise devlet çelik şirketinin önemli zararlar, PTT işletmesinin ise kâr içinde olduğunu bildiriyordu. (24) İngiliz kapitalizmi sallanmaktadır, eşitsiz gelişimin yasaasının gereği diğer emperyalist ülkelerle olan yarışta sıklıkla darboğazlara düşmektedir. Zararlar devletçe ödenmektedir. Bunun en ilginç örneği olarak bir Amerikan tröstü olan Chryslerin bile İngiltere'deki zararlarının bütçeden karşılanmasını gösterebiliriz. Bu durumda, zarara giren, ama büyük yatırımlar yaptığı için zarara girince kapanması sorunlar yaratacak kuruluşlar devletçe desteklenmektedirler. Bu olguyu Lenin şöyle değerlendiriyor; «Kapitalist bir toplumda devlet tekeli, iflasın eşliğinde olan milyonerlerin gelirlerini arttırmak ve garanti altına almaktan başka bir şey değildir.» (25)

Devlet işletmelerinin yeniden üretim sürecinde giderek geniş bir yer kaplamasının nedeni, artan bir hızla toplumsallaşan üretimin karşısında artık-değerin özel ve rekabetçi tasarrufunun ortaya çıkardığı çelişkilerin derinleşmesidir. Engels şunu belirtiyordu; «B biçimi ne olursa olsun modern devlet, özünde kapitalist bir mekanizmadır, kapitalistlerin devletidir. Toplam ulusal sermayenin en iyi biçimde kişileştirilmesidir. Üretici güçleri devralmada ne kadar ileri giderse o kadar çok ulusal kapitalist niteliğe kavuşur, o kadar çok sayıda yurttaş sömürür.» (26)

TÜSTAV

İY
İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DEVLET

İŞLETMECİLİĞİ

TÜSTAV

TÜSTAV

I — 1923 - 1929 KESİTİNDE TÜRKİYE VE DEVLET İŞLETMECİLİĞİ

Kurtuluş Savaşı sonrası yılların ilk dönemlerinde devlet işletmeciliği «fiili» bir olay olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda varolan devlet tekel-leri-tuz, petrol, benzin, barut patlayıcı madde-yeni kurulan Türk Devletince devralınmıştır. Bu dönemdeki devlet işletmeciliği şöyle anlatılıyor. «Ülkenin başlıca demiryolu şebekesi olan Anadolu-Bağdat demiryolu 1. Dünya Savaşında Almanların yenilgisinden ve şirketin işletmeyi terketmesinden sonra fiilen devletin eline geçmiştir. Aynı durum tahlisiye ve fenerler idaresi için de geçerlidir. Bunlardan başka İdare-i Mahsusa adı altında Cumhuriyetten önce bir devlet gemi işletmesi idaresi vardı; sonradan Kabotaj hakkı Lozan Anlaşmasıyla Türk bayrağına tahsis olduğundan bu işletme, **Seyri Se-fain İdaresi** adıyla güçlendirildi. Böylece deniz ulaştırmacılığında da devlet yönetimi Cumhuriyet döneminde hakim bir rol almış oldu. Bunun yanında başlıca limanlardan yükleme, boşaltma işlemini düzenlemek için hükümetin girişimi ve kısmen de sermayesiyle anonim şirketler kurulmaya başlanmıştır.» (1)

Türkiye'de devletin toplumsal sistemin üretim koşullarına doğrudan müdahalesi daha çok eskilere götürülebilir. 17. yüzyılda Dördüncü Murat zamanındaki imalathaneler, 19. yüzyılın ortalarında sanayi faaliyetlerinin hemen hemen yarısını gerçekleştiren askeri nitelikteki devlet işletmeleri, yine, Jön Türkler tarafından «milli burjuvazi» yaratmak amacıyla kurulan işletmeler ve «halk-devlet» bankaları... (2)

1 — Lozan Anlaşması

Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiye'de, sistemin yeni den üretim koşullarını sağlamada devletin yapacağı do-

laylı ve doğrudan müdahalenin nesnel çerçevesini çizen bazı dış etkenler de vardı. Bunlardan birisi Lozan Barış Anlaşması'nın bağlayıcı hükümleriydi.

Lozan Anlaşmasınının 46 - 57. maddeleri Osmanlı borçlarının paylaşılması ve bu borçlardan Türkiye'ye düşen payın ve yıllık ödemelerin hesaplanması ile ilgili ilkeleri koymuştur. Yeni Türkiye Devleti bu ilkelerden hareketle Osmanlı borçlarının üçte ikisini devralmıştır. Her yıl bu tutarın % 8 ine yakın bir kısmı ödenecektir. Ancak bu ödemeler 1929 yılına kadar dondurulmuştur.

Lozan Anlaşmasınının gümrükler ile ilgili maddeleri, Türkiye'den Ağustos 1928 tarihine kadar Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Yugoslavya'ya, 1 Eylül 1916 daki Osmanlı gümrüklerini uygulamasını istemektedir. (3)

Lozan görüşmelerinden 4 Şubat 1923'e kadar bir sonuç alınamamıştır ve Konferans bu tarihten başlamak üzere iki buçuk aya yakın bir süre kesilmiştir. Bu süre içinde ise İzmir İktisat Kongresi yapılmıştır.

2 — İzmir İktisat Kongresi ve Sonuçları

Kongre, 17 Şubat 1923'de bütün illerden gelen tüccar, sanayici, toprak ağası, işçi temsilcileri olmak üzere 1135 üye ile İzmir'de açılmıştır.

Kongrenin toplanmasındaki amaç, hakim sınıfların çeşitli bölümlerini ve göstermelik olsun diye işçi temsilcilerini bir araya getirmek, saptanacak bazı yasa ve ilkelerde sistem içi çelişkilerin yeni düzeni bozacak kerteğe ulaşmasını önlemektir. Saptanacak yasa ve ilkeler; iktidar blokunu oluşturan sınıflar arasındaki çelişkilerin alt düzeyde tutulmasını ve toplumsal muhalefetin düzeni yıkacak niteliğe bürünmeden törpülenmesini amaç-

layacak; bu yolla devlet, yeniden üretimin, koşullarını sağlayacaktır.

«Kongrede milliyetçi bir hava esmektedir, yabancı sermayeye karşı bir kuşku ve düşmanlık vardır, ana ekonomik gelişmenin yabancı sermayesiz mümkün olamayacağı kanısı yaygındır.» (4)

Kongrede tartışmalar genellikle hakim sınıflar arasında olmuştur. Önemli ayrılıklardan biri, aşar vergisinin kaldırılmasını isteyen toprak ağalarına karşı ticaret ve sanayi burjuvazisinin mevcut aşar usulü yerine «dil bir usül» getirilmesi konusunda olmuştur. Toprak ağaları aşarın kaldırılmasıyla yaratılacak boşluğun, bütün sınıf ve zümrelere yüklenmesini istemiş, ticaret sermayesi buna karşı direnmiş ama toprak ağalarının istekleri Kongrece kabul edilmiştir.

Diğer taraftan, maden ocaklarını işletenler, yüksek kömür vergileriyle yerli kömürün korunmasını istemişlerdir. Cılız sanayi sermayesi, ithal malı gümrük daha ucuz olacağından ithalatın serbest bırakılmasını savunmuştur. Ticaret sermayesinin desteğiyle kömürün himayesi kararlaştırılmıştır.

İşçi ve sanayiciler tütün, pamuk, üzüm, incir, yün, deri gibi ürünlerin işlenmeden ihracının yasaklanmasını istemişler, fakat toprak ağaları ve tüccarlar direnmişlerdir. İşçi temsilcisi olarak bulunan aydınların bazı önerileri ise bütün burjuvazice şiddetle reddedilmiştir. Bu önerilerden bazıları şunlardır; imtiyazlı yabancı kurumların devletleştirilmesi, 10 bin lirayı aşan sermaye üzerinden mütaarakki sermaye ve miras vergisi alınması, büyük çiftliklerin paylaşılması, işçilerin kârdan pay alması, bazı sosyal güvenlik haklarının sağlanması.

Kongrede benimsenen belli başlı işçi haklarından

bazıları şunlardır : Amele yerine bundan böyle işçi denilmesi, tarım kesimi dışında günlük çalışma süresinin 8 saat olması, sendika hakkının tanınması, grev yasasının «incelenmesi», işçilere haftada bir gün tatil. Bunların dışında, belli koşullarda gümrük himayesi, sanayinin teşviki, tekellerden kaçınılması, yerli malı giyilmesi, büyük sermayeli ticaret ve sanayi bankaları kurulması, anonim şirket kurulmasının kolaylaştırılması, toprak ağası, tüccar ve sanayiciye kredi sağlanması, milli ürünler için asgari bir deniz ve kara taşıma ücreti tespiti, teknik eğitimin geliştirilmesi vb. gibi kararlar hemen hemen oybirliğiyle alınmıştır. (5)

Böylece bütün hakim sınıfların ortak çıkarlarını koruyarak sistemin yeniden üretim koşullarını sağlamayı temel işlev edinmiş olan devlet, sözkonusu kongre aracılığıyla temel işlevini yerine getirmek için bir takım yasa ve ilkeler saptamıştır.

Ekonomik yeniden üretimin sağlanmasında «halkçılık» ve «milliyetçilik» ideolojisi çeşitli yollarda etkin kılınacaktır. Milli ve Türk kavramları İzmir İktisat Kongresi sonrası hakim sınıflarca revaçtadır.

Sözkonusu dönemde küçük burjuva sivil-asker bürokratlar politik etkinlikleriyle sınıf niteliği gösterebilmekte ve iktidar bloku içinde yer almaktadırlar. Bu sınıfın (ekonomi politikasına ilişkin görüş ve tasarıları) cılız sanayi burjuvazinin istemleriyle çakışmaktadır ve amaç, «milli burjuvazi» yaratmaktır.

Bu bürokratlar amaçlarına uygun olarak sanayinin teşviki için devlet olanaklarını seferber edeceklerdir. Ancak sözkonusu dönemde emperyalizmle olan ilişkiler sürmektedir. Emperyalizmin ülke içindeki müttefikleri ise ticaret burjuvazisi ve toprak ağalarıdır. Bu nedenle Lozan

Anlaşmasının bağlayıcı hükümleriyle birlikte düşünüldüğünde bürokratların etkin olamayacakları açıktır.

İzmir İktisat Kongresi sonrası ilk girişimci Mustafa Kemal olacaktır. Türkiye’de kapitalizmin gelişmesinde önemli rol oynayacak olan İş Bankası’nın, kuruluş tarihinde (1924) ödenmiş sermayesi, Mustafa Kemal’in hissesi olan 250.000 lîradan ibaretti.

Bankanın kurucuları, Milli Kurtuluş Savaşına katılmış, Cumhuriyet döneminin politikacılarıyla, tüccar ve eşraftır. İş Bankası’nın bir tür politikacılar bankası olarak kurulmuş olması, Cumhuriyet dönemi için bir «afe-rizm» (girişimcilik) furyasının başlangıcı olmuştur. (6)

Eski Kuvayi Milliyeciler giderek «sabahları mecliste, öğleden sonraları iş yerinde» görülmeye başlamışlardır.

3 — EMPERYALİZMLE OLAN İLİŞKİLER

Emperyalizmle Osmanlı Devleti arasındaki iktisadi ilişkiler sisteminin Türkiye’deki en önemli halkaları gayri müslim sermaye çevreleri idi. Savaş sonrası İstanbul’un Türk ticaret burjuvazisi, bu rolü devralmak amacındaydı. Sermayenin ilk örgütlerinden olan **Milli Türk Ticaret Birliği** aracılığıyla bu muradına erdi denebilir. «Yalnız Kurtuluş Savaşını İstanbul’dan izleyen tüccar değil yabancu firmalar da hükümetle ilişkilerini iyi yürütmek ve kolaylık görmek amacıyla, mümessilliklerini rum ve ermenilerden Türklere doğru kaydırmaktadırlar. İstanbul’da halen Rum, Ermeni, ve Yahudi kompradorlar da Türk ortaklar ve hatta paravana Türkler bularak durumlarını korumayı denemektedirler.» (7)

Söz konusu dönem içinde devletin bazı tekel maddelerinin ithal, üretim ve satım imtiyazlarını yabancı sermaye sahiplerine veya temsilcilerine vermiş olduğu gö-

rılmaktadır. Sözkonusu imtiyazlar, yabancı sermayenin büyük ölçüde egemen olduğu Türk anonim şirketlerince işletilmiştir. Bu şirketlerde kurucu, hissedar veya yönetimkurulu üyesi olarak rol almış çok sayıda siyasi isme rastlanmaktadır. Bu anonim şirketler şunlardır;

Türkiye Kibrit İnhisarı T.A.Ş., T.C. Barut ve Mevudd-i İnfilakiye İnhisarı A.Ş., İspirto ve Meşrubat-ı Kuuliye İnhisarı İşletme T.A.Ş., T.C. Revolver ve Av Fişenkleri İnhisarı İşletme T.A.Ş., Amerikan Standart Oil şirketine bırakılmış, reassürans (ikinci sigorta) tekeli ise Türkiye İş Bankası aracılığıyla Milli Reassürans T.A.Ş. ne devredilmiştir. (8)

Yabancı sermaye yatırımları bu dönemde ağırlıklı altyapı hizmetlerinede ve hammadde kaynaklarında yoğunlaşmıştır. Diğer alanlardaki yatırımlar çarpık da olsa kapitalizmin filizlenmesi sürecinin kaçınılmaz sonucu olmuştur. (9)

Yabancı sermaye yatırımlarının demiryollarıyla ilgili en ilginç olayı «Chester Projesi» diye bilinen yatırımdır. Daha 1922 yılında demiryolu yapımı ve işletme hakları maden imtiyazları ile birlikte Amerikan sermayesine, Chester grubuna verilmiştir. 1923 de yapılan sözleşmeye göre Chester grubu Ankara'dan Kerkük'e, ayrıca Samsun ve Doğu Beyazıt'a kadar uzanan 4.400 kilometre uzunluğunda demiryolu ile Harput - Yumurtalık arasında ayrı bir yol yapımını ve çeşitli yerlerde üç limanın yapımını üstleniyor, buna karşılık inşa edilecek demiryolu taraflarının çevresinde 40 kilometrelik şerit içerisindeki bütün maden ve petrol kaynaklarını araştırma ve işletme imtiyazına 99 yıl için sahip oluyordu. Liman ve demiryollarının işletme hakkı da aynı süre içinde amerikalılara bırakılıyordu. Chester'e türk özel sermayesinin % 50 oranında ortaklığı öngörülmüyordu. Ancak

anlaşmanın yapıldığı tarihte Türk - Irak sınırı belli değildi. Dolayısıyla Musul'un Irak'a katılması Lozan'dan sonra resmîyet kazanacaktı. Amerikan sermayesi (Standart Oil) diğer taraftan Temmuz 1922 de Musul petroleri üzerinde egemenlik arayan İngiliz - Fransız sermayesi ile anlaşmıştı. Musul, Türkiye'de kalırsa Chester grubu; Irak'ta kalırsa Standart Oil parsayı toplayacaktı. İkinci olasılık gerçekleşince Chester grubu, 50.000 kağıt lira-lık bir tazminat akçesi ödeyerek projenin uygulanmasın-dan vazgeçti. (10)

Chester projesi başarısızlıkla sonuçlanınca Cumhu-riyet hükümetleri 1924'den itibaren başlayarak «şimen-difer siyaseti»ne giriştiler, Bu kararlar birlikte bu alan-daki yabancı sermaye yatırımları yoğunlaşmış olacaktı.

4 — Tarımda Devlet Müdahalesi

Devletin, bu dönemde, toplumsal sistemin yeniden üretiminin sağlanması için tarımdaki uygulamaları şöyle sıralanabilir; 1923'de çıkarılan bir yasa ile tarım araç-larının T.C. Ziraat Bankası kanalı ile ithali ve üreticiye gümrüksüz olarak dağıtılması kararlaştırılmıştır. (1923 - 1929 yılları arasında 2.500 - 3.000 kadar traktör ithal edilmiştir) (11) Aynı yıl çıkarılan bir yasayla hayvan ithalinin iki yıl için gümrükten muaf tutulması sağlanmıştır.

Bir diğer uygulama tarım kredisiyle ilgilidir. Bu kredi, Osmanlı İmparatorluğu zamanında aşar ile birlik-te alınan bir ek ile yani devlet sermayesi ile kurulan, bir devlet bankası olan T.C. Ziraat Bankası ve 1929 yılında kabul edilen bir yasayla kurulmuş olan T.C. Zirai Kredi Kooperatifleri aracılığıyla verilirdi. «Ziraat Bankası 1924'-de Ankara'ya nakledilerek kredi imkanları genişletilir, köylüye tohum, alet vb. için kredi verecektir. Bu yüzden

muteber kefil veya teminat bulamayan köylü, kredi alamaz, krediyi Ziraat Bankasından tüccar ve eşrat % 10 faizle almakta, köylüye normal olarak % 80 - 120; fevkalade de % 500 faizle kendisi vermektedir.» (12) T.C. Ziraat Bankası o dönemlerde bir anonim şirket statüsündedir.

Tarımda kapitalistleşmeyi hızlandıracak asıl önemli uygulamalar 1925'de başlar. Bu yıl başlayan kadastro çalışmaları ve 1926'da yürürlüğe giren Medeni kanun temel üretim aracı topraktan mülkiyetin yasal olarak gerçekleşmesine ve giderek toprağın değişim konusu olabilmesine olanak sağlamıştır.

Devletin demiryollarındaki girişimiyle birlikte meta üretimi biraz daha önem kazanacak, daha çok geliştirilen ulaşım ağı sayesinde tarım ürünleri tecrit edilmiş bölgelerden uluslararası pazarlara akıtılabilecekti. Tarıma sağlanan olanaklar aynı zamanda ticaret burjuvazisinin işine da yarayacaktı, çünkü ithal edilen malların karşılığı, büyük oranda tarım ürünleriyle ödenmekteydi.

5 — Devlet İşletmeciliği

1923 - 1929 Kesitinde devletin toplumsal sistemin üretim koşullarına doğrudan müdahalesi **Sanayi ve Maden Bankası (SMB)** aracılığıyla olmuştur. Banka, Osmanlı İmparatorluğundan devralınan işletmeleri, kurulacak özel şirketlere devredinceye kadar bizzat yönetecek ve ikinci olarak iştirak yoluyla girişimlerde bulunacaktır. Bu işlevlerine ek olarak SMB, sanayici ve madencilere kredi de açacaktır. Devralınan devlet işletmeleri anonim şirketler haline getirilecek ve şirketlerin % 51 hissesi nama muharrer olup bankaya ve Türklere ait olacaktır. Geri kalan % 49 a ise yabancı sermaye katılabilecektir.

SMB, faaliyetinin son bulduğu 1922 yılında 21 adet

teşebbüsle ilgili durumdadır. Bunlardan dördü kuruluştan beri kendi idaresinde olan fabrikalar, diğerleri ise büyük çoğunluğuyla Bankanın kuruluşundan önce devletçe girilmiş ikrazat ve iştiraklerdir. Sonuç olarak SMB'nin yeni işletmelere iştirak konusunda hemen hemen hiçbir şey yapmadığı ortaya çıkmaktadır. Yedi yıl boyunca SMB, 17 işletmeye 1.173 699 liralık iştirak, 4.838.427 liralık ikrazat yapmıştır. (13) Ancak, burjuvazinin yeniden üretimi gerçekleştirmede güçsüzlüğü nedeniyle daha sonra sözkonusu iştiraklar devletleştirilecektir.

6 — Dönem Sonu Gözlemler

Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye'si yeniden üretimi güç koşullar altında gerçekleştirebilmektedir. Ülkede üretici güçlerin gelişmişlik düzeyinin geri olması ve savaş yıkıntısının etkileriyle birlikte emperyalizmle olan bağların kopmamış olması, yeniden üretimi güçleştiren etkenlerdir.

Sözkonusu dönemde iktidar blokunu oluşturan bileşim, cılız bir sanayi sermayesi, ticaret sermayesi, toprak ağaları ve o dönemdeki politik etkinliğiyle sınıf davranışı gösterebilen küçük burjuva sivil - asker bürokratlardan, oluşmaktadır Lozan Anlaşmasının gümrüklerle ilgili bağlayıcı hükmü, küçük burjuva radikallerinin «milli burjuvazi» yaratma çabalarını sonuçsuz bırakan bir etkenidir. Sözkonusu dönemde gerek çıkarılan yasalar, Sanayi ve Maadin Bankası aracılığıyla tanınan olanaklar, gerekse dönemin sonunda çıkarılan **Teşvik-i Sanayi Kanunu** (1927) «milli burjuvazi» yaratma çabalarını sonuçsuz bırakmıştır. Daha sonra emperyalist metropollerdeki 1929 buhranı ile birlikte ortaya çıkan başka etkenler toplumsal sistemin kendini yeniden üretmesini daha da

güç koşullar altına sokacak ve devletin dolaylı ve doğrudan olarak yoğun bir müdahalesine gerek duyulacaktır.

II — DEVLETÇİLİK DÖNEMİ (14)

1929'lar sonrasında, devletin toplumsal sistemin yeniden üretimini koşullarına dolaylı ve doğrudan müdahalesinde bir yoğunlaşma görülmektedir. Temel işlevi sistemin işleyişini sağlamak olan devletin bu müdahalelerinin nedeni ancak; i) emperyalizmle, bağımlı ülke arasındaki ii) hakim sınıfların kendi arasındaki iii) hakim sınıflarla emekçi kitleler arasındaki ilişki ve çelişkilerin ve varolan tüm olguların incelenmesiyle ortaya çıkarılabilir.

1 — Devlet Müdahalesinin Yoğunlaşmasını Yaratan Nesler Koşulları

Bu dönemde, devlet müdahalesinin yoğunluk kazanmasının nedenleri şöyle sıralanabilir;

a) 1929 yılları emperyalist metropollerde buhran yıllarıdır. Buhran, etkisini Türkiye üzerinde dış ticaret yoluyla hissettirmiş, ihraç mallarını oluşturan hammadde fiyatlarında büyük düşüş olmuştur. (15) Fiyat düşüşleri Türk ihraç mallarının fiyatlarına, oradan giderek de iç pazar fiyatlarına yansımıştır. Bütün aracılar kendi kârlarını korumakta direnmişler o zaman da sonuç olarak bu fiyat düşüşünün bütün yükü üreticinin sırtına binmiştir. Aracı tüccarın kârını korumak için üreticiden ucuza mal kapatmaya çalışması, küçük üreticiyle arasındaki çelişkilerin keskinleşmesine neden olmuştur. Ayrıca fiyat düşüşlerinden toprak ağaları da etkilenmişlerdir.

b) Lozan Anlaşmasının gümrüklerle ilgili bağlayıcı hükmünün geçerlilik süresi dolmak üzeredir. İthal edilen

mallara, ithalat fiyatları üzerinden % 25 ile % 100 gümrük vergisi konulmasını öngören yeni gümrük tarifeleri 1 Haziran 1929 günü yayınlanmıştır. Yeni tarifeler aynı yılın 1 Ekim tarihinden itibaren yürürlüğe girecektir. Ticaret sermayesi bu, 4 aylık arada büyük spekülatif ithalatlarda bulunmuştur. «Tarifelerin yayınlanmasından sonra 40 milyon TL tutarında ithalat talebi olmuştur» (16) Bunun sonucu 100 milyon TL yani o yıla ait bütçedeki toplam gelirlerin hemen hemen yarısına yakın bir dış ticaret açığı karşısında ve her türlü döviz karşılığında yoksun bırakılan Türk parasının değeri başdöndürücü bir hızla düşmüştür. (17) Bu düşüş de, doğallıkla, büyük ölçüde emekçi kitleleri etkilemiş ve onların düzene karşı olan «kendiliğindenci» toplumsal muhalefelerini yükseltmiştir.

3) 1928'de Milletler Cemiyeti aracılığıyla çözümlenen dış borçların her yıl % 13 - 18 gibi önemli bir kısmının ödenmeye başlanması da bazı önlemler almayı gerektirecektir. (18)

4) 1923 - 1929 kesitinde olsun daha sonra izlenecek koruyucu gümrük politikalarının yarattığı olanaklarla olsun sanayileşme adına cılız sanayi burjuvazisinin pek birşey sapmamış olması ve küçük burjuva sivil-asker bürokratların «modernleşme» hülyaları bu dönemde, doğrudan devlet müdahalelerinin nedenlerinden birisi olacaktır.

İşte tüm bu iç ve dış etkenler göz önüne alındığında görülür ki; emperyalizmle bağımlı ülke Türkiye arasındaki, hakim sınıflar içindeki ve hakim sınıflarla emekçi yığınlar arasındaki çelişkiler hepten yoğunlaşmış, toplumsal sistem yeniden üretim koşullarını yaratmada büyük darboğazlara girmiştir.

Bunun üzerine devletin anti - emperyalist bir tavır aldığı görülebilmektedir. Öyle ki, Birinci Beş yıllık Sanayi Planının 1933 yılında kaleme alınan sunuş bölümünde uluslararası işbölümünde Türkiye'nin bağımlı ve geribıraktırılmış bir ülke olduğu teşhisi konulmuştur. Söz konusu bölümde ayrıca buhranın yarattığı siyasi ve ekonomik çelişkilerin geri geribıraktırılmış ülkelerde kalkınma olanakları yaratacak bir konjonktür yarattığı ileri sürülmüştür. Bu yargı, emperyalizmin güçlenmesi ve gelişmesinin geri kalmışlığı önemli boyutlara ulaştırdığı analizinin doğal uzantısıdır. Plan yazarlarına göre büyük buhran, dünyanın geri bırakılmış ülkeleri için tarihi bir fırsat, bir gelişme ve sanayileşme fırsatı doğurmaktadır. Bu fırsat iyi değerlendirilip sanayi kurulması gereklidir. Yine yazarlara göre emperyalist ülkeler, bunalımdan sıyrılır sıyrılmaz kendilerini birleştiren temel çıkarlar üzerinde birleşecek ve geri bıraktırılmış ülkelerin kalkınmalarını engelleyeceklerdir. (19) Bu fırsatı iyi değerlendirmek ve bir «milli burjuvazi» yaratmak, söz konusu dönemde iktidar bloku içinde yönlendirici güç haline gelen, küçük burjuva radikallerinin temel amacı olacaktır.

2 — Devletin Dolaylı Müdahaleleri ve Sonuçları

Devletin yeniden üretim koşullarının sağlanması yolundaki ilk müdahalesi himayeci yasalar biçiminde belirmiştir. 1930 yıllarında çıkarılan iki himayeci yasa; şunlardır;

1) **Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun** : Bu yasa üç yıl yürürlükte kalmak üzere çıkarılmıştır. Güdülen amaç; Türk parasının dış değerini korumak ve dış ticareti dengelemektir.

2) **Ticarette Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun**; İç ve dış ticarete dev-

letin denetimine olanak sağlayacak bu yasa, özellikle ihracatı denetleme ile ilgili kararların alınmasında devlete yetki vermektedir.

Devletin bu himayeci politikası sistem içi çelişkilerin düzeni bozacak kerteye gelmesini önlemeyi, böylece yeniden üretimin koşullarını sağlamayı amaçlıyordu. Ancak gümrüklerdeki koruyucu politikaya rağmen sanayide bir gelişme olmamış, aksine uygulanan politika sistem içi çelişkilerin artmasını önleyememiştir. Türk sanayi burjuvazisi ne 1923-1929 yıllarında, ne de 1930-1932 döneminin «gümrük himayelerinin arkasında teşvik» politikaları karşısında gücünü ve dinamizmini kanıtlayamamıştı. 1923-1929 yılları arasında GSMH içinde (Cari fiyatlarla) sanayinin payı % 13 den % 10 a düşmüştü. 1932 yılına gelindiğinde de bu pay % 14 e çıkmıştır (20) Bu görece yükseliş koruyucu gümrük politikasından dolayı olabileceği gibi tarım ürünlerindeki fiyatların düşmesinin bir sonucu de olabilir. Üstelik sanayileşme adına yapılanların da «gecekondu tipi bir sanayileşme» olduğu belirtilmektedir.

Koruyucu gümrük politikasından doğan «himayecilik» büyük ölçüde sanayi sermayesinin işine yaramış, ticaret sermayesi bu durumdan şikayet eder olmuştur. Diğer taraftan tarım kesimi ve köylü nüfus büyük buhranın dayanılmaz darbesi altında çökmek üzeredir. «Buğday fiyatı 1928 deki 13,5 kuruştan 1931 yılında ortalama olarak 4 kuruşa, sütün kilosu 6-7 kuruşa düşmüştür. Sabit matrahlarla hesaplanan yol vergisi, arazi vergisi borçları, önceki yüksek fiyatlı dönemlere ait bankalara ve tefecilere olan faiz ve anapara borçları, düşen fiyatlar yüzünden dayanılmaz yükler haline geliyordu. Köylü, ayda % 5 faizle tefecinin kucağına düşüyor, Ziraat Bankası ise muhtaç köylüye değil, tüccara kredi açıyor, sonunda

tarlasını hayvanlarını satmak zorunda kalan köylünün elinde bunların karşılığında pek az birşey kalıyordu. İki yıl önce çiftçinin on misli daha pahalıya aldığı bir çift öküz 1930 yılında sadece 30 TL. getiriyordu ve bir küçük üreticinin arazi ve yol vergisini ancak karşılıyordu (21)

Yine buhranın etkileri kendisini işçi ücretleri üzerinde de gösteriyordu. 1929 sonrası ücret indirimi, tarım işçilerinde ayda 5 lira ile dokuma işçilerinde 36 lira arasında değişiyordu. (22)

Emekçi kitlelerin düzene karşı duydukları yaygın ve köklü hoşnutsuzluklar Serbest Fırka hareketinde cisimleşiyordu. Bu hareket getirdiği iktisadi eleştiri ve öneriler bakımından önemli olmamakla birlikte emekçi kitlelerce mevcut işleyişe alternatif olduğu için benimseniyordu ve onların tepkilerini yansıtabiliyordu. Mustafa Kemal'in isteği üzerine kurulan Serbest Fırka, kısa zamanda yine onun isteği üzerine kapatılmıştır.

Devletin yeniden üretim sürecine dolaylı (himayesi) müdahalesi gerek hakim sınıflar içi, gerekse hakim sınıflarla emekçi kitleler arasındaki çelişkilerin derinleşmesini engelleyecek düzeyde bir çözüm olmamıştır. 1930 yılı sonunda Mustafa Kemal genel bir durum değerlendirmesi yapmak üzere üç ay sürecek geniş bir uzman ve politikacı kadrosunun katılacağı bir Anadolu gezisine çıkacaktır.

3 — Devlet Müdahalelerinin Yoğunlaşması

1932'den itibaren devlet, sistemin yeniden üretim koşullarını sağlamada dolaylı müdahalelerini artıracak gibi yoğun bir biçimde doğrudan müdahalelerde de bulunacaktır. Önce sözkonusu dönemde uygulamaya konulan yeni dolaylı müdahalelere değinelim. Devlet yürürlüğe koyduğu bir takım yasalarla sistem içi çelişkilerin

törpülenmesini ve sistemin aksamadan kendini yeniden üretebilmesini amaçlamaktaydı.

A — Yasalara Müdahale

1) 1932 Yılında Çıkarılan Çay, Kahve ve Şekerin Bir Elden İthaline İlişkin Yasa; Bilindiği gibi, yukarıda sözü edilenler temel gıda maddeleridir. Bunların ithalini eline geçiren bir «özel» azınlık, sistem içi çelişkilerin yoğunlaşmasına neden olur. Bu nedenle devlet bu gıda maddelerinin ithalini kendi tekeline almış, daha sonraları ithal değeri kadar mal ihracında bulunabilecek tüccara da ithal izni vermiştir.

2) Ödünç Para Verme Kanunu (1933): Bu yasa ile devlet serbest para piyasasını düzenleme ve faiz hadlerini saptama olanağını eline geçirmiştir. Hükümetten izin almak koşuluyla her tür giderler dahil ençok % 12 faiz ile tüzel ve özel kişilerin ödünç para vermeleri bir hükme bağlanmıştır. Bu yasa ile hem sermaye bulmakta güçlük çeken sanayi burjuvazisi hem de küçük üreticiler tefecitüccara karşı korunmak istenmiştir.

3) 1936 yılında çıkarılan 3003 sayılı yasayla da İktisat Bakanlığı, sanayi ürünlerinden zorunlu gördüklerinin maliyet ve satış fiyatlarını denetlemek ve saptamak yetkisini sağlamıştır. Bu yasayla devlet, gümrük duvarlarının sağladığı imtiyazlı durumdan yararlanarak tüketiciyi zor durumda bırakacak fiyatları önlemek ve maliyetlerin dış pazarlarda rekabeti sağlayacak biçimde düşürülmesini sağlamak amacındadır.

4) 1932 yılında çıkarılan bir başka yasayla, buğday fiyatlarındaki anormal düşmeyi önlemek, fiyatları korumak ve düzenlemek amacı ile hükümetce gerekli önlemleri almak, gerekli görüldüğünde buğday alım satımını Ziraat Bankası aracılığıyla yapabilmek olanağı sağlan-

mıştır. Alım - satım işlerinde bankanın uğrayacağı 1 milyar TL.'ya kadar zararı devlet ödemeyi taahüt etmiştir.

1929 buhranıyla birlikte tarım aleyhine sanayi lehine dönen iç ticaret hadleri tarımdan tarım dışına kaynak aktarımı olanağını yaratmıştır. Devlet müdahale etmezse bu kaynak, tarımla alış veriş yapan ticaret burjuvazisi, sanayi burjuvazisi, dış ticaretle ilgili olduğu sürece de dış merkezler arasında paylaşım konusu olacaktır. Ama eğer devlet müdahale ederse bu kaynak, bir sanayileşme fonu olarak devletce kullanılan bir sermaye birikimine tahsis edilebilecektir. Bir diğer seçenek ise sermaye birikimini ve sanayileşme hedefini bir kenara bırakarak tarımdan aktarılan fonu hakim sınıflar arasında bölüş-türülecektir.

Ancak o dönemde iktidar bloku içerisinde yönlendirici güç durumundaki küçük burjuva sivil - asker bürokratlar birinci seçeneği, yani sanayileşmeyi amaç edinecekler ve tarımdan tarım dışına aktarılan bu kaynak, sanayileşme fonunun bir kesimini oluşturacaktır.

Bu dönemde temel ücret malı olan -dolayısıyla fiyatı ücretlerin belirleyicisi kabul edilebilecek olan - buğday, sanayinin hammaddesi olan ürünler (pamuk, yün) ile dış ticarete yönelik tarım ürünleri (tütün) için farklı politikalar uygulanmıştır.

Buğday, sanayi maddelerinin yanısıra, temel ücret malı sayılması dolayısıyla ücretlerin de göstergesi olarak kabul edilir. Buğday, pamuk ve tütün üzerine bu döneme ilişkin yapılan bir araştırmanın sonuçları buğday fiyatının düşük tutulduğunu, sanayinin hammaddesini oluşturan pamuk ve dış ticarete yönelik tütün fiyatlarının ise yüksek tutulduğunu ortaya koymaktadır. (23)

Büyük buhranla birlikte tarım aleyhine dönen iç ticaret hadlerinden doğan durum, sözkonusu dönemde farklı ürünlere karşı yekpare (monolitik) olmayan biçimlerde gelişmiştir.

Ancak uzun dönemli bir analiz, buğday fiyatlarının dolayısıyla ücretlerin düşük tutulmasıyla bir bütün olarak tarımdan sanayi'ye fon aktarıldığını ve bunun tamamına olmasa bile önemli büyüklükte bir kısmına devletin elkoyduğunu göstermektedir.

B — Millileştirmeler

Bu dönemde, devletin yasalar biçimindeki dolaylı müdahalelerinin yanısıra «stratejik» sektörleri millileştirme eylemi de sürmüştür. Barut ve patlayıcı maddeler tekeli, demiryolları, kömür madenleri, rıhtım, dok, antrepo işleten şirketler, tramvay hattı, elektrik, havagazı, telefon şirketleri gibi sektörler millileştirilmiştir. Sözkonusu sektörlerin ürettiği mal ve hizmetlere emekçi kitleler ve bütün hakim sınıflar gereksinme duyarlar. Bu tür sektörler üzerinde kurulacak az sayıda güçlü tekel, sistem içi çelişkileri artırabilir. Özellikle sözkonusu mal ve hizmetlere mutlak bir biçimde gereksinme duyanların üretim araçlarına sahip kimseler olacağı açıktır. Millileştirmeler karşılığı yabancı şirketlere, tazminat olarak 236.5 Milyon İsviçre Frangı, 204.5 Milyon Fransız Franğı, 34.8 Milyon İngiliz Sterlini ve 10,7 Milyon Türk lirası ödenmiştir. (24)

C — Devlet İşletmeleri

Millileştirmelerin yanısıra devlet işletmeleri aracılığıyla sanayi yatırımlarında da bir yoğunlaşma gözlenmektedir.

1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin bankasının

görevleri 1932 yılında iki yeni kuruluşa devredilmiştir. Bunlardan biri **Devlet Sanayi Ofisi** dir. Bu kurum, devlet sermayesi ile kurulmuş yada kurulacak fabrikaların yönetimini üzerine almaktadır. Diğeri ise 5 milyon lira öz sermayeli **Sanayi Kredi Bankasıdır**. Banka, sanayi kuruluşlarının kredi ihtiyaçlarını ve milli sanayi için ihtiyaç duyulan hammaddeleri sağlaması yönünden yardımcı olmak, sanayii teşvik primlerine aracılık etmek, küçük sanayie kredi açmakla görevlendirilmiştir.

Daha sonraları Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası kaldırılmış, yerlerine **Sümerbank** kurulmuştur. Devletin yeniden üretim sürecine doğrudan ve dolaylı müdahaleleri ve yeniden üretimin koşullarının sağlanması için tek tek hakim sınıflara karşı görece özerk davranması hakim sınıfları önce paniğe, sonra şiddetli muhalefete sürükleyecek görünümdeydi; ama iktisat politikasının sermaye çevrelerinin yakından tanıdığı ve güvendiği bir kişiye, İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar' a verilmesi bu kaygıları giderici nitelikte olmuştur.

Sümerbank'ın kurulmasının asıl amacı Beş yıllık Sanayi Planında yer alan devlet işletmelerini kurmaktır. Sümerbank, aynı zamanda, krediye çevrilebilir sermayesinin yarısından az olmamak üzere, özel sektöre sanayi kredisi de açıktır. «Nitekim kurulur kurulmaz Sümerbank, 1933 yılının son 6 ayı içinde özel teşebbüse 1 milyon 365 bin liralık sanai, 384 bin liralık ticari kredi vermiştir.» (25) Sümerbank'a ilişkin Hükümet ayrıca Sümerbank'ın devralacağı ve yeniden kuracağı fabrikaların, devir ve tesis tarihinden başlayarak anonim şirket haline getirilmesini ve hisse senetlerinin % 25 nin Türk olan özel kişilere ait olması yükümlülüğünü getirmektedir.

Sümerbank bu dönemde sanayinin gelişmesinde ö-

nemli girişimlerde bulunmuş ve birçok yeni fabrikaların kurulmasında öncülük yapmıştır.

Yine, yeni devlet işletmelerinin veya «resmi» deyişle İktisadi Devlet Teşekküllerinin (İDT) kuruluş esaslarını düzenleyen 3460 sayılı İDT kanunu 1938 de çıkarılmıştır.

Maden kesimindeki gelişmeler 1935 yılında devletçe kurulan iki kuruluşça sağlanmıştır. 2804 sayılı kanunla **Maden Tetkik Araştırma Enstitüsü (MTA)** toprakaltı ve toprak üstü madenleri araştırmak, işletmek; mevcutların ise daha verimli bir biçimde işletilmesini sağlamak, gerekli laboratuvar tahlillerini yaparak gereksinme duyulan teknik elemanları yetiştirmekle görevlendirilmiştir.

2805 sayılı yasayla kurulan **Etibank**, maden kesiminde sağlanan gelişmelerde en önemli rolü oynayan kuruluş olmuştur. «Etibank madencilik alanında başlıbaşına ve başkaları ile birlikte ticari teşekküller kurabilecek ve Türkiye’de veya dışarıda kurulmuş bu gibi teşekküllere katılabilecektir. Etibank’a bağlı kurumlar, hükümetin teklifi ve banka umumi heyetinin kararı ile hissedarlarının Türk olması ve hisse senetlerinin muharrem bulunması şartıyla şirket haline getirilebilecektir.» (26)

Bunlardan başka 1933 yılında Ticaret Bakanlığına bağlı olarak **Halk Bankası** kurulmuştur. Yine, başlangıç sermayesi 20 milyon lira olan ve imar işleri için gerekli fonların tasarruflarla sağlanması amacıyla **Emlak ve Eytam (Kredi) Bankası** yeniden düzenlenmiştir.

1888 yılında devlet sermayesi ile kurulmuş olan ve 1924’de 30 milyon sermayeli bir anonim şirket haline getirilen **T.C. Ziraat Bankası**, 1937 yılında iktisadi devlet teşekkülü biçiminde yeniden devlet bankası haline getirilmiştir. Bankayı devletleştiren yasanın gerekçesinde;

«Bugünkü kredi membalarımızı ziraatle, zirai istihsal ile fiili hiç bir alakası kalmamış bulunanlara sadece toprak sahibi olmaktan başka bir içtimai rolü olmayanlara kaptırmamak kararındayız» (27) denilmektedir.

Anonim ortaklık biçiminde kurulmuş olan beş şeker fabrikası 1935'de bir araya getirilerek **T. Şeker Fabrikaları A. Ş.** yaratılmıştır.

Tarım ürünlerini satın alması için 1936 yılında **Toprak Mahsülleri Ofisi** kurulmuştur. «Toprak Mahsülleri Ofisinin kaldırılan ürünü bizzat üreticiden kimi zaman pazar fiyatının üstünde bir fiyatla satın alması gerekiyordu. Ancak Ofis, belli başlı tarım merkezlerinde örgütlendiğinden tarım ürünlerini devletin tesbit ettiği yüksek fiyatla TMO'ne satabilenler ya aracılar, ya da büyük toprak sahipleriydi.» (28)

10 Kasım 1936 tarihinde ise İngiliz Hükümeti ile imzalanan 2,5 milyon sterlin tutarında bir kredi anlaşmasıyla **Karabük Demir Çelik Fabrikasının** ihalesi H.A. Brassett firmasına verilmiş ve fabrika 1938 yılında hizmete girmiştir. (29)

D — Planlar

Devletin toplumsal sistemin yeniden üretim koşullarının sağlanması için yaptığı dolaylı ve doğrudan müdahaleler bir **plan** çerçevesi içinde olmuştur. Bu dönemde iki sanayi planı yapılmıştır.

1 — Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) Sovyetler Birliği plancılarının da hazırlanmasında yardımcı olduğu bu plan, 1932'de hazırlanmış, 1934'de yürürlüğe girmiştir. BBYSP'na şu çizgiler hakimdir.

- Yerli hammadde kullanmak,
- Tüketim araçları üretimine öncelik vermek,

— Yeni fabrikaları bölgesel olarak dağıtmak,

BBYSP'da öngörülen ve büyük ölçüde gerçekleştirilen sanayi dalları şunlardır; dokuma, kağıt, maden, porsele, kimya sanayileri. «Hazırlanan plan 43.953.000 liralık bir yatırım listesini kapsamaktadır. Bununun 39.978.000 liralık kısmı Sümerbank tarafından gerçekleştirilecektir» (30)

Plan öz olarak, şu kaynaklardan finanse edilmiştir :

1) Devletin tarımdan tarım dışına aktarılan fonun büyük kısmına el koyması,

2) Emekçi yığınların vergilendirme yoluyla yoğun bir sömürüye tabi tutulması; (1923 yılında 46.3 milyon lira olan dolaysız vergiler, 1939 yılında 43,7 milyon liraya düşerken, genellikle fakir tabakaların sırtından alınan dolaylı vergiler 1923 yılında 25,9 milyon lira iken, beş katından daha fazla bir artışla 1939 yılında 140,6 milyon liraya yükselmiştir.» (31);

3) Sovyetler Birliğinden 20 yıl içinde mal ihracatı olarak ödenmek üzere alınan 10 milyon dolar değerindeki kredi. Bu kredi, makina satın almaya ve personel eğitimine harcandığı gibi planın finansman açısından temelini oluşturmuştur. (32) Görüldüğü gibi emperyalizmle olan ilişkiler oldukça zayıflamış dış borçlanma sadece Sosyalist bir ülkeden yapılmıştır. SSCB'nin bu yardımını Stalin şöyle anlatıyor; «Ankara'nın savaşımı emperyalizmin güçlerini dağıtıyor, emperyalizmi güçten ve hükümdarlıktan düşürüyor ve böylece dünya devrim ocağının, SSCB'nin, gelişmesini kolaylaştırıyordu» (33)

Planda her ne kadar fabrikaların bölgesel olarak dağıtılması (sanayi tohumlaması) ilkesi kabul edilmişse de

uygulama bunun böyle olmadığını göstermiştir. «Beşyılık planının coğrafi açıdan ağırlık noktası Anadolunun iç bölgelerinde toplanıyor... bu alandaki en büyük gelişme Kayseri'de Sovyet makinalarıyla kurulan 12.500 kişi çalıştıracak ve 32.000 ip, 1000 dokuma tezgahı bulunacak olan dokuma fabrikasıydı... ilk plan ve ikincisi de geri doğuya ve doğunun özellikle geri yörelerine el atamadı» (34) Yine de, BBYSP'nın başarılı olduğu söylenebilir. Eğitim ve sağlık gibi sosyal yatırımları saymaksızın, milli gelirin % 5'ini kapsayan yarım milyara yakın kamu yatırımı gerçekleştirilmiştir. (35)

Ağır sanayi ile ilgili yatırımlar da planda yer almıştır. «...eldeki olanaklardan dörtte birinden çoğu kömür, demir ve çelik endüstrilerine yatırılmıştır. Bu endüstrinin çekirdeği Karabük'te kurulan 150.000 tonluk ham çelik kapasiteli çelik işletmesi oldu. Karabük çelik işletmesi 2. dünya savaşından önce çalışmaya başlamıştır.» (36)

Yine, 1935 - 1939 döneminde ulusal gelirin ortalama yıllık artış hızı 1929 - 1934 dönemine göre üç kez daha yüksek olmuş; % 2,3 den % 6,5 e çıkmıştır. 1938 yılında 1919'a göre sanayi üretimi % 80 artmıştır. Aynı dönemde büyük sanayinin artışı % 152 olmuştur. (37)

100 milyon TL. harcandığı tahmin edilen birinci plan uygulandığı yıllarda devlet işletmeleri aracılığıyla sanayileşme adına önemli adımlar atılmıştır. Bu adımların atılmasında büyük katkıları olan işletmeler; Sümerbank, Etibank, Sanayi Bankası, MTA, Elektrik İşleri Etüd Dairesi, T. Şeker Fabrikaları A.Ş.'dir. Bakırköy Bez, Kayseri Pamuklu, İzmit 1. kağıt, Ereğli Mensucat, Nazilli Basma, Gemlik Sun'i İplik, Bursa Merinos, Eskişehir Şeker, Turhal Şeker Fabrikaları bu dönemde kurulan ve üretime açılan fabrikalardır. (38)

BBYSP'nin uygulanmasının sürdürüldüğü 1936 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planının hazırlıklarına başlanmış ve 1938 yılında bu çalışmalar tamamlanmıştır.

2) **İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP)** Bu plan, madencilik, taş ocakları, bölge elektrik santralleri, gıda maddeleri sanayii, kimya, makina, deniz taşımacılığı gibi kesimlerde 100'e yakın sanayi kuruluşunun gerçekleştirilmesini öngörüordu.

İkinci planın birincisinden daha belirgin özelliği; ikinci planda Sovyet işbirliğinin ortadan kalkmasıdır. Bunun yerini İngiliz teknik yardımı ve bir ölçüde İngiliz sermayesi almıştır.

İBYSP'nin uygulanmaya konulacağı yıllarda 2. Paylaşım Savaşı başlamıştı. Türkiye savaş süresince tarafsız bir politika izlemesine karşın büyük bir orduyu silah altında bulundurmak, gerekli silah ve donatım ihtiyacını karşılayabilmek zorundaydı. Bu, savaş durumunun yeniden üretim süreci üzerinde yarattığı koşullara uymak demektir. Bu yıllarda yeni yatırımlar yerine devlet, mevcutların işlenmesi ve üretimin aksamaması için daha çok müdahaleci olmak durumunda kalacaktır.

4 — Savaş yılları ve Devlet Müdahalesi

Her ne kadar Türkiye, 2. Paylaşım Savaşına katılmamışsa da savaş boyunca ülkede «savaş durumu» yaşanmış, bu da emekçileri daha büyük sıkıntılar içine sokmuştur. Savaş durumu, yeniden üretimin koşullarının sağlanmasını daha da güçleştirmiştir. Devlet yaşanan savaş durumundan dolayı kaynakların önemli bir kısmını askeri kesime ayırırken toplumsal sistemin üretim koşullarını yeniden üretebilmek için daha fazla müdahaleci olmak zorunda kalmıştır. Gerek bu müdahalenin biçim-

lendiği yasalar ve kurumlaşmalar, gerekse yaşanan dönemin koşulları özel sermaye birikimi sürecine en büyük katkıyı yapmıştır.

1940 yılının ilk ayında **Milli Korunma Kanunu (MKK)** çıkarılmıştır. Bu kanuna göre, Devlet, sanayi ve maden işletmelerinin neleri, ne miktarda üreteceğini önceden belirlemeye ve bu hedeflerin gerçekleşmesi için adı geçen işletmelerde gerekli değişiklik ve genişletmeleri yaptırmaya ve denetlemeye, üretim programları empoze etmeye yetkilidir. Hükümetçe saptanan politikaya uymayan, gerekli türde imalatda bulunmayan ya da istenen üretim hacmine ulaşmayan kurumlara Devlet el koyabilecek, bunların işletmesini kendisi yapabilecektir. Ancak Devletin işlettiği süre boyunca işletme sahibi bir tazminat alabilecektir. Görüldüğü gibi devlet, yeniden üretimin koşullarının sağlanamaması ve doğacak çelişkilerin sistemi tehdit eder duruma gelmesinin endişesi içindedir. Amaç; toplumsal formasyonun bütünlüğünü sürdürmek ve sınıf egemenliğini koruyacak yeniden üretimi sağlamaktır. MKK, hakim sınıfların girişimlerini kısıtlayacak hatta engelleyecek hükümleri kapsamakla birlikte onları teşvik edici destekleyici kazançlarının artmasını kolaylaştırıcı hükümler de içermektedir. Örneğin bırakılmış, işlenmeyen ya da tamamlanmamış durumdaki sanayi ve maden işletmelerini devlet belirli bir karşılık ödeyerek işler hale sokabilecektir. Gene devlet, atıl durumda bulunan makina ve tesisatı sahiplerinin işlerini aksatmadan değeri karşılığı satın alabilecektir. Özel kesimce üretilen malların normal maliyetine belirli bir kâr eklenerek devletçe satın alınması da özel kesimin pazar sorununu hallettiği gibi kârlarını garanti etmektedir. «Sümerbank ve Etibank tekstil, kömür ve cevherlerde bu alım işini üstlenmişlerdir. Bu kanuna göre dağıtım ile ilgilenmek üzere **Kömür Satış ve Tevzi Müessesesi**, **Petrol Ofisi** gibi kuruluşlar

yaratılmıştır. Ticaret Bakanlığında, bir dağıtım müsteharlığı ve dağıtım örgütü yaratılmıştır. Bu örgütün sandıklar biçiminde mahallelere kadar kol salması öngörülmüştür.» (39). Gerekli görülen işletmelere kredi sağlama-yı da devlet üstlenmektedir.

Yeniden üretimin sağlanması için emekçi kitleler üzerindeki baskı ve zulüm bu dönemde kat kat artmıştır. Devlet bir taraftan alım işleri ve kârları garantileme politikalarıyla sermayeyi desteklerken diğer taraftan da gereksinme duyulan işçileri bulmakta ve bunlara «iş mükellefiyeti» yüklemektedir. İşyerlerinden mazeretsiz ve habersizce ayrılmaları halinde doğan kayıp, işçiye ödetilmektedir. Gerekli görüldüğü durumlarda işgücü her gün için üç saat arttırılabilmektedir. İş Kanununun kadın ve çocuklara ilişkin hükmü uygulamadan kaldırılıp haftalık tatil yapılmıyacaktır. Dahası, 1944'de çıkartılan bir kanunla emekçiler üstündeki baskılar daha da koyulaştırılacak ve ücretli iş mükellefiyetine tabi olan kimseleri işlerine sevk için zabıta kuvveti kullanılacaktır. Daha bunlara benzer birçok hüküm sayılabilir.

1942'de savaş durumunun yarattığı ortamdan edinilen aşırı kârların bir kısmının devlet bütçesine aktarılmasıyla içinde bulunulan ekonomik darboğazları aşabileceğini uman küçük burjuva radikalleri **Varlık Vergisi Kanunu'nu** çıkarmışlardır. Yasaya göre vergi yükümlülerinin malî güçlerini, halk temsilcilerinden oluşan bir komisyon kararlaştıracaktır. Ne varki «halk temsilcileri» diye adlandırılan komisyon, yörenin en büyük idare amirliği başkanlığında, mal müdürü, ticaret odaları ve belediyeleri temsil eden ikişer kişiden oluşmaktadır.

Gerek yasanın bazı hükümlerinin, gerekse komisyonun kuruluş biçiminin varlıklı sınıfları vergilendirebilecek olanakları yarattığını söylemek güçtür. «... üzerinde

çok tartışılan ünlü Varlık Vergisi uygulaması azınlık kökenli girişimcileri ve firmaları çökertip işlerinin çok ucuz sayılacak fiyatlarla Türklerin eline geçmesini sağlamıştır» (40) Bu dönemle ilgili olarak sözedilmesi gereken bir diğer yasa da 1945'de çıkarılan «Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu»dur. Büyük toprak sahiplerini ürkütecek ve topraklarının büyük bir bölümünün kaybına neden olabilecek bu yasanın amaçlanan bir biçimde gerçekleşmediği de bilinmektedir.

5 — Dönem Sonu Gözlemler

1929 - 1939 yılları arasında devlet, toplumsal sistemin yeniden üretim koşullarını yeniden üretmek üzere dolaylı ve doğrudan müdahalelerde bulunmuştur. Anti-emperyalist bir içeriğe de sahip olan bu müdahalelerle devlet, hakim sınıflar arasındaki çelişkilerin bir çözülmesini beraberinde getirmesini önlerken emekçi halkların hakim sınıflarla olan çelişkisini de törpülemeyi, bu yolla yeniden üretimi sağlamayı amaçlamıştır. Söz konusu dönem içerisinde iktidar bloku bileşiminde küçük burjuva sivil - asker bürokratlar da yer almaktadır ve yönlendirici güç durumundadırlar. Bu dönem siyasal iktidarın ekonomik iktidar karşısında görece özerkliğinin en belirginlik kazandığı yılları içerir.

Küçük burjuva sivil - asker bürokratların ulaşmak istedikleri hedef sanayi burjuvazisinin çıkarlarıyla çakışmaktadır. Söz konusu dönemde uluslararası ekonomik ilişkilerde bağımlılık en alt düzeye inmiş, dış ticaret açıkları yok olmuş, emperyalist yatırımlar büyük ölçüde azalmış ve sanayileşme adına küçüksenmeyecek adımlar atılmıştır. Bu gelişmenin kaynaklarını tarımdan tarım dışına aktarılan fonların önemli bir kısmı, emekçi kitlelerden alınan vergiler ve SSCB'den edinilen krediler oluşturmuştur. Gerçekleştirilen yatırımlar daha sonra

ları emperyalizmle bütünleşerek kurulacak sanayilere girdi, aramaları sağlayacak, üstelik yaratacağı talep artışlarıyla pazarı genişleterek özel sanayi için yeni olanaklar sağlayacaktır. «Devlet yatırımlarının genişlemesi, önemli bir özel birikim kaynağı oluşturmuş bulunan çeşitli biçimler altındaki müteahhit kârlarını, devletle iş yapan aracı kazançlarını büyük ölçüde beslemiştir.» (41)

Emekçilerle ilgili olarak, İş Kanunu defalarca gündeme gelmiş, geri alınmış ve nihayet 1936 yılında yürürlüğe girmiştir. Adı İş Kanunu olan bu yasa, işçiye grev, toplu sözleşmeye; ilişkin hiç bir şey getirmezken 13 saatlik çalışmayı öngörebilmiştir.

1940'dan itibaren yaşanan savaş durumu nedeniyle devlet müdahalesi artmıştır. Savaş nedeniyle büyük bir orduyu silah altında bulundurma zorunluluğu devlet yatırımlarını azaltmış çıkarılan Milli Korunma Kanunu en çok hakim sınıfların işine yaramış ve emekçi kitleler yoğun bir baskıya maruz kalmışlardır. Savaş yılları boyunca izlenen enflasyonist ve karaborsacı politikanın sonuçlarıyla hayat pahalılığı 1938 - 1947 yılları arasında beş kat artmıştır (42) Bundan da faydalanan hakim sınıflar olmuşlardır. Bu süreç onlara önemli bir sermaye birikimi sağlamıştır. Sınıfsal farklılaşmaların ortaya çıkardığı çelişkileri törpülemeye yönelik Varlık Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu pek uygulanmamış olmasına rağmen, hakim sınıfları rahatsız edici yasalar olmuştur.

III — GELİŞTİRİLEN KAPİTALİZM VE DEVLET İŞLETMECİLİĞİ (1945 - 1960)

1945'ler sonrası Türkiye'deki gelişmelerin doğru bir analizini yapabilmek, Türkiye'nin yer almış olduğu emperyalist - kapitalist sistemin II. Paylaşım Savaşı sonrası durumunu sergilemekle mümkündür.

1) II. Paylaşım Savaşından Sonra Emperyalizm ve Geri Bıraktırlmış Ülkelerin Sanayileşmesi : Emperyalizm genel olarak II. Paylaşım Savaşına kadar olan dönemde geribıraktırlmış ülkelerde üretici güçlerin gelişimini kesinkes engellemeyi amaçlamıştır. Söz konusu dönemde sermaye ihracı daha çok emperyalist metropollerde üretilen malların pazarlanmasını ve ülkenin hammadde kaynaklarının taşınmasını sağlayacak alt yapı yatırımlarında yoğunlaşmıştır (liman, demiryolu, haberleşme vb.) Türkiye'nin II. Paylaşım Savaşı öncesi emperyalizm ile olan ilişkisi bu durumdaydı. Emperyalistlerin ülke içinde mal üretmeleri yok denecek kadar azdı. Bu nedenle ülke içinde artık değer sömürüsü belirgin değildi. Bu bağlamda, emperyalizm ülke için dışsal bir olgu idi. Emperyalizm, ülke içersindeki sömürüsünü komprador niteliğindeki işbirlikçi tüccarlar ve feodal sınıflar ile işbirliği halinde yürütüyordu.

II. Paylaşım Savaşından sonra ise bilimsel ve teknolojik devrim ile metropollerde üretim kapasitesinin genişlemesi, dünya çapında uluslararası niteliği artan tekelci sermayenin iş bölümü ve uzmanlaşmasının, gelişmesi, diğer taraftan tek el kârını gerçekleştirmek için üretici güçlerin gelişmesini engelleyici durum, emperyalist - kapitalist sistem içindeki geribıraktırlmış ülkelerde ulusal kurtuluş hareketlerinin gelişmesi ile birleşince, bütün bu gelişmeler emperyalistlerin sömürülerini sürdürmek için sömürü yöntemlerine verdikleri ağırlıkların değişmesine neden oldu.

Bu bağlamda, uluslararası tek elci sermaye artık geri bıraktırlmış ülkelerin sanayilerini yıkmak ve o ülkedeki üretici güçlerin gelişimini kesinkes engellemek yerine emperyalizmin pazarını genişletmeye yönelik ve kârlı yatırım alanları bulunmasını sağlayan çarpık ve bağımlı

bir sanayileşmeye izin vermektedir. Çarpık sanayileşme sürecinde emperyalizm eski işbirlikçilerini ve komisyoncularını -yani komprador tüccarları- kullanmış ve bunların bir kısmını kendisiyle ortak yatırımlar yapan bağımlı tekелci sermaye haline getirmiştir. Bu ülkelerde gelişen sanayi ise dayanıklı tüketim mallarının montajı, dayanıksız tüketim malları üretimi ve pamuk ipliği vs. gibi ihracata dönük taşaron niteliğindeki sanayidir. Ülke içindeki doğrudan yatırımları ve lisans, patent, know-how anlaşmaları ile artık ülke içerisinde üretim, dolayısıyla artık değer sömürüsü de yapan emperyalizm NATO, CENTO gibi askeri örgütleriyle birlikte, aynı zamanda içsel bir olgu haline gelmiştir. Böylece Türkiye ve benzeri ülkelerde hakim sömürücü ittifak artık, emperyalizm ve onunla bütünleşmiş ve/veya işbirliği halindeki yerli tekелci sermaye ile onlarla işbirliği halindeki tefeci - tüccar ve toprak ağalarının en büyüklerinden oluşmaktadır. Bu ittifak içerisinde bugün tekелci sermaye yönlendirici güç durumundadır. Geribıraktırılmış ülkelerin bu güdümlü sanayileşmelerinde emperyalizmin uluslararası finans kurumları da verdikleri kredilerle önemli bir rol oynamışlardır. Bunlar arasında özellikle Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Uluslararası Kalkınma Kurumu gibi kuruluşlar sayılabilir.

2) 1945 Sonrası Türkiye'nin Geleceğine İlişkin Plan ve Raporlar :

Devletin yeniden üretimin koşullarının sağlanması için 1929 - 1945 yılları arasında yaptığı dolaylı ve doğrudan müdahaleler, hakim sınıflara önemli bir sermaye birikimi sağlama olanağı yaratmıştır. Özellikle savaş dönemi boyunca ülke çapında yaygınlaşan enflasyon, tarımsal ürün fiatlarında önemli artışlara neden olmuştur. Bunda Kore Savaşının etkisi de vardır. Fiyat artışlarının

yanısıra Ziraat Bankası kredilerindeki artış da tarımda bir sermaye birikimi olanağı yaratırken, tefeci-tüccar kesimi ve cılız sanayi burjuvazisi ise özellikle savaş günlerinin yarattığı karaborsacılıktan ve devletin sağladığı büyük olanaklar sayesinde oldukça önemli bir sermaye birikimi sağlamışlardır.

Emperyalist-kapitalist sistemdeki, II. Paylaşım Savaşı sonrası değişikliğe koşut olarak hakim sınıflar artık özel kesimin başatlık göstereceği bir sürece girilmesini ve devletin dolaylı müdahalelerle yetinip gerek olmadıkça doğrudan müdahalelerde bulunmaması gerektiğini belirtiyorlardı. Bu istem, o dönemde hazırlanan tüm yerli - yabancı plan ve raporlarda görülebilir.

1947 yılında ABD'li bir uzman **Max Thornburg** Türkiye'ye gelip çeşitli çevrelerle ilişki kurduktan sonra Türkiye'nin kalkınması üzerine çeşitli raporlar hazırlamıştı. Thornburg Raporunda, Karabük Demir Çelik Fabrikası için «..bu tesisin müdaafası sadedinde birçok müतालalar ileri sürülmüş olmakla beraber bu müessese iktisadi bir faaliyete askeri ve siyasi mülahazaların kaçınılmaz bir israf abidesi olarak durmaktadır.» denerek tasfiyesi istenmekte, savaştan sonra hazırlanan kalkınma planında yer alan 125 lokomotif imal edecek bir fabrika için istenen 14 milyon dolarlık kredi, makine ve motor imali projesi yine bu raporu hazırlayan Thornburg tarafından veto edilmektedir. «Yine çiftçinin mahsullerini istihsal ve nakletmek için basit fakat modern vasıtalara ihtiyaç vardır. Bu basit vasıtaların çoğu Türkiye'de imal edilebilir, bunlar hariçten parça olarak ithal edilerek dahilde monte edilebilir.» diyerek montajcılığı salık vermekte ve devletin sanayiye doğrudan el atmasını ancak özel kesimin ihtiyacı olan olan altyapı yatırımları-

nın, elektrifikasyon, yol, su tesisleri inşaatında uygun görmektedir. (43)

1951 yılında yayınlanmış olmasına karşın daha önce hazırlandığı belirtilen **Dünya Bankası (IBRD) Raporunda** ise şunlar belirtilmektedir. «a) Türkiye'deki düşük gelir düzeyi yatırımlara ayrılabilir kaynakları büyük ölçüde sınırlamaktadır. Türkiye'de özel biriktirim, küçüktür ve gelir önemlice artıncaya kadar düşük kalacaktır. b) Endüstriyel gelişmeye, tarımın aleyhine olarak, verilen ağırlık çok fazla olmuştur. Tarım öne çıkmalıdır. Tarımda verimlilik artırılmadıkça, endüstri için gerekli besin ve işgücü sağlanamaz. c) Türkiye'de yatırımların dağılımının uygun mekanizması yoktur. Özel girişim düzeninde, ekonomide bir hata iflas ile sonuçlanacağı için kendiliğinden ortadan kalkar, kamu işletmeciliğinde ise hata olarak kalır.» (44) denilmekte ve devlet yatırımlarının özel girişimin özendirilmesi için gerekli olan ve özel girişimcilerin gitmeyecekleri, ulaşım, haberleşme, enerji gibi alanlarda yoğunlaşması istenmektedir. (45) Örneğin «Ulaşım yapılması gerekli olan büyük miktarlardaki kamu yatırımlarının nedeni, özel sanayi, madencilik ve ticaretin gelişmesine ve daha etkin olarak çalışmasına büyük katkıda bulunacak şekilde olmalıdır. » (46) Raporun bir başka yerinde ise, devletin özel yatırım fonlarına dokunmamaya dikkat etmesi gerektiği belirtilmektedir. (47) Özel yatırımların ana gelişme alanı olarak sanayiın görüldüğü raporda, bu alandaki devlet yatırımlarının süratle azalacağı da öngörülmektedir. (48) Raporda devlet işletmeciliğinin özel girişimin gelişmesini engellediği belirtilmektedir.

Yabancı sermaye konusundaki görüş ve önerilerde ise yabancı sermayeyi ülkeye çekmek suretiyle kalkınmanın hızlandırılacağı belirtilerek, yabancı sermayenin

ülkeye salt döviz değil, aynı zamanda, Türkiye'nin gereksinme duyduğu ileri teknolojiyi ve yönetim bilgisini getireceği ve Türkiye'nin «aşırı milliyetçi» uygulamalar döneminin zararlı sonuçlarını gidermesi gerektiği belirtilmektedir. (49)

1946'larda kurulup 1950 de iktidara gelen **Demokrat Parti Programında** ise «iktisadi hayatta özel girişimin esas olduğu» belirtilerek, devlet işletmeciliğinin görevleri şöyle sıralanmıştır.

«a) Özel teşebbüs ve sermayenin yetip erişemeyeceği yahut yeter ve yakın kâr görmediği için girişemeyeceği fakat, bütün ekonomik faaliyetlere müessir olacak ve bu memleket müdafasını sağlayacak mahiyetteki teşebbüslere girişmek, bilhassa ana sanayii ve büyük enerji santrallerini kurmak, bugün olduğu gibi, demiryolu, liman, su işleri yapmak büyük taşıt vasıtaları inşa etmek ve işletmek;

b) Milletın gelecek nesillere de şamil, daimi menfaatler bakımından devlet elinde tutulması daha faydalı olan büyük maden ve işletmeleri kurmak.» (50) Program ayrıca yukardaki niteliklere sahip olmayan devlet işletmelerinin uygun koşullarda özel teşebbüse devrini ve devlet işletmeciliğinin özel girişimlere engel olmamasını onlarla eşit koşullar altında rekabet etmesini (!) öngörmektedir. (51)

1947 **CHP Programında** ise «... kamu işletmeleri planlarının özel kapitale tam güvenlik verecek biçimde hazırlanacağı önerilmektedir. Özel endüstrinin hükümet koruyuculuğu ve yardımından yararlanacağı söylenmekteydi.» (52)

Özel kesimin görüşlerini belirlediği ve isteklerinin

dile getirildiği ve İstanbul Tüccar Derneğinin girişimi ile 1948 de İstanbul'da toplanan **Türkiye İktisat Kongresinde** ise devletin ekonomi politikasının özel kesime öncelik veren, onun girişim özgürlüğünü kısıtlamayan ona ekonomik alanda ilk yeri tanıyan bir politika olması isteniyordu. Kongreye göre devlet, özel kesimce ele alınmayan kesimlere yönelmeli, demiryolu, PTT, radyo, stratejik alanlar, ormanlar, devlet bankaları, eğitim kurumları devletin yöneleceği kesimler olmalı idi (53) Ayrıca hızlı bir kalkınmayı gerçekleştirmek için yabancı sermayeyi Türkiye'ye çekecek önlem ve kararların alınması da isteniyordu. (54)

1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planında ise özel ve devlet işletmeciliğinin yerleri şöyle belirlenmektedir; «Türkiye İktisadi Kalkınma Planının dayandığı ana fikirlerden biri de yurdumuzda hususi teşebbüslerin faaliyet göstermek istedikleri veya isteyecekleri sahalarda tam bir serbesti ve emniyet içinde inkişaf etmelerini sağlamak ve fertler tarafından başarılacak her türlü iktisadi faaliyetlerin hususi teşebbüslere, sermayelere hasredilmesi prensibidir. Bu düşünüş tarzına uygun olarak, maden kömürü ve linyit havzaları ile büyük elektrik santrallerinin ve demir-çelik fabrikalarının, demiryollarının tamamen denizyollarının da kısmen devlet eliyle kurulması ve işletilmesi bir devlet vazifesi olarak kabul edilmek suretiyle devletin iktisadi sahadaki faaliyetlerinin hudut ve şumule sarih olarak tesbit edilmiş, bu mevzular dışında kalan her türlü faaliyetlerin hususi teşebbüsler tarafından vücuda getirilmesi ve yürütülmesi ve bu sahalara dahil olup da halen devlet elinde bulunan ve ilerde tesis edilecek olan işletmelerinde zamanla hususi sermayeye devredilmesi prensibi vazolunmuştur.» (55)

1947 yılında ABD ile «askeri yardım» anlaşması, 1948 yılında «ekonomik işbirliği» anlaşması imzalandı. Böylece Türkiye «Marshall Planı»'na katılmış oldu. Planın temel ilkesi, «katılan ülkelerde sınai ve tarımsal üretimi arttırmak» olmasına rağmen, bu ilkedeki tarımsal yön, o aşama için, daha ağırlık kazanmıştır. Türkiye'ye uluslararası işbölümünde düşen görevin tarım-madencilik alanında yoğunlaşarak, savaştan zarar görmüş Avrupa metropollerinin onarımına yardımcı olmak olduğu ortaya çıkmıştır.

Görüldüğü gibi, 1945'lerden sonrası Türkiye'nin kaderini tayin edecek plan ve programların hepsi eşgüdümlüdür, uyum içindedir. Nitekim 1950 de Demokrat Partinin iktidarıyla birlikte yukarıdan aşağıya kapitalistleştirme süreci hızlanacak söz konusu plan ve programlar uygulamaya konulacaktır.

Küçük burjuva sivil-asker bürokratlar Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte iktidar bloku içinde politik etkinlikleri sayesinde yer almış ve 1929-1945 yıllarını içeren dönemde ise blok içinde yönlendirici güç durumuna geçmişlerdir. Yine söz konusu yıllar içindeki uygulamalarıyla hakim sınıflara sermaye birikimi sağlama olanaklarını yaratmışlardır. Ancak 1945 yılları sonrasında hakim sınıflar, küçük burjuva bürokratlarının artık iktidar bloku içinde yeri olmadığı inancındadırlar. Özellikle Varlık Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Köy Enstitüleri gibi uygulamalarla hakim sınıflar için endişe verici olmuşlardır. Emperyalizmin sömürü yöntemlerindeki görülen ağırlığın yatırımlar yönünde değişmesinin plan ve raporlarla belirlenmesiyle 1950 seçimleri, politik etkinlikleriyle belli bir konjonktürde sınıf tavrı göstermiş olan bu toplumsal kategoriye iktidar bloku içinden çıkarmıştır.

3) Hızlanan Kapitalistleşme süreci ve Devlet İşletmeciliği : II. Paylaşım Savaşı sonrası sosyalist blokun dünyanın üçte birini kaplaması ve bağımsızlıklarını yeni kazanmış sömürge sonrası ülkelerde anti-emperyalist akımların başatlık kazanması karşısında ABD, ilerde sosyalizm denizinde tek kapitalist ada olarak kalmamak için, savaş sonrası çöküntüye uğramış Batı Avrupa metropollerinin sanayilerini, ABD üstünlüğü sürececek biçimde, canlandırmayı amaçlıyordu. Sözkonusu metropollerin beslenme sorununun çözümünde Türkiye'ye tarımda uzmanlaşmış bir ülke gözüyle bakılıyordu. Kısa dönemde bir tahıl anbarı işlevini yerine getirecek olan Türkiye'de, aynı zamanda, tarımda kapalı üretim yapısı kırılacak, bu da gerçekleştirilmek istenen yukardan aşağıya kapitalistleşme sürecini hızlandıracaktı. Emperyalizm, pazar sorununu çözmek üzere elindeki pazarları derinlemesine genişletmek amacındadır. Bunu yapabilmesi o ülkede meta üretimini üst düzeylere çıkarmasına bağlıdır. Bu nedenle, önce meta üretimini hızlandıracak altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek gerekmektedir.

Ulaşım olanaklarının artırılması halinde meta üretimi geliştirilip yaygınlaştırılacaktır. Üretilen malların pazarlaması ve paraya dönüşmesi metaların pazara ulaştırılmasıyla mümkün olur. Bu bakımdan ulaşım olanaklarının sağlanması yanında ulaştırma süresinin kısaltılması halinde sermayenin dolaşım alanında kalma süresi kısaltılacak demektir. Başka bir deyişle paranın geri-dönme süresinin kısa olması halinde daha az sermaye ile daha fazla değer ve artı değer üretme olanağı ortaya çıkacaktır. Bu nedenle ulaşım kadar haberleşme de dirimsel öneme sahiptir.

Kapitalistleşme sürecinde, sermayenin gelişmesi bir ölçüde sanayi üretimi için gerekli enerjinin yeterli ölçüde

sağlanmasıyla mümkündür. Bu konuda enerjinin sağlanması kadar önemli olan şey de enerjinin maliyetidir. Maliyetin düşürülmesi için enerji de ucuza mal edilmiştir.

Yine tarımda kapalı üretim yapısını kırarak, kendi kendine yeterli üretimden pazar için üretime geçiş olanakları sağlayacak koşulların yaratılması da kapitalistleşme sürecinin hızlandırılması için gerekli önkoşullardan birisidir. Bu da üretim ilişkilerinde gereken dönüşümle birlikte, tarımda verimliliğin artırılmasına bağlıdır. Tarımda verimliliğin artırılması hem kapitalistleşme sürecinde giderek kentlerde yoğunlaşan nüfusun beslenmesi hem de yeni pazarların oluşturulması için zorunludur. (56)

Altyapı yatırımlarının önemi ve anlamı bu biçimde özetlendikten sonra 1950 sonrası yukarıdan aşağıya kapitalistleştirme sürecinde emperyalizmin alt yapı yatırımları için giriştiği çabalara değinelim.

Tarımda pazar için üretim koşullarını yaratmaya ve verimliliği artırmaya yönelik olarak 1955 yılına kadar ülkeye 40.000 den fazla traktörün girdiği görülmektedir (57) Türkiye, Dünya Bankasına 1948 yılında üye olmuş ve ilk kez 1950 yılında kredi almıştır. «1950 mali yılında silolar inşaatı projesi için 3,9 milyon dolar, iki liman projesi için ise 12,5 milyon dolar kredi almıştır. 1952 mali yılında ise Türkiye, Bankadan Seyhan Barajı Projesi için 25,2 milyon dolar almıştır.» (58) Yine Marshall yardımı kanalıyla gelen kredilerle birlikte A.B.D. Devlet Başkanlığına bağlı olan Ulusal Kalkınma Kurumu kredileri de özellikle 1958 yılından sonra T.C. D.D.Y, Karayolları, Devlet Su İşleri ve Etibank'a verilerek yol, su, enerji ve ulaşım gibi altyapı tesisleri kurulmuştur. (59)

1945-1960 döneminde enerji santrali sayısı % 255 artarak 974 e varmıştır. Enerji üretimi ise 1.815.071 kw e çıkmış, üretilen enerjinin % 75 i sanayide kullanılmıştır. (60)

1950-1960 döneminde sulama tesislerinin geliştirilmesi, devlet yatırımları içinde önemli bir yer tutmuştur. 1950 yılında Türkiye'de yalnızca 50.000 hektar arazi sulanırken sulama tesislerinde yapılan yatırımlar sonucunda, sulanan toprakların genişliği 1 milyon hektarı aşmıştır. (61)

1950 de Karayolları Genel Müdürlüğü kurulmuş ve yoğun bir karayolu yapımına başlanmıştır. 1950-1960 döneminde devlet bütçesi içinde bu kuruma ayrılan ödeneğin toplam oranı % 4.1 den 1958 de % 11.1'e ulaşmıştır. 1950-1960 döneminde karayolları taşımacılığı 957 milyon ton km. den 3678 milyon ton km. ye ulaşarak, yaklaşık olarak 3,5 misli artmıştır. (62) Buna karşılık denizyolları taşımacılığı 262 milyon ton km. den 164 milyon ton km. ye gerilemiş, demiryollarında ise ancak küçük bir artış-3.078 milyon ton km. den 4.632 milyon ton km-görülmüştür. (63)

Sözkonusu dönem içinde deniz taşımacılığındaki gerilemeye karşılık çeşitli büyüktükte yirmi liman inşa edilmiştir. Liman inşaatına verilen önem sonunda, limanların 1950 yılında 1.000.000,— ton civarında olan toplam yükleme, boşaltma kapasitesi, 1953 yılında 3 milyon tona, 1962 yılında ise 11 milyon tona yükselmiştir. (64)

Karayollarındaki gelişme, beraberinde bazı yeni olguları da getirmiştir. «Kara nakil vasıtalarını, ona bağlı olarak her türlü yedek parçayı ve benzini dışardan ithal eden ülkemizde, karayolları, demiryollarına büyük bir yıkıcı rakip haline getirilmiş ve demiryolları aleyhine

karayolu ulaşımı alabildiğine gelişmiştir. Buna bağlı olarak büyük nakliye firmaları ortaya çıkmıştır. Yedek parça ticareti kârlı bir faaliyet haline gelmiştir, Binbir Oto Parça (Avusturya) yedek parça şirketi, Türk Pirelli Lastikleri (İtalyan) Willys Jeepleri (A.B.D.) bu dönemde bu alanda faaliyet göstermek üzere kurulan şirketlerdir. (65)

Altyapı yatırımlarını geliştirmenin yanısıra ülke içindeki yatırımların sermaye sorununu çözmeye yönelik bir kurum da gerekiyordu. **Bu Türkiye Sınai Kalkınma Bankası** oldu. 1950 Haziranında banka kurulmuş ve aynı yılın Ekim ayında Dünya Bankası ile bir kredi anlaşması gerçekleştirilmiştir. Bankanın kuruluş amaçları «...ecnebi ve yerli hususi sermayenin Türkiye’de kurulan sanayi işletmelerine yardım etmek ve bu hususları teşvik ve teşcii etmek» (66) biçiminde ifade edilmiştir. Bu görev uluslararası düzeyde Uluslararası Finansman Kurumu (I.F.C) tarafından yürütülmektedir. Bankanın kuruçuları T. İş Bankası, Yapı ve Kredi Bankası, Akbank, T. Ticaret Bankası, T. Garanti Bankası, Vehbi Koç ve sermayenin tamamı yabancı olan 5 bankadır. Bunlara 1963 yılında (I.F.C.) katılarak bankanın % 15 ine sahip olmuştur.

Mekanizma açıktır. Banka, emperyalistlerin verdikleri kredileri Türkiye’de uluslararası ve yerli tekelci sermayenin bütünleştiği şirketlere aktaracak, ve bu şirketlerle ortaklıklar kuracaktır. Böylece emperyalizm, yukarıdan aşağıya geliştirdiği, kendine bağımlı tekelci nitelikte bir sanayi burjuvazisi yetiştirecek ve yöneleceği alanları da kendi çıkarları doğrultusunda belirleyerek ülkede tüketim mallarına yönelik (giderek aramallarına da yönelecek) bir sanayi geliştirerek pazar sorununa çözüm bulmaya çalışacaktır.

Yine bu dönemde, Demokrat Parti programında yer

alan devlet işletmelerinin özel kesime devri «söz»ü gerçekleştirilmek istenmiş, ancak fiyasko ile sonuçlanmıştır. Bunun nedenini dönemin Başbakanı Menderes, 1954 Martında gazetecilere verdiği demeçte şöyle anlatmıştır; «...Bugün askeri maksatlarla kurulmuş olanlar hariç devlet elindeki iktisadi teşebbüslerin herhangi birini talibi bulunduğu takdirde hususi teşebbüse devir etmek bahsinde hiçbir mani yoktur. Bunları hususi teşebbüse büyük memnunlukla devredeceğimiz muhakkaktır. Fakat memlekette yeniden girişilecek o kadar mevzu vardır ki hususi teşebbüs bu mevzuları tercih etmektedir.» (67) Başbakanın söylediklerine eklenecek başka birşey olmasa gerek.

Sözkonusu dönem içinde devletin doğrudan müdahalesinin sürdüğü, ve hatta arttığı bile söylenebilir. 1950 yılında toplam yatırımların % 43'ü, 1952'de % 38'i, 1953'de % 56'sı ve 1959'da % 62'si devletçe gerçekleştirilmiştir. Tanınan tüm geniş olanaklara rağmen özel kesim yatırımların yarısını bile gerçekleştirememiştir. Üstelik yatırımların çoğu, «kârı büyük, riski küçük» iş alanı olan konut yapımına olmuştur. «1954-1957 yılları arasında özel girişimin sanayie yatırımı 635 milyon, gayri menkule yatırımı ise 1.5 milyar liradır. 1957-1961 döneminde ise özel sektör yatırımlarının % 57'si konut yapımına ayrılmıştır. Kredilerin önemli bölümü ticarete verilmektedir. 1956'da yapılan sayıma göre memleketteki anonim şirketlerinin % 71'i, limited şirketlerin % 90'ı ticaret alanındadır.» (68)

1950-1960 yılları arasında hakim sınıfların sanayileşmeye yönelmediği, bunun yerine konut yapımı, arsa spekülasyonu, ithalat ya da ihracat alanlarında yer aldığı görülmektedir. 1950-1953 yılları arasında ticaretin serbestleştirilmesi denenmiş ve bu uğurda bütün döviz varlıkları

tüketilmiştir. Bunun üzerine gereksinme duyulan döviz olanaklarının yabancı sermayenin gelmesini teşvikle sağlanacağı umulmuştur.

1954 yılında **Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu** ve yabancı şirketlerin petrol alanında yatırım yapmalarını sağlamak için **Petrol Kanunu** Amerikalı uzmanlara hazırlatılıp yürürlüğe konulmuştur.

Ancak, yabancı sermaye beklenen ölçüde gelmemiştir. 1960 yılına kadar ülkeye giren toplam yabancı sermaye tutarı 86 milyon liradır. (69) Altı yıllık sermaye girişi toplamı, Türkiye'nin bu dönemdeki bir yıllık dış ticaret açığının dörtte birinden azdır. Bununla birlikte gelen kısıtlı yabancı sermaye ile bütünleşerek fiizlenmeye başlayan, rekabetçi dönemini yaşamadan, tekelci nitelikte bir sanayi burjuvazisi ortaya çıkmıştır. Günümüzde imalat sanayiinde varlığını sürdüren 95 yabancı sermayeli firmadan 23'ü bu dönemde kurulmuştur.

Bu arada devlet yatırımları ise altyapı tesislerinde ve girdi üretecek kesimlere yönelmiş, yeni devlet işletmeleri kurulmuştur. Bunlar, **Türkiye Devlet Demiryolları İşletmesi (TCDD)**, **T.C. Posta Telgraf Telefon (PTT)**, **Denizcilik Bankası T.A.Ş.**, **T.C. Turizm Bankası A.Ş.**, **Devlet Malzeme Ofisi (DMO)** dir. Ayrıca petrol arama-işletme işlevini yüklenen **T. Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)**, taşkömürü, linyit gibi kömür madenlerini aramak ve işletmek, bununla ilgili yan ürünlerin imal ve üretimini yapmak üzere **Türkiye Kömür İşletmeleri (TKİ)**, gübre, nitrik asit, plastik madde üretimi için **Azot Sanayii**, hayvancılık, balıkçılık ve bunların işlenmesi ile görevlendirilen **Et Balık Kurumu**, hayvansal elyafın yetiştirilmesi ve sanayi ihtiyacına uygun duruma getirilmesi için **T. Yapağı ve Tiftik Anonim Şirketi**, yem üretimi için **Yem Sanayii** ve **T. Demir ve Çelik İşletmeleri (TDCİ)**,

T. Selüloz ve Kâğıt Fabrikası (SEKA) bu dönemde kurulan devlet işletmeleridir.

Bu arada devletin hakim sınıfları sanayie yönlendirmek için çeşitli çabaları görülmektedir. Bunlardan birkaçı ilginç örnekler olarak verilebilir; 1953 yılında kurulan, hissesinin % 51'i devletçe, % 49'u özel kişilerce karşılanan **T. Çimento Sanayii T.A.Ş.** daha sonra sermayesinin çoğuna devletin sahip olduğu, özel kesimin de katıldığı on fabrika kurmuştur. Bu on fabrikanın dokuzunda yabancı sermaye de vardır. Devlet bu on çimento fabrikasına 117 milyon TL. sermaye ve 151.3 milyon TL. kredi sağlamıştır.

Ereğli Demir Çelik Fabrikası T.A.Ş., Amerika Kalkınma İkraz Fonundan sağlanan 129 milyon dolarlık kredi ile Koppers Grubu (ABD) tarafından kurulmuştur. Şirketin 600 milyon TL. sermayesinin 302 milyon TL.'lık kısmını Sümerbank ve Karabük Demir Çelik İşletmesi sağlamıştır. Ne var ki yönetim kurulunda hakim olan; Koppers Grubu, İş Bankası ve Ankara Ticaret Odasıdır.

Dünya Bankası, Seyhan Barajı için kredi verirken barajdan elde edilecek olan elektrik üretiminin bir özel şirketçe işletilmesi koşulunu öne sürmüştür. Bu amaçla Çukurova Elektrik T.A.O. kurulmuş ve barajın hidroelektrik tesisleri sözleşme ile bu şirkete devredilmiştir. Ancak şirketin özel ortakları kendilerine düşen payı Ziraat Bankası'ndan aldıkları kredilerle sağlamışlardır. Bu şirketin 1956-1963 yılları arasında dağıttığı temettü, sermayesinin % 107.5'ine yaklaşmaktadır.

Yine, **Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.**, Sümerbank, Ziraat Bankası ve İş Bankası'nın eşit payları ile kurulan bir devlet işletmesidir. 1950 yılından sonra bu şirketin katıldığı özel şeker fabrikaları kurulmuştur. Adapazarı,

Amasya, Kayseri, Konya ve Kütahya'daki şeker fabrikalarına özel kişiler, Pancar Ekicileri Kooperatifleri aracılığıyla bu fabrikalara ortak edilmişlerdir. 1920'lerde 1930'lar arasında 4 adet fabrika kurmuş olan bu şirket 1950'den sonra da 11 yeni fabrika kurup 1956'da 375 bin ton şeker üreterek şeker ithalini durdurmuştur. (70)

4. Dönem Sonu Gözlemler

II. Paylaşım Savaşı sonrası emperyalizmin yeni-sömürgecilik politikasına uygun olarak, o zamana kadar gelişmesi büyük ölçüde engellenen üretici güçlerin gelişmesine sınırlı bir biçimde olanak tanınmıştır. Ne var ki, izlenen politikayla eskiye oranla geliştirilmiş olan üretici güçlerin daha çok gelişmesi engellenmiştir. Başka bir tanımlamayla, «azgelişmişlik geliştirilmiştir.»

1950 - 1960 yılları arasında, mevcut ve yeni kurulan devlet işletmeleri aracılığıyla ulaşım, haberleşme, enerji gibi altyapı hizmetleri sağlayacak kesimlere yatırımlar yapılmıştır. Yine, tarımdaki gelişmelere cevap verecek ve üretken kesime girdi sağlayacak türde yeni devlet işletmeleri de kurulmuştur. Sanayi kesiminde özel kesimin yeterince yer almaması sonucu ortaya çıkan boşluk, devlet işletmelerince doldurulmaya çalışılmış ve özel kesimi bu alana çekecek girişimler özellikle «karma kuruluşlar» aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Daha sonra, emperyalizm, özellikle 1960'lar sonrasında, yoğun bir biçimde imalat sanayi gibi «kısa zamanda büyük işler başartan» kesimlerde yerli ortaklarıyla bütünleşerek yoğunlaşacak ve ülke içinde artık değer sömürüsüyle birlikte giderek içselleşecektir. Kurulan sanayiler; montaj, taşaron veya dayanıksız tüketim malları sanayileridir. Emperyalizmle olan ilişkiler geliştiği oranda ülke yapısal ve sürekli bir bunalımın içine gire-

cektir. Sermaye yetersizliği, altyapı yatırımlarının elverişsizliği, özellikle enerji yetersizliği, hammadde, makina, teçizat, teknoloji yönünden dışa bağımlılık ve bunların sonucu yaşanan döviz darboğazı ekonominin hergünkü sorunları olacaktır. Kısacası, sistem kendini yeniden üretmekte, bağımlılıktan ötürü, zorlanacaktır. Zaman zaman hakim sınıflar arasındaki çelişkiler keskinleşecek, emekçi kitlelerle olan çelişkileri ise gittikçe derinleşecektir. Devlet, bu bağlamda, sistemin yeniden üretim koşullarının sağlanması için dolaylı ve doğrudan müdahalelerini daha da yoğunlaştıracaktır.

IV — «PLAN»LARDA DEVLET İŞLETMECİLİĞİ

Demokrat Parti döneminin sonlarına doğru dış borçlarda başdöndürücü bir hızla artış görülmektedir. Türkiye'nin 1950'de 277 milyon TL. olan dış borçları 1960 yılında 1.138 milyon TL.'ye ulaşmıştır. (71)

Şüphesiz, on yıl içinde böylesine bir borçlanma, sistem içi çelişkileri yoğunlaştıracak ve sistemi sarsacaktır. Nitekim, dönemin sonlarına doğru hakim sınıflar ittifakı içinde çelişkiler derinleşmiş, diğer taraftan küçük burjuva aydın ve bürokratları da içine alan toplumsal muhalefet, özellikle 1958 devalüasyonun etkisiyle yükselmiş ve bunun sonucu sistemin yeniden üretiminin sağlanamaması tehlikesi belirmiştir. 1960'da askeri bir darbe ile siyasi iktidar devrilmiştir.

Dışarıya bağımlılığın arttığı oranda yeniden üretimin koşullarını sağlamada güçlükler artmış ve devlet, yeniden üretimin planlı-programlı sağlanmasına ve sistem içi çelişkilerin «planlı» olarak törpülenmesine karar vermiştir. Öyle ki plan ilkesi ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kuruluşu Anayasa yürürlüğe girmeden altı ay önce gündeme gelmiştir.

1961 Anayasa'sının 41. maddesi, Türkiye'deki planlamanın anayasal bir görev olduğunu belirtmektedir. «İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek, bu maksatla, milli tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planlarını yapmak Devletin ödevidir.»

Devlet, Anayasa'da yeniden üretimin koşullarının «olaysız» sağlanması için belli başlı demokratik haklar da tanımak zorunda kalmıştır. Bunlardan en önemlisi işçi sınıfına tanınan grevli toplu sözleşme hakkıdır.

Şimdi, «Planlı Dönem»le birlikte devlet, temel işlevini yerine getirmek için devlet işletmelerine ne tür görevler yüklemiştir; buna bakalım.

1. Birinci Beş Yıllık Plan'da Devlet Kesimi :

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) «Hedefler ve Stratejiler» bölümünde, «Türk ekonomisi Devlet ve özel teşebbüs sektörlerinin yanyana bulunduğu bir karma ekonomidir. Planlama bakımından karma ekonominin sağladığı imkânlardan en çok faydalanma yolları üzerinde durulacak ve bu sistemin kurallarına uyulacaktır. Devlet sektörünün faaliyeti, kararlaştırılan gelişme hızını gerçekleştirecek ve stratejinin gerektirdiği yönde dengeli bir kalkınma sağlayacak şekilde planlanacaktır. Toplam tasarrufun artmasına paralel olarak özel teşebbüsün yatırımlarını artırması, bunların hızlı ve dengeli bir kalkınmasının gerektirdiği sahalara yöneltilmesi teşvik edilecek ve bu teşviğe doğrudan doğruya kontrollerden kaçınılarak vergi ve kredi politikaları, sermaye piyasasının teşekkülü ve geliştirilmesi gibi dolaylı tedbirlerle başvurulacaktır.» (73) denilerek BBYKP'nda devlet kesiminin altyapı yatırımları ile Kamu İktisadi

Teşebbüslerinin (KİT) «(1) üretkenliği artıracak (2) plana göre yatırım yapılması gereken bir alanda özel girişim yatırım yapmıyorsa ve bu durum ekonomide önemli darboğazlara yol açacaksa, (3) Mali nedenlerle ya da kamu yararı açısından tekel kurulması gerekli görülen durumlarda, üretken yatırımlara yöneleceği» öngörülmektedir.

Görüldüğü gibi, yeniden üretimin koşulları planda gösterilen hedef ve stratejiler doğrultusunda sağlanacaktır. Devlet, yeniden üretime dolaylı ve doğrudan müdahalesini sürdürecektir. Doğrudan müdahalenin biçimlenişi olan «Kamu İktisadi Teşebbüsleri» ile hızlanan kapitalistleşme sürecinin gereksinme duyduğu altyapı yatırımları gerçekleştirilecek ve hakim sınıfların kârlı görmediği alanlara, yeniden üretimin aksamaması için, devlet yatırım yapacak ve sistem içi çelişkileri derinleştirerek sistemin sarsılmasına neden olacak kesimlerde devlet kendisi tekel durumunda olacaktır. Bütün bunların ne anlama geldiğini daha önceleri açıkladığımız için yenilemeye gerek yok.

1960 sonrası Türkiye'de ortalığın «süt-liman» olduğuna iyice inanan yabancı sermaye, büyük kısmı 1961-1962 yılları arasında olmak üzere, birinci plan süresince 115 milyon dolar tutarında sermaye ihracında bulunmuştur. (7) Gıda-içki-tütün, kimya başta olmak üzere imalat sanayiinde yerli tekeli sermaye ile bütünleşerek yerleşen emperyalist tekeller, sözkonusu yatırımlardan aynı dönem içinde 74 milyon dolar kâr transfer etmiş ve kurduğu sanayilerin hammadde, aramalı, teknoloji ve makinasının dışardan alınmasını ön-gerektirmiştir.

Nitekim bu dönemde dış borç faizi olarak 413 milyon dolar, Proje hizmet ödemesi olarak 27 milyon dolar, Dış borç ödemesi olarak 506 milyon dolar ülkeden em-

peryalist metropollere akmıştır. Emperyalizmle ilişkiler her geçen yıl daha da gelişecek ve yaşanan yapısal ve sürekli kriz sık sık çeşitli darboğazlar yaratacaktır.

2. İkinci Beş Yıllık Planda Devlet İşletmeciliğinin Yeri :

İkinci Beş Yıllık Kalkırma Planında (İBYKP) ise «Planda tesbit edilen ilkeye göre özel sektör arzu ettiği ve başarabileceğine inandığı projeye yatırım yapacak, kamu sektörü ise sadece özel teşebbüsün yatırım yapmadığı sahaları ele alacak ve ortaya çıkan boşluğu doldurmak için yatırım yapacaktır.» (75) denilmekte ve «Hükümet özel sektörün büyümesine yardım konusunda yeni hamleler yapacaktır. Özel sektöre devlet bütçesinden önemli miktarlarda ve gittikçe artan yatırım kaynakları devredilecektir. Bu, yeni yaratılan 'kalkınma ve teşvik fonları' vasıtasıyla yapılacaktır. Devlet, ayrıca, yeni sanayi siteleri kurmak, geliştirmek ve turizmin gelişmesi için arazi satın almak ve bunların altyapılarını inşa etmek suretiyle de özel sektöre yardım edecektir. Devletce yapılan bu tesisler sonradan özel sektöre satılacaktır.» (76)

Öz olarak, birinci plandan farklı olmayan ikinci planda devletin yeniden üretime müdahalesinin artması gerekli görülmekte, burjuvazinin, özellikle tekelci burjuvazinin emperyalizme bağımlılıktan dolayı sıklıkla düştüğü sermaye yetersizliği, döviz darboğazı, altyapı yatırımlarının yetersizliği gibi sorunların çözümü müdahalenin artmasını gerektirmektedir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı süresince emperyalizme olan bağımlılık daha çok belirginleşecek ve sömürü katmerleşecektir. 1967-72 yılları arasında ülkeye 183 milyon dolar yabancı sermaye girmiş ve buna kar-

şılık aynı dönemde 168 milyon dolar kâr transferi yapılmıştır. Doğal olarak, % 91 i bulan bu transferlere 229 milyon dolarlık Dış Borç Faizi, 130 milyon dolarlık Proje Hizmet Ödemeleri ve 616 milyon dolarlık Dış Borç Ödemesi (77) eklenince içinde yaşanan bunalım daha ölümcül hale gelmiş ve bundan da en çok etkilenen emekçi halklar olmuşlardır.

2. Üçüncü Beş Yıllık Plan, Yabancı Sermaye ve Devlet İşletmeciliği :

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plan'ında (ÜBYKP) ise eğitim, sağlık, yönetim ve genellikle altyapıya ilişkin yatırımlar dışında devletin doğrudan doğruya yatırım yapmayı öngörüldüğü alanlar genel olarak şöyle saptanmıştır;

- a) Ticari açıdan ancak uzun dönemde kâr edebilecek nitelikte olmakla beraber toplumun ortak ekonomik yararları açısından gerekli bulunan teknoloji birikimini artıracak, diğer sektörlerde kârlı yatırım fırsatlarını uyaracak, ekonominin gelişme yönünü ve hızını etkileyecek öneme sahip temel ve öncü yatırımlar:
- b) Üretimin stratejik karakteri ve ekonomik büyüklükte kapasite kurma zorunluluğu nedeniyle tekelci güç oluşmasına olanak tanıyan yatırımlar;
- b) Etkin şekilde ve kamu yararına uygun olarak değerlendirilmesi gerekli görülen stratejik doğal kaynaklarla ilgili yatırımlar,
- d) Yurt güvenliği açısından özel önem taşıyan sanayi yatırımları.
- e) Ticari yönden kârlı olduğu ve «makul» bir ödülleme sistemi ile desteklendiği halde kaynak ye-

tersizliği ve gerektirdiği yüksek teknoloji ve organizasyon yönünden riskli görülmesi nedeniyle özel sektörce gerçekleştirilemeyen yatırımlar.

f) Kalkınmada öncelikli yörelere kurulacak sanayi kuruluşlarına ilişkin yatırımlar.» (78)

Söz konusu dönem içerisinde yabancı sermaye yatırımları yoğunlaşmış 305 milyon doları 1975 yılında olmak üzere 472 milyon dolar yabancı sermaye ülkeye girmiş, buna karşın 142 milyon dolar kâr transferi olmuştur. (79) Dış Borç Faizi ve Proje Hizmet Ödemelerinin toplamı ise 1 milyar dolara yakındır. Ancak, hemen belirtelim ki, ülke içinden alıp götürülenler bunlarla sınırlı değildir. Kâr transferleri olarak belirtilen miktar, «resmi» rakamlardır. Bunun dışında ithal edilen girdi fiyatları yüksek gösterilerek de vergi ödemediği kâr transferleri yapılmaktadır.

Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin % 84'ü imalat sanayiine yönelmiştir. Bunların bir kısmı özel kesimle, bir kısmı da devlet işletmeleriyle bütünleşerek montaj, taşaron, dayanıklı/dayanıklı tüketim malları sanayilerinde yoğunlaşmışlardır. Devlet işletmeleri süreç içinde özel kesimin tercih ettiği alanları terk etmiş ve genellikle girdi ve aramalı üreten kesimlerde işlevini sürdürmüştür.

Ülke içinde üretime geçen ve artık değer sömürüsüyle birlikte içselleşen emperyalizm ülke ekonomisini tamamen dışa bağlamış ve yurt dışından alınması öngerekli olan ürünlerle ithalat, her yıl astronomik rakamlara ulaşmıştır. Nitekim 1974'de ülkeye giren özel yabancı sermayenin ithalata oranı % 2, 1975'de ise % 8 dir. Aynı dönemde kâr transferlerinin ithalata oranı % 1.88, 1975'de ise % 0.96 olmuştur. (80)

**Çizelge : 1 — İMALAT SANAYİİNDE
KAMU KESİMİNİN PAYI**

(Üretim Hacmine Göre)

	1950	1963	1967	1973
Tüketim Araçları	52.1	38.7	48.7	33.0
Üretim Araçları (+)	45.6	52.1	45.2	39.5
TOPLAM SANAYİ	50.5	44.1	47.3	36.7

Kaynak : Yalçın Küçük, KMO Sanayi Kongresi Tebliği, Kimya Mühendisliği Dergisi, 1975 Aralık, s. 15.

(+) Üretim araçları başlığı altında toplanan kalemlerin çoğu aslında aramalıdır.

**V — GÜNÜMÜZDE DEVLET İŞLETMELERİNİN
ROLÜ**

Uluslararası tekelci sermaye ile ortaklık içinde bulunan yerli tekelci sermaye zaman zaman kendi içinde, zaman zaman da ittifak içinde olduğu kapitalizm - öncesi öğelerle ya da burjuvazinin diğer kesimleriyle sık sık çelişkiye düşmektedir. Diğer taraftan her geçen gün emperyalizme bağımlılığın ileri boyutlara ulaşmasıyla yoğunlaşan sömürü, hakim sınıflarla emekçi halklar arasındaki çelişkileri derinleştirmektedir. Sistemin kendisini yeniden üretebilmesi, bu sistem içi çelişkilerin derinleşip düzeni yıkacak kerteye gelmesini önlemekle mümkündür. Bu da devletin temel işlevidir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi devlet bu işlevini yerine getirebilmek için dolaylı ve doğrudan müdahalelerde bulunur. Devlet günümüzde bu işlevini devlet işletmeleri aracılığıyla nasıl yerine getirmektedir? Şimdi buna bakalım.

TÜSTAV

1. Sürekli Yaşanan Darboğazlar ve Devlet İşletmeciliği :

Bizim gibi ülkelerde sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi süreci geri, güdük üretici güçleri geliştirme özelliği emperyalizmce belirlenmiş ve devletçe yapa yöntemlerle beslenmiş bir süreçtir.

Bizdeki tekelci sermayenin sorunları metropollerdeki tekelci sermayenin sorunlarından farklıdır. Bir kez, ülkede doğru dürüst altyapı yatırımları geliştirilmeden yabancı sermaye ile bütünleşerek üretken kesimlerde yatırımlara gidilmiş ve sık sık altyapı yatırımlarının eksikliği, özellikle enerji darboğazından, yakınılır olmuştur. Diğer taraftan finansman temininde zorluklar sanayicilerin yatırımlarını büyük ölçüde aksatmaktadır. Hammadde, yarı-mamul girdi ve makina, teçhizat temininde büyük güçlükler sözkonusudur. En önemlisi gittikçe artan bağımlılık büyük döviz darboğazları yaratmış ve yaşanan yapısal ve sürekli kriz giderek derinleşmiştir. Emperyalizmin hegemonyası altındaki Türkiye'nin genel olarak ekonomisinin özel olarak sanayiinin bu sorunlarının çözümünde devlet işletmelerinden nasıl yararlanılmaktadır? Teker teker sorunları alıp, inceleyelim.

a — Alt Yapı Yatırımları ve Devlet İşletmeleri :

Türkiye'de alt yapı yatırımları yeterince gelişmemiştir. Özellikle enerjide görülen, yetersizlik üretimin sık sık aksamasına neden olmaktadır. Türkiye'de ekonominin çarpık gelişmesi, temel altyapı yatırımlarının bile tamamlanmadan gecekondü tipi bir sanayileşmenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Çok yüksek kâr marjlarıyla ki Türkiye'de ortalama kârlılık oranı imalat sanayinde % 50'dir - çalışan sanayi işletmeleri yol, elektrik, su, liman gibi yatırımların eksikliğinden yakınır durumdadırlar.

Altyapı yatırımlarının gerçekleşmesine çalışan devlet işletmeleri; Türkiye Elektrik Kurumu (TEK), Denizcilik Bankası, PTT, TCDD, THY, TRT, Deniz Nakliyatı A. O. dır. Şüphesiz ki bunlara ek olarak Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) tanımını içinde olmayan kuruluşlar da sayılmalıdır. Örneğin Karayolları, Devlet Su İşleri v.b. Ancak biz kendimizi KİT tanımına uyan devlet işletmele-riyle sınırlandırmış bulunuyoruz.

TEK, Türkiye'deki elektrik üretiminin % 81'ini gerçekleştirilebilmektedir. Ne var ki, elektrik üretiminde, hidroelektrik potansiyelinin % 4'ü ancak kullanılmakta, elektriğin % 40'ı petrolle üretilmektedir. Tek başına Anbarlı Santral yılda bir milyon tona yakın petrol tüketirken, Türkiye'nin petrol ihtiyacının 4/5 ü ithalatla karşılanmaktadır. Yalnızca petrole ödenen döviz miktarı, tüm tarımsal mallar ihracatından elde edilen döviz tutarından fazladır. (81) Elektrik santrallerinin projesinden jeneratörüne, elektrik direkleri, trafo, sargı sicimine kadar binlerce kalem mal ve hizmet, değerlerinin üzerinde fiyatlarla uluslararası tekellden ithal edilmektedir. Tek başına TEK, ithalatın % 12 sine taliptir.

Ulaşım sorunlarını çözmeyi üstlenmiş devlet işletmeleri; T.C. Devlet Demiryolları (TCDD), Denizcilik Bankası, D.B. Deniz Nakliyatı T.A.Ş. ve Türk Hava Yolları (THY) dır.

1950 yılında T. C. Karayolları Genel Müdürlüğünün kurulmasıyla hızlanan karayolu yapımı demiryollarının aleyhine bir gelişme göstermiştir. Emperyalizm, karayollarının geliştirilmesiyle, yalnız ülkenin her yerinde ulaşılabilme olanaklarını sağlamakla kalmıyor eskiden mallarının pazarlayıcısı durumunda olanlarla bütünleşerek kuracağı otomotiv sanayii için de gerekli ön koşulları sağlamış oluyordu. Diğer taraftan karayolları yapımı

için gerekli makina, teçizat, teknik bilgi, motorlu taşıtlar emperyalist tekellerden tekel fiyatlarıyla satın alınmıştır. Aynı biçimde, otomotiv sanayiinin gereksinmesi olan girdiler, yedek parça, petrol da dışarıdan alınmak zorunda bırakılmıştır.

Karayollarındaki bu gelişme demiryollarını köreltmıştır. 1953'de yolcu taşımacılığının % 65i ve yük taşımacılığının % 32.5 i karayolları ile yapılırken bu oranlar 1971'de % 91.5 ve % 72.6'ya yükselmiştir. Buna karşılık demiryolları ile yapılan yolcu taşımacılığı 1953'de % 27.3 ve yük taşımacılığı % 63 oranlarında iken 1971 yılında bu oran % 7.3 ve % 27'ye düşmüştür. Görüldüğü gibi demiryolları taşımacılığına olan talep azalmıştır. Karayolları ulaşımındaki gelişmenin neden olduğu talepteki bu azalış demiryollarının zarar etmesinin temel nedenidir. Fazla kapasite ile çalışmak durumunda bırakılan bu kurumun hizmet fiyatlarını saptama konusunda da söz sahibi olamaması kurumun her yıl zarar etmesine neden olan önemli etkenlerdendir. Diğer taraftan TCDD'nin çağdaş anlamda sinyalizasyon tesisleri yalnızca 500 km. lik bir kesimi kapsamaktadır. Çeker taşıtların büyük bir bölümünü hala buhar lokomotifleri oluşturmaktadır. Sayıları 945 olan bu lokomotiflerin % 40'ı teknik ömrünü doldurmuş % 34'ü otuz yaşın üstündedir. Tüm bu nedenlerle kurum her yılı artan bir biçimde büyük zararlarla kapatmaktadır. (82)

Deniz taşımacılığının % 60'ını elinde bulunduran D.B. Deniz Nakliyat A.O. ise kendisine olan talebin azlığı nedeniyle yapabileceğinin çok altında iş yapmakta; fazla kapasiteyle çalışmaktadır.

Deniz taşımacılığıyla ilgili olarak 1964 - 1974 yılları arasını kapsayan bir araştırmanın sonuçlarına göre; 10 yıl içerisinde, Türkiye'de ihracatın ortalama olarak %

19'u Türk gemileriyle, % 81'i ise emperyalist gemi tekellerince; ithalatın ise % 29'u Türk gemileriyle % 71'i ise yabancı gemilerce taşınmıştır. Verilerin ortaya koyduğu gibi Türk deniz taşımacılığına da emperyalizm damgasını vurmaktadır. Toplam deniz taşımacılığı içinde D.B. Deniz Nakliyatı T.A.Ş. nin payı ise ihracatın % 7'si ve ithalatın % 8'i olarak görülmektedir. Oysa kuruluşun olanakları hiç de küçümsenecek gibi değildir. Kuruluşun toplam gemilerinin % 99'u 500 gros tonlukdur. Dünya tonajı için bu oran % 97.5 dur. yine D.B. Nakliyat filosunun 10 ve daha aşağı yaştaki gemi tonajı tüm şirket filosu tonajının % 63'ü oranındadır. Bu oran dünya standartlarının üzerindedir. Ancak, bu olanaklara karşın kuruma olan talep azdır. Bunun da başlıca nedeni emperyalist tekellerin tekel fiyatlarıyla mal satmakla kalmamaları, aynı zamanda taşımacılık işini de kendilerinin yapmasına geri bıraktırılmış ülkelerdeki firmaları "ikna" etmeleridir. Aynı şey ihracat için de sözkonusudur. Emperyalizme bağımlılığın neden olduğu bu süreç her yıl ortalama 2 milyar TL. yı bulan navlun ödemelerine neden olmaktadır. (83)

Haberleşme işlevini yüklenmiş olan devlet işletmesi PTT ise kısıtlı olanaklar içerisinde haberleşme sorununa çözüm bulmaya çalışmaktadır. Tüm KİT'lerde çalışanların % 13'ünü (60 bin) istihdam eden bu kuruluşun özellikle, Kanada'nın Northern Electric Telecommunication Coll. Ltd. ile ortaklığı, kurumu tamamen dışarıya bağımlı kılmıştır. Bağımlılığın yarattığı sorunlar nedeniyle kurum elverişsizliğini sürdürmektedir.

Emperyalizmin pazarını genişletmeye yönelik çarpık sanayileşmenin ön koşulları olan alt-yapı tesislerini sağlamak işlevini yüklenmiş bu kuruluşlar, büyük ölçüde emperyalizme bağımlı olarak faaliyetlerini sürdür-

mekte ve ürettikleri ürün ve hizmetlerin fiyatı ise Bakanlar Kurulunca, genellikle maliyetinin altında, saptanmaktadır. Bu da kuruluşların büyük ölçüde zarar etmelerine neden olmakta ve gelecek yıllarda onları, işlevlerini yerine getirememeye tehlikesi içine sokmaktadır.

b — Sermaye Yetersizliği ve Karma Kuruluşlar :

Ekonominin belli başlı darboğazlarından birisi de sermaye yetersizliğidir. Finansman sağlamada karşılaşılan güçlükler sanayicilerin yatırımlarını büyük ölçüde aksatmaktadır. Devlet dolaylı müdahaleleriyle olduğu kadar devlet işletmeleri aracılığıyla da bu soruna çözüm bulmaya çalışır. Devlet işletmelerinin 221 kuruluşu iştirakleri vardır. Bunların 20 tanesine büyük ölçüde uluslararası tekelci sermaye de ortaktır.

Kârlı yatırım alanlarının bolluğu karşısında elde edilen büyük kârlar derhal kârlı yeni yatırım alanlarına yöneltilmektedir. Bir işletme, birkaç yıl içerisinde kendisini amorti edebilmektedir. Türkiye’de yapılan yatırımlarda, gerekli fonların % 60’ı işletme dışından sağlanan kredilerden sağlanmaktadır. İşletmeler, bir taraftan yerli yabancı kuruluşlardan borç almakta, diğer taraftan "halka açık şirketler" aracılığıyla küçük tasarruf sahiplerinin ellerindekilere gözlerini dikmektedirler. Kredi sağlamadaki güçlükler, yatırımları aksatmakta, ve kaynak yetersizliği her zaman karşılaşılan bir darboğaz olarak varlığını sürdürmektedir.

Kurulan devlet-özel bileşimi «karma kuruluşlar» aracılığıyla özel kesime sermaye, kredi sağlandığı gibi yasalardaki «cömertlik» özel kesime karşılıksız kazançlar da sağlamaktadır. Bu mekanizma şöyle işlemektedir; kurulan ortaklığın her ortaklıkta olduğu gibi bir nominal (taahüt edilen) sermayesi vardır. Bunun ortaklığa öde-

nen kısmı "ödenmiş sermaye" dir. Çoğu kez, devlet işletmesi tüm sermaye taahhüdünü yerine getirmekte özel ortaklar ise paylarını tam olarak ödememektedirler. Bu durumda özel ortak ya da ortakların % 10 gecikme faizi ödemesi gerekmektedir. Ne var ki her ortağın kârdan alacağı pay ödediği sermaye oranında değil, taahhüt ettiği orana göre hesaplanır. Gecikme faizinin kâr payından az olması durumunda özel ortak, gerekli miktarda ödemede bulunmadan, karşılıksız kazanç elde edebilmektedir. (84) 1971 verilerine göre, devlet - özel karışımı olan şirketlerin toplam sermayesi 3.5 milyar TL. dolayındadır. Devlet işletmelerinin bu toplamda iştirak taahhüdü % 33.4 ödenmiş sermaye içindeki payları % 34.3'dür. 1972'de ise toplam sermaye 4.9 milyar TL. iken devlet işletmelerinin bu toplamda iştirak taahhüdü % 28.6, ödenmiş sermaye içindeki payı % 31.3 olmuştur. 1974'de ise toplam sermaye 6.3 milyar devlet işletmelerinin iştirak taahhüdü % 31.3, ödenmiş sermaye payı ise % 32.1 dolayındadır. Bu verilerden burjuvaziye özellikle tekelci burjuvaziye devlet fonlarının karşılıksız kazanç biçiminde aktarılması olgusu ortaya çıkmaktadır. Bu olguya birkaç örnekle değinelim. 1971 yılında 50 milyon TL nominal sermaye ile Arçelik'e bir KİT olan Devlet Malzeme Ofisi (DMO) ortak edilmiştir. Şirketin ödenmiş sermayesi 42.5 milyon TL. dir. DMO taahhüdünün tamamını yerine getirmiştir, ödenmiş sermayedeki payı % 17.5 olmuştur. Ne var ki kârdan alacağı pay % 17.5 oranında değil taahhüd yüzdesi olan % 15 oranında olacaktır.

Bu durum, Çimento Sanayi ve Yem Sanayi için daha genel bir uygulama niteliğindedir. Yine 1971 verilerine göre nominal sermayesi 6 milyon olan Isparta Yem Fabrikası A.Ş. ne % 15 payla ortak olunmuştur. Ancak ödenmiş sermaye içindeki KİT payı % 26 ya yaklaşmaktadır. Kârdan alınacak pay ise % 15 olacaktır. % 26 değil. Yi-

ne 1972 verisine göre 600 milyon TL. sermayeli Ereğli Demir Çelikteki KİT payı % 51.1 olup ödenmiş sermayedeki payı % 58.5 dir. 1972 yılı kârı 229.291.000 TL. olmuştur. Ancak KİT ödenmiş sermayedeki payı oranında değil taahüd ettiği oranda kârdan pay alabilecektir. Aradaki fark ise yerli - yabancı ortaklara gidecektir. Aynı biçimde, DMO'nun 1971 yılında Arçelik A.Ş.'inden ödenen sermayeler oranında kâr payı olarak 11.2 milyon TL. yerine taahüd ettiği sermaye oranından 9.6 milyon TL. kâr etmiştir. Aradaki fark Koç ve Eli Burla kardeşlere gitmiştir. Bütün bu örnekler özel kesimin kısmi bir ödemede bulunmakla kamusal fonlarla yaratılan kaynaklara el koyduğunu göstermektedir. (85) Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, 221 iştirakin 20 yi aşkın olanına uluslararası tekelci sermaye de ortaktır. Bu ortaklıklar aracılığıyla emperyalist tekeller devlet işletmeleriyle de bütünleşerek sömürülerini sürdürmektedirler. Ortaklık içerisindeki paylarının azlığına karşın uluslararası tekel-lerin her yıl ülke içinden aktardıkları kâr milyonları bulmaktadır. Örneğin Sümerbank ile ortaklığı bulunan Mannesmann şirketinin boru endüstrisinde payı 28.3 milyon TL. olmasına karşın 1968 - 1974 yılları arasında transfer ettiği "yasal" kâr miktarı 43.3 milyon TL. dir. Bu ortaklıklardan bizim saptayabildiklerimizin çizelgesi aşağıdadır.

TÜSTAV

ÇİZELGE 2

Devlet İşletmeleri - Yabancı Ortaklar

Devlet İşletmisi	Firma Adı	Yabancı Ortaklar
1 — MKEK (% 10)	RCD BALLBEARING LTD.	Pakistan (% 10) İran (% 80)
2 — MKEK (% 25)	TOFAŞ	İnternational Holding FIAT SPA (% 41.5) (İtalya)
3 — MKEK (% 26) Karabük Demir-Çelik (% 22)	Tüstaş Sınai Tesisleri A. Ş.	Deutsche Industrienglagen G. m. b. H. Friedrich Uhde (Toplam % 35) (Almanya)
4 — TZDK (% 10) MKEK (% 30) T.C. Ziraat Bankası (% 5)	Türk Traktör ve Ziraat Makinaları A. Ş.	Fiat Holding (% 25) (İtalyan)
5 — Sümerbank (% 25.5) T. De. Çe. (% 25.5)	Ereğli Demir Çelik Fab. A. Ş.	Koppers Ass. S. A. (A. B. D.) (% 17.1)
6 — Sümerbank (% 35.7) SEKA (% 3.57) T. De. Çe. (% 3.57)	Mannesmann - Sümer- bank Boru Endüstrisi T. A. Ş.	Mannesmann A. G. Mannesmann Export Mannesmann Röhman Röhren Werke A. G. Machinen Fabric Meer A. G. (%57.14) (Almanya)
7 — Sümerbank (% 40) MKEK (% 40)	BASF Sümerbank Türk Kimya Sanayii A. Ş.	BASF Chemi Wirke A. G. (% 60) (Almanya)
8 — Sümerbank Etibank	Mitaş Maden İnşaat T. A. Ş.	Cometürk (Fransa)

9 — Etibank (% 55)	Elektrometalurji San. A.Ş.	(% 40)
10 — TEK (% 46)	Etitaş Elektrik Tehizatı	Le Material Electrique S. W (24.9) (Fransa)
11 — TEK (% 38)	Türk Kablo A. O.	Oy Nohiz Ab (Fin) Sukhold S. A. (İsviçre) Kniser Alum and Chem. corp. (A. B. D.) Ramid Pöytüniemi (FİN) (Toplam % 62)
12 — TEK (% 46.7)	AEG - ETİ Elektrik	AEG (Almanya) (% 53.3)
13 — Azot Sanayi T. A. Ş. (% 40)	Akdeniz Gübre Sanayi	Petrochemical Ind. Ltd. (Küveyt) (% 60)
14 — Azot Sa. (% 15) T. Şeker F. (% 15) TPAO (% 19)	Tümaş Türk Müh. Müt. Müş. A. Ş.	Foster Wheeler Interna- tional Corp. (% 40) (Danimarka)
15 — MKEK (% 25)	Türk Otomotiv End. A. Ş.	International Harvester Comp. (% 10) (ABD)
16 — T. Çimento Sanayi	T. Çimento Sanayii T. A. Ş.	Klöchnlr Humbolt - Deuts A. G. Compognie de Fives Lille % 10 (Alm - Frs)
17 — T. Şeker Fab. A. Ş. (% 22.5)	Tat Konserve San.	Federation of Miğros Cooperatives (% 15) İsviçre
18 — T. Şeklr Fab. A. Ş.	Dosan Konservl San. ve Tic. A. Ş.	Unilever N. V. (% 20) Hollanda
19 — PTT (% 49)	NETAŞ	Northern Elecric Telecommunication Coll. Ltd. (% 51) Kanada
20 — Turizm B. (% 5)	İstanbul Talih Oyunları	Investment Opportunities Ins (% 95) A. B. D.

(Kaynak : Günümüzde Emperyalist Sömürü Mekanizması,

**T.İ.B. yayınları No : 9 ve 1975 KİT ve İştirak yıllığı. Ma-
liye Bakanlığı, Hazine Genel Md.)**

Burjuvazinin finansman sorununu çözmek için devlet denetimindeki bir başka uygulama; tarımdan sanayie fon aktarımıdır. Taban fiyatlarını en genel anlamda, düşük tutarak devlet, elindeki fonların küçük bir kısmını kırsal kesime vermekte, böylelikle sanayie aktaracağı, pay daha büyük olmaktadır. Böylece devlet, taban fiyatlarını düşük tutmakla imalat sanayi firmalarının % 49'unun girdi olarak kullandığı tarımsal ve hayvansal ürünleri sanayiciye ucuza sağlamaktadır. Devlet bu işlevini Toprak Mahsülleri Ofisi, T. Şeker Fabrikaları, Et-Balık Kurumu gibi KİT tanımına uyan devlet işletmeleri, Tekel Genel Müdürlüğü ve Ticaret Bakanlığı gözetiminde olan Tarım Satış Kooperatifler aracılığıyla yapar, Kooperatifler alım - satım işinde zararlı olurlarsa bir devlet bankası olan T.C. Ziraat Bankasına borçlarını ödemezler. Böylece devlet bu yolla da «sermaye sorunu»nu çözmeye yolları arar.

c — Hammadde, Girdi, Aramalı Sağlayan Devlet İşletmeleri :

Tekelci sermaye, sık sık hammadde, yarı-mamül girdi makina ve teçhizat temininde büyük güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu tür bir soruna da devlet işletmeleri aracılığıyla çözüm getirilmeye çalışılmaktadır. 1960 lardan sonra hızlanan yabancı sermaye yatırımlarının eski ithalatçılarla bütünleşerek imalat sanayiinde yoğunlaşmaları ve giderek bu kesimin büyük bir bölümüne talip çıkmaları devlet işletmelerini, bu alanlardan çekilip girdi, yarı-mamül mal üreten kuruluşlar durumuna getirmiştir. Bugün, devlet işletmelerinde hadde mamüllerinin % 54 ünü Makina Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) çimentonun % 42'sini Çimento Sanayii, demirin % 53'ünü T. Demir Çelik İşletmeleri (TDÇİ) üret-

mektedir. TDÇİ, MKEK ile birlikte çelik üretiminin % 43'ünü gerçekleştirmektedir. Kâğıdın % 86 sını SEKA, blister bakırın % 100 ünü Etibankla birlikte Karadeniz Bakır İşletmeleri üretmektedir. Yine Etibank kromun % 44 ünü, borun % 36'sını rafine kükürtün % 100'ünü üretmektedir. Plastik maddelerin % 100'ünü Petkim, gübrenin % 40'ını Azot Sanayii, taşkömürün % 100'ünü ve linyitin % 63'ünü, kokun % 62 sini üreten T. Kömür İşletmeleridir. TPAO ise petrolün % 66 sını üretmektedir. (86)

Sözkonusu kuruluşlar, özel kesimin hakim bulunduğu üretken kesimlere ucuz girdi sağlamakla görevlidirler. Girdinin ucuza temin edilebilmesi için bu kuruluşların büyük ölçekli olmaları gerekmektedir. Ne var ki dünya standartlarıyla karşılaştırıldığında kuruluşların küçük ölçekli olduğu ve geri teknolojiyle çalıştıkları görülür. Bununla beraber üretken kesimden talep olmadığı zaman kurumlar fazla kapasite ile çalışmak durumunda kalmakta ve üretilen ürünlerin maliyeti daha da yükselmektedir. Aşağıdaki çizelge 3'de örnek olarak demir-çelik sanayi ürünlerinin fiyatları dış piyasa fiyatlarıyla karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Devlet işletmeleri «ucuz girdi sağlama» işlevlerini yerine getirebilmek üzere maliyetlerinin yükselmemesi için üretken kesimin talebinin sürekli olmasını sağlamak zorunda kalmaktadırlar. Bu nedenle özel kesimde tıkanıklık olmaması için onların sorunlarını çözmeye yönelik girişimler sürdürülür. Örneğin sermaye sorunu varsa, devlet işletmeleri, kaynaklarıyla iştiraklerde bulunurlar. Böylece mevcut mekanizmanın aksamadan işlemesini sağlamaya çalışırlar.

Devlet işletmelerinin ürettikleri girdi ve hizmet biçimindeki ürünler maliyetinin altında veya maliyetine eşit

Çizelge 3

Dünya ve Türkiye Girdi Fiyatları (1976)

CİNSİ	Dış Piyasa	İç Piyasa	Fark %
	Fiyatları FOB	Fiyatları	
	TL/TON	TL/TON	
Yuvarlak İnşaat Demiri	3.100	6.600	112.9
Köşebentler, Lamalar	3.720	6.700	80.1
Profiller	3.953	6.375	61.3
Filmaşın	3.798	6.650	75.1
Kütük	2.945	4.750	59.7
Siyah Sıcak Saç	3.720	6.500	74.7
Saç Bantı	3.490	7.000	100.6
Sopuk DKP	4.805	7.500	56.1
Hurdalar	1.395	2.125	52.3
Külçe Bakır	22.335	33.475	50.0
Külçe Kalay	113.231	201.250	77.7
Külçe Kurşun	6.488	15.750	142.8
Külçe Çinko	12.169	20.000	64.4
Külçe Aliminyum	13.156	20.500	55.8

Kaynak : Görüş, Sayı 5, Cilt 4, Mayıs 1976 s. 32

bir fiyatla özel kesime satılırlar. Alıcılar arasında başta tekelci sermaye olmak üzere burjuvazinin diğer kesimleri olduğu gibi karaborsacı tüccarlar da vardır. Devlet işletmeleriyle (KİT) ilgili 440 sayılı yasanın 24. maddesine göre devlet işletmeleri, ürettikleri mal ve hizmetlerin fiyatlarını sağlamakta serbesttirler. Ancak temel mal ya da

hizmet niteliğindeki ürünlerin fiyatlarını Bakanlar Kurulu saptayabilir. Bu durumda saptanan fiyatların maliyetin altında olması halinde zarar, ergeç ait olduğu yılı kovalayan yılın bütçesine konulacak ödenekle kapatılır. Oysa uygulamada, «temel mal ve hizmet» diye tanımlanan ürünlerle yetinilmez daha birçok ürünün fiyatı hakim sınıfların çıkarlarına uygun bir biçimde Bakanlar Kurulu tarafından saptanır. Taşkömürü, linyit, demir cevheri, bakır, kükürt, şeker, çimento, kimyasal gübre petrol ürünleri, çay, vagon, lokomotif, elektrik, demiryolu, havayolu, denizyolu, taşımacılığı ile ilgili hizmetler ve mallar «yukarıdan» maliyetine veya maliyetin bile altında fiyatlarla saptanır. 1972 yılı için yapılan analizlere göre, maliyet içinde satış fiyatlarının sınai maliyetlerine oranlarından su sonuç çıkmaktadır; «Gıda, basım, metallurji (hâdde mamülleri, demir tel, çelik, borular) ve makine imalat sanayiinde satış fiyatları maliyetlerinin altında saptanmıştır. Dolayısıyla temel mal olarak kabul edilen mallardan metallurji ve makine imalatı itibarıyla BBYKP'nın önerdiği «fiyatı maliyetin altında tesbit» ilkesine uyulduğu söylenebilir. Satış maliyeti esas alındığından, madencilik de bu kategoriye girmektedir. Gübre ve çimento gibi temel mallarda satış fiyatı hemen hemen maliyetine eşit tesbit edilmiştir.» (87)

Fiyatları doğrudan doğruya devletçe saptanan ürünlerin satış fiyatları ile maliyetleri arasındaki fark bütçeden karşılanmakta ise de ödemeler her zaman süresinde yapılmadığından kuruluşlar, finansman güçlükleri ile karşılaşmakta, işletme açıklarının ödenmesinde maliyet planında belli oranda bir kâr payının eklenmesi düşünülmendiğinden özünde yetersiz olan mali sorunlarını otofinansman — kendini finanse etme — yoluyla güçlendirme olanakları da ellerinden alınmış olmaktadır. Devlet işletmelerinin gerçekleştirdiği yatırımlar içindeki öz-

kaynak oranı gittikçe düşmüştür. Devlet işletmeleri, 1968 yılında yatırımların % 70 ini, 1969 da % 95 ini, 1970 de % 35 ini, 1971 de % 25 ini ve 1972 yılında ancak % 22 sini özkaynaklarından karşılayabilmişlerdir. «1970-1975 yılları arasındaki KİT'lerin kullandıkları toplam kaynaklardaki özkaynak — yabancı oranı giderek özkaynakların aleyhine gelişmiş ve sözkonusu dönem dışında bu oran 1.03 iken 1975 yılında 0.41 olmuştur. Yani modern işletmelerde genellikle öngörülen 1/1 oranındaki özkaynak — yabancı kaynak oranı KİT'inde 1/2 den daha düşük düzeyde olup daha da düşmesi beklenmektedir.» (88)

2. Sömürücü Azınlıkla Emekçi Kitleler Arasındaki

Çelişkiyi Törpüleme Sürecinde Devlet İşletmeleri

Türkiye'de ekonomik buhranın yapısalılığı ve sürekliliği nedeniyle devletin yeniden üretimin koşullarını sağlamak üzere yaptığı dolaylı ve doğrudan müdahaleler, dışa bağımlılığın arttığı oranda, ileri boyutlara ulaşmaktadır. Ne var ki, üretimin giderek toplumsallaşması buna karşılık artık değerın özel ve çekişmeli tasarrufunun da sürekliliği hakim sınıflar arasındaki çelişkileri yoğunlaştırdığı gibi onlarla emekçi kitleler arasındaki çelişkinin de derinleşmesini beraberinde getirmektedir. Devlet, bir önceki bölümde de ayrıntılarıyla değindiğimiz gibi, hakim sınıflar arasındaki çelişkileri en alt düzeyde tutmaya çalışmakta diğer taraftan, emekçi kitlelerin düzene karşı tepkilerini törpüleyecek, işçi sınıfını atomize edecek, onun kendiliğinden mücadelesinin, işçi sınıfı bilimiyle donatılarak, sınıf tavrı kazanmasını engelleyecek önlemler de alır. Devlet bu işlevini yerine getirmek için iki yöntem kullanır; baskı ve taviz. Ordu, polis, hapishaneler, mahkemeler gibi baskı aygıtları ve diğer çeşitli ideolojik aygıtlar bu yolda seferber edilir.

Bu işlev, devlet işletmeleri aracılığıyla da yerine getirilir. Bizim gibi ülkelerde baskı-taviz bileşiminde baskının dozu daha ağır basar. Çünkü emperyalizme bağımlılıktan dolayı verilecek taviz azdır. Buhran derinleştikçe verilen tavizler de tek tek geri alınabilir, yerine baskı geçirilir.

Verilecek taviz az olmasına rağmen sistemin yeneden üretiminin sağlanması, belli anlarda buna bağlıdır. Sözkonusu tavizler çeşitli yasalarla, emekçilerin belli bir mücadelesinin ürünü olarak, verilmek zorunda kalınır. Tavizi iletmenin bir aracı da devlet işletmeleridir. Bu kuruluşlarda görece yüksek ücret ve yakın zamanda kesilmiş olmasına rağmen «ikramiye politikası» uygulanarak, işten çıkarma, zor kulanma gibi yollara başvurmadan işçi sınıfı içinde bir aristokrasi yaratma olanakları aranır. Ayrıca kapitalizmin kaçınılmaz hastalığı işsizliğe bir ölçüde çare olarak bu kuruluşlarda «aşırı istihdam» uygulamak da yine işçi sınıfını bölmeye, çelişkileri törpülemeye yönelik uygulamalardan biridir. Şimdi sözkonusu kuruluşların hangi yöntemlerle bu işlevlerini yerine getirdiklerine ayrıntılarıyla değinelim.

a) Aşırı İstihdam Yüksek Ücret Politikası :

1970-75 yılları arası göstergeler incelendiğinde devlet işletmelerinde çalışan personel sayısının % 33 dolaylarında artmış olduğu görülür. Memur ve teknik personel sayısı 1970 yılında 165.738 kişi iken 1973 yılında ise 28 Devlet İşletmesinden 465 bin personel çalıştığı bilinmektedir. Çalışanların 332 bini işçi statüsünde, 21 bini teknik personel durumundadır. Bu, toplamın % 74'üne yakın bir rakamdır. 28 devlet işletmesinde tüm çalışanların % 26'sını memur kimseler oluşturmaktadır. (89) Ancak şunu hemen eklemek gerekir ki, özellikle 1975'den itibaren ve sonraları daha da yoğunluk

kazanan devlet kadrolarını faşistleştirme politikası göz-önüne alınacak olursa şöyle bir tabloyla karşılaşılır;

KİT'lerde istihdam edilen personelin toplam sayısı 1977'de 1975'e göre % 22 büyüyerek, 544 bin 378'den 667 bin 879'a çıkmıştır. Artış 1970'e oranla % 84.3'e ulaşmaktadır...

Çizelge 4

DEVLET İŞLETMELERİNDE ÇALIŞANLAR

Kuruluşlar	1975 Toplam	1976 Toplam	1977 Toplam
M.K.E.K.	18.436	19.208	20.513
Sümerbank	44.229	44.785	50.980
Çimento Sanayii	6.748	5.475	6.478
T. Demir Çelik	25.491	34.749	51.060
S.E.K.A.	10.114	10.565	11.765
Tusaş	—	109	190
Etibank	27.144	27.208	30.186
İ.E.K.	15.421	18.217	27.741
Petkim	3.103	4.022	4.379
Petrol Ofisi	5.728	6.021	6.157
T.P.A.O.	6.427	6.052	7.578
T.K.İ.	57.886	58.972	71.923
Karadeniz Bakır	2.550	2.553	2.712
T. Et Balık	6.293	7.697	9.469
T.M.O.	6.091	7.321	6.849
T. Süt. End.	899	1.351	2.118
T. Şeker	23.522	25.007	27.070
Yapağı Tif.	148	206	285
Yem San.	683	980	1.482
T.Z.D.K.	5.448	5.771	9.326

Çay - Kur	36.918	38.560	40.884
D.B.D. Nak.	3.355	3.732	3.796
Denizcilik B.	18.188	19.156	20.574
P.T.T.	56.644	63.015	73.594
T.C. D.D.Y.	67.642	70.574	64.875
T.H.Y.	4.914	5.540	5.474
T.R.T.	4.467	4.976	6.915
Ü.M.O.	1.306	1.431	1.781
TOPLAM	465.035	498.911	573.930
Turizm B.	768	857	1.203
D.Y.B.	146	189	284
Emekli S.	2.073	2.593	3.113
S.S.K.	39.567	43.395	44.816
Em. K. B.	4.295	4.597	5.779
Halk B.	5.438	6.244	7.500
Zer Bank	23.548	25.017	26.312
Güven Sig.	228	222	235
İller B.	3.280	3.563	4.707
GENEL TOPLAM	544.378	585.588	667.879

Kaynak :1975, 1976 1977 yılları KİT ve İştirakleri Yıllıklarından Düzenlenmiştir.

Sömürücü azınlığa karşı gelişen toplumsal muhalefeti bölmeye yönelik olarak ve işsizliğin ileri boyutlara ulaşmasıyla ortaya çıkacak toplumsal patlamalara bir ölçüde de olsa çare bulabilmek için, devlet işletmelerinde gereğinden fazla personel özellikle memur çalıştırmanın yanısıra, işçilerin ücret artışı istemlerine karşı daha az direnilir, bu işletmelerde sarı sendikaların örgütlenmeleri sağlanarak işçi sınıfı mücadelesinin dar ekonomik sınırlar içine hapsedilmesi amaçlanır. Kadroların faşist milislerle doldurulması ise, faşizme kitle tabanı oluşturma amacına yöneliktir.

Çizelge 5

DEVLET VE ÖZEL KESİMDEKİ GREV VE LOKAVTLAR

	Yılı	Sayısı	Grev Süre	Katılan		Lokavtlar
				İşçi Sayısı	Kaybolan İş günü	
Devlet	1974	36	597	8.910	207.315	Yok
Özel		74	3809	15.231	931.991	7
Devlet	1975	28	1081	3.095	167.753	Yok
Özel		88	4531	10.935	584.668	7

Karynak : T.C. Çalışma Bakanlığı Dergisi Yıl 1977, Cilt 1
Sayı 1, s. 130-140

Görüldüğü gibi devlet işletmelerinde işten atılma gibi bir olay pek olmamakta ve devlet işletmelerindeki işçi sınıfı mücadelesi daha «yumuşak» bir biçimde sürmektedir.

Devlet İşletmelerinin satış hasılatı içindeki personel giderleri oldukça büyük rakamlara ulaşmaktadır. 28 Devlet işletmesinde personel giderlerinin toplam satış hasılatı içindeki payı % 26.3 tür. Fakat, personel gideri satış hasılatının üzerine çıkan devlet işletmeleri de mevcuttur. Örneğin, TKİ personel giderleri satış hasılatına göre % 133.8'dir. Yine TCDD'ında satış hasılatının % 97'2'si, PTT de % 89'u, Denizcilik Bankasında % 77.9'u personel giderlerini oluşturmaktadır. (90)

Bu rakamların anlamı şudur; bir kez devlet işletmeleri ürettikleri ürün veya hizmetleri maliyetinin bile altına düşen fiyatlarda satmaktadırlar. Bunun doğal sonucu, satış hasılatı düşük olmaktadır. Diğer taraftan aşırı istihdama ek olarak bilinen; devlet işletmelerinde çalışanların aldıkları ücret, özel işletmelerde çalışanlara

oranla yüksektir. Ancak bu olgu da işçilerin vasıflı veya vasıfsız oluşlarına bağlıdır.

Vasıfsız ve yarı vasıflı işçiler devlet işletmelerinde özel işletmelerde çalışan vasıfsız ve yarı vasıflı işçilerden yüksek ücret almaktadırlar. Devlet işsizliğe bir ölçüde çare bulabilmek için işçilerde fazla bir nitelik aramadan işçi alımında bulunmaktadır. Oysa özel kesim, bir beceriye sahip olmayan işçiye piyasa düzeyine göre ücret öder, vasıflı işçilere ise daha fazla ödemede bulunur.

Sosyal Sigortalar Kurumunun 1976'yılına ilişkin verdiği rakamlara göre devlet işletmelerinde bir işçinin ortalama günlük geliri 135 lira iken özel kesimde bu ortalama 105 liradır.

b) İkramiye Politikası :

Yakın zamanda kesilmiş olmasına karşın, 6772 sayılı yasaya göre, Devlet işletmeleri, işçilerine, bir çok özel işletme için sözkonusu olmayan, yılda iki aylık ücret tutarında ikramiye ödemektedirler.

440 sayılı yasanın 30. maddesine göre, devlet işletmelerinin işçi personeline, geniş ölçüde işçi çalıştıran teşekküllerde Bakanlar Kurulunca belli edilenlere kârın % 10'unu, bunlar dışındakilere % 5'ini geçmemek ve bir aylık ücret tutarını aşmamak üzere yönetim kurulunun önerisi üzerine ilgili başkanın onayı ile ikramiye verilebilir. Ancak daha sonradan da değineceğimiz gibi dar boğazlar had safhaya ulaştıkça sözkonusu ikramiyeler de kesilmiştir.

Devlet işletmeleri aynı zamanda iyi bir «deneme tahtası»dırlar. Bu işletmelerde çeşitli deneyim ve bilgi kazananlar daha sonra burjuvazi tarafına transfer olurlar. 1967'de yapılan bir araştırma devlet işletmelerinden

Çizelge 6
KİT SATIŞI HASILAT VE TOPLAM
PERSONEL GİDERİ (1975)

(Milyon TL.)

Kuruluşlar	Satış (1)		Toplam (2)
	Hasılatı	Personel Gi.	
MKEK	2.892	1.125	38.9
Sümerbank	5.170	2.095	40.5
Çimento Sanayi	1.393	397	28.5
T. Demir Ç.	3.524	1.618	46.0
SEKA	3.213	959	20.5
Etibank	2.441	1.056	43.3
TEK	4.927	486	9.8
Peçkim	2.167	240	11.1
Petrol Ofisi	10.279	243	2.4
TPAO	15.512	514	3.3
TKİ	2.207	2.955	133.8
Karadeniz Bakır	301	148	49.2
Azot	1.803	320	17.7
T. Et Balık	2.186	321	14.7
TMO	3.951	358	9.1
T. Süt En.	148	39	26.4
T. Şeker	6.649	1.061	15.9
Yapağı Tif.	108	4	3.7
Yem Sanayi	395	34	8.6
TZDK	7.022	280	3.9
Çay-Kur	2.178	902	41.4
DB. D. Nak.	1.492	387	25.9
Denizcilik Bankası	2.133	1.663	77.9
PTT	2.834	2.520	88.9
TCDD	4.207	4.091	97.2
THY	1.865	500	26.8
TRT	634	341	53.8
DMO	1.231	74	6.0
TOPLAM	92.866	24.421	% 26.3

Kaynak : Görüş, cilt 5, sayı. 2, Şubat 1977 TUSİAD

7 genel müdür, 8 genel müdür yardımcısı, 5 müessese müdürü, 12 fabrika müdürünün özel kesime geçtiği, 334 yüksek kademe yöneticisinin önemli bir kısmının özel kesime geçmiş olmasının muhtemel olduğu belirtilmektedir. (91)

c) Temel İhtiyaç Maddeleri Üreten Devlet İşletmeleri :

Devletin temel ihtiyaç maddeleri üreten işletmelere de sahip olması hem çelişkileri törpülemeye hem de «devlet baba» yargısını pekiştirmeye yöneliktir.

Devlet, bir KİT olmamakla beraber, Tekel Genel Müdürlüğündeki işletmeler aracılığıyla tütün işleminin % 84.1'ini içkinin % 61.8'ini ve sigaranın % 100'nü üretir. Aynı şekilde temel ihtiyaç maddelerinden şekerin % 55'i T. Şeker Fabrikaları T.A.Ş., pamuklu dokumanın % 23'ü, yünlü dokumanın % 14'ü ve ayakkabının % 42.9 Sümerbank'ça üretilir. Buna ek olarak Çay-Kur çayın tamamının alımını, işletilmesi, satışı, hazır duruma getirilmesini üstlenmiştir. Et ve Balık Kurumu ile Süt Endüstrisi Kurumu ve yine KİT olmamalarına rağmen 17 Devlet Üretim Çiftliği temel ihtiyaç maddeleri üreten kuruluşlardır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, sözkonusu temel ihtiyaç ürünlerinin devletçe üretilmesinin nedenlerinden biri ve en önemlisi, bu kesimlerde özel kesimin tamamen hakim olması ve giderek tekel duruma gelmesi halinde doğacak ve sistemin sürekliliği açısından tehlikeli olabilecek sorunları önlemektir. Bundan başka temel ihtiyaç maddelerinin, toplamın çok az kısmının da olsa, görece ucuz fiyatlarla tüketiciye satılması «devlet baba» yargısını pekiştirmeyi de amaçlar.

d) Halka Dönük(!) Devlet Bankaları :

Devletin, hakim sınıflarla emekçi kitleler arasındaki çelişkileri törpülemeye yönelik bir başka uygulaması, devlet bankaları aracılığıyla verilen kredilerdir. Devlet Bankaları özel kredilerde — tarım, konut, mesken v.b. — yoğunlaşarak kısa vadeli ve yüksek faizli olduğu için kârlı olan ticari kredileri özel bankalara bırakmaktadır. Böyle yapmakla devlet, hem hakim sınıfları hoşnut kılmakta, hem de esnaf, sanatkar, küçük üretici gibi emekçi kesim ve tabakaların düzenle uyum sağlamalarını, düzene umut bağlamalarını amaçlamaktadır. Bu görünüme rağmen, sözkonusu kredilerden yararlanan çoğunlukla tefeci-tüccarlar ve toprak ağaları olmaktadırlar. Örneğin; «... T.C. Ziraat Bankasının 1975 yılında dağıttığı 11 milyar lira toplam tarım kredilerinin yüzde üçü, o yıl bankadan kredi alanların % 89'una verilirken, geriye kalan % 11 (7.725 kişi) dağıtılan kredilerin % 97'sini almıştır... Ziraat Bankası kredi kaynaklarından yararlanamayan işletmelerin % 79'u 100 dönümden küçük işletmeler(dir).» (92) 1974 yılı verilerine göre devlet bankalarının verilen toplam 48.524.7 milyon liralık krediler içinde en büyük payı 31.313.3 milyon lira ile özel krediler almaktadır. (93) Özel kredilerin % 95'i aşkın kısmı T.C. Ziraat Bankası, Halk Bankası, Emlâk Kredi Bankası gibi devlet bankalarının sağlanmaktadır. Özel kredilerin düşük faizli ve uzun vadeli olmaları devlet bankalarının yüksek maliyet ve düşük verimle çalışmalarının nedenlerinden biridir.

3 — Emniyet Subabı Olarak Devlet İşletmeleri ve İşveren Sendikalarında Örgütlenme

Toplumsal sistemin yeniden üretim koşullarını sağlayabilmek için devletin emekçi kitlelere vermek zorunda kaldığı bazı tavizlerden, özellikle görece yüksek

ücret politikasından tekelci burjuvazi memnun değildir. Ona göre bu politika özel kesimde çalışanları da yüksek ücretler talep etmeye yöneltmektedir. Tekelci Sermaye ekonomideki buhranın yapısallığı ve sürekliliği karşısında sık sık düştüğü dar boğazlardan sıyrılabilmek için devlet işletmelerini **emniyet subabı** olarak kullanmak amacındadır. Bunun için de bu kuruluşların burjuvazi ile birlikte aynı çatı altında, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK)'nda, örgütlenmeleri sağlanmıştır.

İşçi sınıfının karşısına sömürücü azınlığın burçları olarak dikilen işveren sendikalarına üye olan devlet işletmeleri başta tekelci burjuvazi olmak üzere tüm burjuvazi ile eşgüdümlü davranmakla kalmamakta her yıl ödediği aidatlar, grev ve lokavt fonları, ödenekleri ile emekçi halkın alın terinden oluşan kamu kaynaklarını işveren sendikalarına peşkeş çekmektedir.

TİSK 9. Olağan kongresinde şöyle denilmektedir. «İşverenlerin tek ses ve tek güç olabilmeleri ve bunu temsil edildikleri her yerde hissettirmeleri kamu ve özel kesimin birlikte teşkilatlanmaları ile mümkün olabilir.» (94) TİSK bu muradına ermiştir denebilir. Bugün Türkiye Çimento Sanayi T.A.Ş. Çimento Sanayi İşverenleri Sendikası adı altında; T E K, T. Enerji İşverenleri Sendikası adı altında; TKİ, T. Kömür Madenleri İşletmeleri İşverenleri Sendikası adı altında; Etibank, Türk Maden İşletmeleri Sendikası olarak, Petrol Ofisi : T. Petrol İşverenleri Sendikası olarak; T. Şeker Fabrikaları; ise T. Şeker Sanayii İşverenleri Sendikası adı altında Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu bünyesinde örgütlenmişlerdir. (95) Bunlardan başka diğer devlet işletmeleri ve bankaları (devlet-özel) aynı işveren sendikasında birleşerek TİSK'e bağlanmışlardır.

Örneğin Sümerbank, MKEK, Ereğli Demir Çelik, Azot Sanayii, Devlet Bankaları, bu türe örnek verilebilir. MESS örgütlüğünde olan MKEK, Ereğli Demir Çelik, ve ortaklık içinde % 50 ye yakın devlet payı olan diğer devlet kuruluşları her biri MESS'e yılda en az 1 milyon liralık aidat ödemektedirler. (96)

Oysa devlet işletmelerinin işveren sendikalarında örgütlenmeleri burjuva yasalarına bile aykırıdır. Çünkü 1317 sayılı yasa ile değişik 275 sayılı Sendikalar Yasasının 3. maddesindeki «tüzel kişiler» deyimini şirketleri kapsar, tüzel kişiliğe sahip devlet işletmelerini değil. Yine Sendikalar Yasasının 22/2 maddesi devlet işletmelerinin bu yasaya göre kurulan teşekküllere herhangi bir şekilde maddi yardım ve bağışta bulunmayacakları hükmünü koymuştur. Oysa belirttiğimiz gibi işveren sendikalarının devlet işletmelerinin her yıl ödediği aidat ve ödenekler astronomik rakamlara ulaşmaktadır. Durum bununla kalmamakta devlet işletmelerinin yönetim kurulunda görev alanlar aynı şekilde işveren sendikalarının da yönetim kurullarında görev ve maaş almaktadırlar. Örneğin MKEK Genel Müdür Yardımcısı Adil Sağlam, MESS'in Başkan Yardımcısı ve TİSK yönetim Kurulu üyesidir. Yine Ereğli Demir Çelik Fabrikaları T.A.Ş. Genel Müdür Yardımcısı Asım Bayrak'da MESS'in Yönetim Kurulu üyesidir. Türkiye Şeker Fabrikaları T.A.Ş. Yönetim Kurulu üyesi Hüseyin Birkan TİSK Yönetim Kurulu üyesidir. (95) Örnekler çoğaltılabilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu uygulamalar burjuva yasalarına bile aykırıdır. 440 Sayılı Yasa uyarınca çıkarılan tüzük hükümlerine göre devlet işletmelerinin yönetim kurulunda görev alanlar bir sendika ve veya bir başka kuruluşun yönetim kurulunda görev alamazlar. (97)

Devlet, devlet işletmelerinin TİSK çatısı altına girmesine izin vermekle tekelci sermayeye sık sık karşılaştığı darboğazları aşması için bir emniyet subabı vermiştir. Tekelci sermaye içinde bulunduğu darboğazın niteliğine göre bu kuruluşları kulanabilecektir. Buradan devlet işletmelerinin tamamen özel kesimin emrinde kuruluşlar olduğu anlamı çıkartılmamalıdır. Ancak aynı işveren sendikası çatısı altında örgütlenmiş olmaları ve konfederasyon yönetim kuruluna tekelci sermayenin hakim oluşu nedeni ile devlet işletmelerinin emniyet subabı olmaları kaçınılmaz olmuştur. Eğer tekelci sermaye bir enerji darboğazı ile karşı karşıya ise, devlet işletmelerinin mevcut enerjiden payına düşen, özel işletmelerin gereksinmesinin dışında kalanlar olacaktır. Darboğaz döviz yokluğu ile ilgili ise, devlet işletmelerinin gereksinmeleri ikincil olacaktır. İçinde bulunulan buhran devlet işletmelerinde üretimin durdurulmasını gerektiriyorsa, devlet işletmelerinde grev durumu bile yaratılacak, böylece söz konusu kuruluşlar emniyet subabı olma işlevlerini yerine getireceklerdir. Bunun son örneği enerji darboğazının had safhaya çıktığı şu günlerde yaşanmıştır. Seydişehir alüminyum tesislerinde üretimin % 50 azaltılmasından sonra üretimin durdurulması yolunda çalışmalar sürdürülmekte ve TEK'in en çok elektrik enerjisi tüketen abonelerinden Petro-Kimya tesisleri, Kütahya Azot sanayii gübre fabrikaları, MKEK fabrikaları ile T. Çimento sanayii topluluğu fabrikalarından bazılarında üretimin düşürülmesi konusunda çalışmalar yapıldığı belirtilmiştir. «TEK verilerinde 1976 yılının ilk 9 aylık döneminde kamu kuruluşlarının kullandığı elektrik miktarının % 30 oranında azaldığı gözlenmiştir. 1976 yılında Çimento Sanayii topluluğu fabrikaları 1 milyar 44 milyon 178 bin kilovat saat elektrik kullandığı öğrenilmiştir. M.K.E.K. 102 milyon 116 bin

650, SEKA 225 milyon 57 bin 205, PETKİM 2 milyar 146 milyon 766 bin, Azot sanayii fabrikaları ise 390 milyon 745 bin kilovat saat elektrik kullanmıştır.» (98)

4 — Devlet İşletmelerinin Zararları ve Bunu Karşılamanın Kaynakları

Kapitalizmin temel çelişkisinin derinleşmesi ile daha da artan devlet müdahalesinin doğrudan biçimlenişi olan devlet işletmeciliği, sistemin kendini yeniden üretebilmesi için üstlendiği işlevleri, yani bir taraftan iktidar bloku içindeki çelişkileri alt düzeyde tutmak, hakim sınıfları uzun vadeli bir strateji etrafında toplamak, bir taraftan da hakim sömürücü ittifak ile emekçi halklar arasındaki çelişkileri düzenin çitleri içinde tutabilmek için kendisine düşen görevleri yerine getirmek üzere varlığını sürdürmektedir. Ancak söz konusu kuruluşların bu temel işlevlerini yerine getirebilmeleri, önemli ölçüde dışarıya bağımlı hareket etmeleri sonucu ortaya çıkan sorunlarla birlikte düşünüldüğünde; «pahalıya» mal olmaktadır.

Devlet işletmelerinin mal ve hizmet sunan kuruluşlarının satış hasılatları son yıllarda artış göstermiştir. Cari fiyatlarla 1971 yılında artış hasılatı 27.9; 1972 de 34.4; 1973 de 45.3; 1974 de 79.2 ve 1975 de 92.8 milyar lira olmuştur. Bununla ilintili olarak devlet işletmelerinin 1970 yılında 592 milyon lira olan zararı, 1975 yılında 3 milyar 705.6 milyon TL. yi bulmuştur. (98)

1975 yılında 28 Devlet işletmesinden 16'sı kâr etmiştir. Kâr edenlerin, toplam kârları 2,1 milyar liradır. Kâr eden devlet işletmelerinin 1975 yılı satış hasılatları 68 milyon TL. dolayında olduğuna göre satış hasılatı üzerinden kâr oranı yaklaşık olarak % 3.1 dolayında

Çizelge 7

KİT SATIŞ HASILATI VE KÂR/ZARAR DURUMU
(1975) (Milyon TL.)

	Satış Hasılatı	Kâr/Zarar
M.K.E.K	2.892,5	121,5
Sümerbank	5.170,0	51,0
Çimento S.	1.393,0	— 54,0
T. Demir Çelik	3.524,6	113,0
S.E.K.A.	3.213,9	— 105,4
Etibank	2.441,0	— 350,0
T.E.K.	4.927,9	136,8
Petkim	2.167,2	243,7
Petrol Ofisi	10.279,0	64,2
T.P.A.O.	15.512,0	625,0
T.K.İ	2.207,0	—2.315,0
Karadeniz Bakır	301,0	— 261,0
Azot	1.803,0	167,7
T. Et Balık	2.186,0	— 44,0
T.M.O.	3.951,7	29,3
T. Süt End.	148,2	— 8,6
T. Şeker	6.649,5	114,4
Yapağı Tif.	107,9	1,0
Yem Sanayii	395,0	9,1
T.Z.D.K.	7.022,0	144,4
Çay - Kur	2.178,0	— 373,0
D.B. D. Nak.	1.492,0	144,2
Denizcilik Bankası	2.113,0	— 521,0
P.T.T.	2.834,0	— 645,0
T.C.D.D.	4.207,0	—1.073,0
T.H.Y.	1.865,0	— 56,0
T.R.T.	634,0	67,6
D.M.O.	1.231,0	67,6
TOPLAM	92.866,4	—3.705,6
Kârlar Toplamı		+2.100,4
Zararlar Toplamı		—5.806,0
Sonuç		—3.705,6

olmuştur. Devlet tahvillerinin vergisiz % 11, özel şirket tahvillerinin % 14 ve banka kredilerinin % 12 nin üstünde gelir sağladığı bir ülkede, devlet işletmeleri kârlılığının % 3 olması onun «kullanım için üretim» yapan kuruluşlar olduğunu ortaya koymaktadır. 1975 yılında 12 devlet işletmesi 1975 yılını 5,8 milyar TL. zarar ile kapatmıştır. Zarar eden 12 devlet işletmesinin gayri safi satış hasılatı 25 milyar lira dolayındadır. Buna göre zarar eden devlet işletmelerinde zararın satış hasılatına oranı % 23 dolayında olmaktadır. 5,8 milyar liralık zarar içinde PTT, T.D.D.Y, Denizcilik Bankası ve THY gibi ulaştırma ve haberleşme hizmetleri sağlayan kuruluşlar 2 milyar 295 milyon lira zarar etmişlerdir. Geri kalan 8 devlet işletmesinde ise — ki bunlar girdi üreten devlet işletmeleridir — zarar toplamı 3,5 milyar lirayı bulmaktadır. (100)

1976 yılında ise, 28 devlet işletmesi bütçesinin 56 milyar lira tutarında dış borçla desteklenmesine karşılık, zararları % 25 oranında artarak 8 milyar 73 milyon liraya yükselmiştir. «Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürlüğü Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilâtının hazırladığı rapora göre 1975 yılında 12 devlet işletmesi zarar ederken 1976 da zarar eden KİT sayısı 15'e varmıştır. MC iktidarı, KİT'lerin zarar etmesine gerekçe olarak toplu iş sözleşmelerinin getirdiği yükler ile ithal mallarının fiyatlarındaki artışın meydana getirdiği artışları göstermiştir. Ancak 2 yıllık MC iktidarı döneminde bu kuruluşlara 86 bin personelin alınmasıyla kadroların gereksiz yere şişirilmesi sonucu zararın büyüdüğü öne sürülmüştür.» (101)

1977 yılında ise açsız kapatabilecek devlet işletmesi sayısının az olduğu belirtilerek 28 devlet işletmesinden 22'sinin zarar edeceği beklenmektedir. Zarar

edecek en büyük devlet işletmesinin ise 5,6 milyar TL. ile TKİ, 2,5 milyar TL. ile TC. DDY, 2 şer milyar ile TZDK ve PTT, 1'er buçuk milyar lira ile Etibank, Şeker Şirketi ve Denizcilik Bankası olacağı belirtilmektedir. (102)

Önceden de belirttiğimiz gibi devlet işletmeciliği, işlevini yerine getirebilmek için büyük ölçüde dışarıya bağımlı hareket etmektedir. Türkiye'de toplam ithalatın % 47 si devlet kesimince yapılmaktadır. TEK, tek başına toplam ithalatın % 12 sini yapmaktadır. Bir taraftan ekonominin yapısal ve sürekli bir bunalım içinde olmasından dolayı hakim sınıfların sorunlarına çözüm bulmak, bir taraftan da giderek yükselen toplumsal muhalefeti bölmeye yönelik tavizler vermek zorunda kalmak ve bunları yaparken uluslararası tekelci sermayenin «muhterem» bir müşterisi durumuna gelmenin maliyeti elbette ki büyük olacaktır. Şimdi de bu maliyet kimlerin sırtından çıkmaktadır, değirmenin suyu nereden gelmektedir, buna bakalım.

Devlet işletmeleri çoğu sabit yatırımlarını «diğer kaynaklardan» finanse etmektedirler. Bu kaynaklar şöyle sıralanabilir;

1) **Devlet Yatırım Bankası (D Y B):** Bu banka, devlet işletmelerine yatırımları için gerekli krediler sağlamak ve gerektiğinde bu amaçla garanti vermek için kurulmuştur. Finansman olanakları bankanın (kaynakları) dışına taşıdığı takdirde sağlanamayan kısım Maliye Bakanlığınca sağlanarak Bankanın emrine verilir. D Y B, kaynaklarının % 92 sini emeğiyle geçinenlerin tasarruflarının topladığı S S K, MEYAK gibi sosyal güvenlik kuruluşlarından sağlamaktadır.

D Y B, devlet işletmelerine yatırım kredisi yanında işletme kredisi de açmaktadır. «Yatırım kredilerinin ve

rilmesinde gerekli incelemeler D P T'ce yeterince yapı-
lıp incelenmediğinden hatalı yatırımlar yapılmıştır, ya-
pılmaktadır. D Y B'nin incelemeleri de yasalarda öngö-
rülen etkinlikte olmamaktadır. Ayrıca Banka, otofinsans-
man olanakları ve sosyal güvenlik kuruluşlarının fon-
ları dışında kaynak sağlayamamıştır.» (103) Böylece
musluklardan akan suyun bir kaynağının emekçilerin
tasarrufları olduğu gerçeği ortaya çıkıyor.

2) **Devlet Bütçesi** : Bir diğer kaynak devlet büt-
çesidir. Hazine, devlet işletmelerine «sübvansiyon, vergi
iadesi kulanımı devlet işletmelerine bırakılan vergiler,
birikmiş zararlar için yapılan ödemeler, sermaye arttırı-
mı» gibi başlıklar altında fonlar aktarmaktadır. Dış pro-
je kredilerinin tamamı da Hazinece karşılanmaktadır.
Dış kaynaklara karşı Hazine, ya borçlu durumda ya da
garantör olarak görev almaktadır. Devlet bütçesindeki
gelirlerin oluşturan vergiler içinde tüketim malları üze-
rinden alınan dolaylı vergiler % 60 oranındadır ve do-
laysız vergilerin % 80 ini oluşturan gelir vergisinin
% 80'i, vergileri kaynaktan kesilenlerden yani emekçi
sınıflardan alınır (104). Böylece, ikinci kaynağın da
emekçilerin alınterleri olduğu gerçeği ortaya çıkmakta-
dır.

3) **20 Sayılı Fon** : Devlet işletmeleri finansmanı-
nın bir kısmı da 20 sayılı fon aracılığıyla sağlanmakta-
dır. 20 sayılı fon, petrol fiyat farkı ile beslenen ve ülke-
de petrol üretiminin geliştirilmesinde kullanılması ge-
reken bir fondur.

4) **T. C. Merkez Bankası** : Devlet işletmelerini en
çok besleyen kaynak T. C. Merkez Bankası'dır. Bunların
118.9 milyar liralık varlıkları içinde devlet işletmeleri
finansmanında kullanılan miktar 54 milyar liradır. Bu-
nun toplam varlıklara oranı % 45.9 dur. Ayrıca T.C. Zi-

raat Bankası, mevduat munzam karşılığında T. C. Merkez Bankasına 5 milyar lira borçludur. Bu da eklenince devlet işletmelerinin kullandığı Merkez Bankası kaynakları 60 milyar TL. dolaylarına ulaşmaktadır. (105) Merkez Bankası kaynaklarının devlet işletmeleri finansmanında kullanılmasını sağlayan fon **Özel Fon** olarak tanımlanır. Merkez Bankası, devlet işletmelerinin finansmanını sağlayabilmek için önemli ölçüde açıktan para basar yani «resmi kalpazanlık» yapar. Bu da emekçi halkların daha çok ezilmesine neden olan enflasyonu körükleyici bir etkidir.

5) **Dış Krediler** : Dış krediler tamamen Hazinece karşılanır. Dış kaynaklara karşı Hazine ya borçlu durumda ya da garantör olarak görev alır. Devlet işletmelerinin halen kullandığı dış kredi miktarı 3 milyar 100 milyon dolar tutarındadır ve bu miktarın 950 milyon dolarının bugüne kadar fiilen kullanılmış olduğu belirtilmektedir.

Devlet kesimi yatırımlarında sağlanmış olan dış kredilerin en büyük bölümü 1 milyar 350 milyon dolarla imalât sanayiine aittir. Tarım kesimine 230, madencilik kesimine 210, enerji kesimine 900, ulaştırma kesimine ise 316 milyon dolar kredi sağlanmıştır. Sözkonusu dış krediler çeşitli ülkelerden ve dış kuruluşlardan özellikle 1974-1975 yıllarında sağlanmış, 1977 yılında ise kredi bulma konusundaki çabalardan olumlu sonuç alınamıştır.

Sağlanan kredilerden 890 milyon doları sosyalist ülkelerce karşılanmıştır. Bu rakam içinde en büyük payı 600 milyon dolarla SSCB, geri kalan 290 milyon dolar ise Polanya, Romanya, Çekoslovakya, Macaristan gibi ülkelerce karşılanmıştır (106).

Dünya Bankasından geçmiş yıllarda alınan ve he-

nüz kullanılmakta olan kredilerin toplamı 688 milyon dolardır.

Dış proje kredilerinden en çok yararlanan T E K olmuştur. T E K'e geçmiş yıllarda santrallerinin yapımında kullanılmak üzere 288 milyon dolar kredi verilmiştir.

5) Devlet İşletmelerinde 1977'de Durum, Son Zamlar ve Etkileri

Şimdi de 1977 yılında devlet işletmelerinin durumu, derinleşen ekonomik buhranla birlikte devletin temel işlevini yerine getirebilmesi için bu kuruluşlara yüklediği «yeni görevler» ve son gelişmelere değinelim.

ÇİZELGE 8 — KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİ FİNANSMAN DENGESİ

	1975	1976 *	1977
İşletme Açığı	-4.686	-14.540	-19.000
Yatırımlar	26.000	35.133	62.000
Temini Gereken Finans.	30.686	49.673	81.000
FİNANSMAN KAYNAKLARI			
Bütçe	10.479	16.496	18.000
Dış Proje Kredisi	1.430	6.110	—
Devlet Yatırım Bankası	6.968	12.835	20.000
Fonlar (20 sayılı ve özel)	8.889	9.908	16.000
Dış Borçlanma	1.957	4.324	25.000 **
Mevduat Munzam Karşılığı	963	—	—
Kuruluşların İşl. İçi Tedbirle.	—	—	2.000
TOPLAM	30.686	49.673	81.000

* Gerçekleşme Tahmini

** Dış Borçlanma Kredisi Tahmini de Kapsamaktadır.

KAYNAK : Görüş, Şubat 1977 TUSİAD.

Yukarıdaki çizelgeden 1977 yılında devlet işletmeleri finansman açığının nasıl karşılanacağı görülmektedir.

Sağlanması gereken finansman tutarı 81 milyar lira olarak görünmekteyse de DPT'nin ilk 6 aylık tahminleri bu tutarın 98.2 milyar lira olduğunu belirtmektedir. Bu tahmin gerçekleştiği takdirde «temini gereken finansman» miktarında 1972 yılına göre 1977 yılında % 643.9 oranında bir artış gerçekleşmiş olacaktır. (107). Yine DPT, 1977'de devlet işletmeleri için bulunabilecek finansman kaynağının 55,7 milyar lira olacağını belirtmektedir. Bu durumda 42,5 milyar liralık bir açık söz konusudur.

Emperyalizme olan bağımlılığın kaçınılmaz sonucu olarak devlet işletmelerinin yatırımları, planlanan tarihlerde tamamlanamayarak gecikmekte, proje maliyetleri artmaktadır. DPT'nin yaptığı yeni bir araştırmaya göre 35 önemli projenin maliyetleri % 119 oranında artmıştır. Bu projelerin ilk yatırım tutarı 31.128 milyon TL. iken şimdi yeni gecikmelerin getirdiği maliyet artışlarıyla 68.285 milyon TL.'na ulaşmıştır (108). Bu gecikmelerin en önemli nedeni döviz darboğazı olmaktadır. Merkez Bankası'nın en fazla beklettiği transferler devlet işletmeleri projelerine aittir. Maliye Bakanlığı da ithal izni verirken özel kesime ve «zararı» malların ithaline öncelik vermekte, devlet işletmeleri projelerinin ithal izinleri bekletilmekte ve geciktirilmektedir. Ancak, geciktirilen projelerin büyük bir bölümü özel kesim yatırımları için altyapı ve girdi sağlayacak nitelikteki yatırımlardır. Bu yatırımların gecikmesi sonucu tekelci sermaye bir kaç yıl içinde şimdikinden daha büyük enerji sıkıntısı ve girdi sorunuyla karşı karşıya kalacaktır.

Türkiye'de yeniden üretimin sürekliliğinin sağlanması ile ithalât, eşanlımlı olmaktadır. Başka bir anla-

tımla, yeni yatırımlar bir yana mevcut üretim düzeyinin korunması bile gerekli girdilerin ithaline bağlıdır.

İhracat ise ağırlıkla tarım ürünlerine dayanmaktadır. Tarım ürünlerinin fiyatı ise kolay kolay arttırılamamaktadır. Aksine döviz sağlayabilmek için yapılan devalüasyonlar bu ürünlerin yabancı para olarak fiyatını düşürmeyi amaçlamaktadır. Diğer önemli bir döviz kaynağı olan işçi dövizleri ise artmamakta, aksine düşmektedir. Diğer taraftan, dışa bağımlı olarak gelişen sanayi ihtiyaçları nedeniyle ithalât sürekli artmakta, emperyalizme bağımlılık daha önemli boyutlara ulaşmaktadır.

Dış ticaret açığındaki bu artış, ödemeler dengesi açığının da artmasına yol açmıştır. Türkiye hakim sınıfları 1977'de 1958 yılından beri en büyük döviz darboğazıyla karşı karşıya kalmışlardır. Merkez Bankası'nın çekleri karşılığı olmadığı gerekçesiyle yabancı bankalarca ödenmemiştir. Alacaklı yabancı mühaber bankalar, alacakları karşılığında Merkez Bankası hesaplarına el koymuşlardır. Bu nedenle yabancı ülkelerde çalışan memurlara maaşları bile ödenememiştir. Döviz darboğazı, ithalâtın büyük ölçüde yavaşlamasına, bir çok malın piyasadan çekilmesine üretimin önemli ölçüde aksamasına yol açmıştır. 14 Mayıs 1976 tarihinde ithalât transferi talepleri 173 milyon dolar iken, 13 Mayıs 1977'de döviz sıkıntısının sonucu bu rakam 1093 milyona çıkmıştır. Yani ithalât fiilen kısıtlanmıştır. MC, döviz sorununa hac döneminde çözüm bulmak amacıyla Uluslararası Para Fonu (İMF) na başvurmuştur. Bunun karşılığında IMF'nin ileriye sürdüğü koşullardan birisi «açık finansmanın terki» ve «devlet işletmeleri ürünlerine zam» olmuştur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi devlet işletmeleri

finansmanını en büyük oranda sağlayan organ, Merkez Bankasıdır. «Bankanın kaynakları zorlanarak yürütülen açık finansman yönteminin yani para basımının önüne geçilerek enflasyon önlenmeli» denilmektedir. Türkiye'de tedavüldeki para miktarı 1977 yılı içinde hiç görülmeyen bir şekilde Temmuz ayında 67.5 milyar liraya ulaşmıştır. Bu artışta devlet işletmelerine açılan kredilerin yeri büyük. Ancak devlet işletmeleri sürekli zarar etmeye mahkûm kuruluşlar oldukları için borçlarını ödeyememekte ve böylece piyasaya giren para bir daha geri dönmemektedir. Bu süreç tedavüldeki para miktarının artmasına neden olmakta ve enflasyonu körüklemektedir. Örneğin Merkez Bankası, 1977 yılı başından bu yana devlet kesimine 42 milyarlık kredi açmıştır. Bu miktar devlet kesiminin ihtiyacını karşılamak üzere açılan kredilerin tek başına tedavüldeki para miktarını ne denli etkilediğinin en açık göstergesidir (109).

IMF'ce ileri sürülen, zorunlu tasarrufu sağlayacak, bir koşul da devlet işletmelerince üretilen ürün ve hizmetlere zam yapılması olmuştur. Nitekim akaryakıtta (% 10) çimentoya (% 30) Posta hizmetlerine (% 25 - 150), kömüre (% 40) elektriğe (% 20) demire (% 40) kâğıta (% 40 - 80) zam yapıldı. Çok doğal olarak, hepsi girdi niteliğinde olan bu ürünleri kullanan kapitalist işletmeler bu zamları olduğu gibi ürettikleri ürünlere yansıttılar. 1977'de 22 devlet işletmesinin zarar edeceği beklenmektedir. Ancak bunlardan sadece 8'inin ürünlerine zam yapılmıştır. Giderlerde hiçbir artış olmayacağı varsayılırsa son zamlarla bir yıl içinde 40 milyon TL. gelir artışı olabilir. 1977 malî yılının bitimine altı aylık bir süre olduğuna göre 8 devlet işletmesi için yapılan zamlardan ancak 20 milyar liralık bir fon sağlanabilecektir. Ne var ki, 1977 yılında bu kuruluşların temin etmesi gereken finansman tutarı 98.2 milyar liradır. Bunun an-

cak 55.7 milyon lirasının bulunabileceği DPT'ce belirtilmiştir. Zamların 20 milyar lira getireceği varsayılırsa geriye 22.5 milyar liralık bir açık kalmaktadır. Ancak bu açık, yatırımların yapılamaması nedeniyle daha da artacaktır. Bunun üzerine 1978 yılına devlet işletmelerini daha az bir zararla sokmak üzere 8 Ekim 1977 günü bu kuruluşlarda «sıkıyönetim» ilân edildi. Yayınlanan bir genelgeyle sözkonusu işletmelerin ihale ve alımları, gayrimenkul kiralama ve satınalma işlemleri durduruldu. Döviz gereksinimleri ertelendi, kredi olanakları daraltıldı ve bütçede kendileri için ayrılan ödeneklerle yetinmeleri gerektiği bildirildi. Ayrıca, enerji tasarrufu yapmaları gerektiği ve personel alımını durdurmaları genelgeyle bildirildi. (110) Arkasından 29 Ekim 1977 günü «Zarar etmekte olduğu» bahanesiyle gerçek bir işçi sınıfı mücadelesinin verildiği 480 işçinin çalıştığı TKİ Şark Linyitleri İşletmesi Aşkale ocakları kapatılmak istendi. İşçiler direndiler.

MKEK, TEK, Sümerbank ve Çaykur bir kaç gün aralıklarla ürünlerine zam yaptılar. Daha sonra devlet işletmelerinde çalışan tüm işçiler için aynı toplu sözleşmenin uygulanması öngörüldü. Maliye müfettişleri tarafından mevzuat çalışmaları olumlu sonuç verdiği takdirde devlet işletmelerinde çalışan işçiler, tümü hangi sendikaya bağlı olursa olsun aynı toplu sözleşmeden yararlanacaktır.

Ekonomideki buhranın yapısallığı ve sürekliliği nedeniyle tekeli sermaye sık sık darboğazlara düşmekte ve daha çok devlet müdahalesine gerek duymaktadır. Devlet yaptığı mühalelelerle bir taraftan hakim sınıfların sorunlarına çözüm bulmaya çalışırken diğer taraftan her geçen gün politik yoğunluk düzeyi yükselen işçi sınıfı mücadelesinin düzeni yıkacak kerteye gelmesini önlemeye çalışmaktadır. Devlet bu ikinci işlevini baskı ve

taviz yöntemleriyle gerçekleştirmektedir. Değişik doz-
larda birbirine karıştırılarak uygulanan bu yöntemler-
den sınıflar mücadelesinin kızışması durumunda, baskı,
çok daha artmakta verilen tavizler ise geri alınabilmek-
tedir. Nitekim devlet işletmelerindeki son uygulamalar-
da bunun kanıtıdır. Önce ikramiyeler kesilmiş, sonra
geçmişte örnek bir işçi sınıfı mücadelesi verilmiş olan
Aşkale ocakları kapatılmak istenmiş, personel alımı ya-
saklanarak işsizlik körüklenmiş ve devlet işletmelerinin
kendi bütçeleriyle yetinmek zorunda bırakılmasıyla bu
kurumlarda çalışanların maaş ve ücret ödemeleri bile
riskli duruma sokulmuştur.

Böylece hayat göstermiştir ki; toplumsal formasyo-
nun bütünlüğünün sürmesini amaçlayan ve sınıf ege-
menliğini koruyarak toplumsal sistemin üretim koşu-
larının yeniden üretilmesini sağlayan kurum, devlet, sis-
tem içi çelişkilerin derinleşmesi halinde emekçi kesim-
lere verebileceği küçük tavizleri de geri alabilmekte,
onun yerine baskı ve zorun dozunu arttırmaktadır. Gü-
nümüzdeki olguların açıkça ortaya koyduğu bu gerçeği
Marx, Engels'e yazdığı 19 Şubat 1881 tarihli mektubun-
da şöyle dile getirmektedir; «Bugünkü hükümetler, işçi-
lere göz kırpmalarına, onlara gülücükler dağıtmalarına
karşın çok iyi biliyorlar ki biricik dayanakları burjuva-
zidir. İşte bu nedendir ki işçilere karşı dost görünücü
sözleriyle burjuvaziye ürkütseler bile burjuvaziye karşı
elle tutulan hiçbir somut eylemde bulunmazlar» (111).

VI — SONUÇTAN ÖNCE BİRKAÇ SÖZ

Türkiye'nin bütün yönleriyle emperyalizmin güdü-
nünde bir ülke olduğu bugün artık yadsınmaz bir ger-
çektir. Bu bağımlılık ilişkisinden dolayı yeni -sömürge

bir ülkedeki devletin diğer metropol ülke devletlerinde bulunmayan bazı boyutlara sahip olduğunu da vurgulamak gerekir. Bu boyutlar, devletin salt, «serbest mübadele» alanını korumakla yükümlü bir kurum olmakla kalmayıp aynı zamanda bu ilkeye sürekli işlerlik kazandırma doğrultusundaki doğrudan girişimleriyle de ilgilidir.

Bağımlı ülkelerde sistemin kendini yeniden üretebilmesi, önemli ölçüde metropollerden sağlanacak girdilere bağlıdır. Bu bağımlılık, hakim sınıflar içerisinde doğallıkla var olan çelişkilerin daha da artmasına ve «kendiliğindenci» niteliğinden sıyrılmaya çabası içindeki toplumsal muhalefetin de zaman zaman büyük boyutlara varmasına ve çeşitli toplumsal patlamalarla sonuçlanmasına neden olmaktadır. Bu durum, sistem içi çelişkilerin düzenin sınırlarını giderek zorlaması, devletin temel işlevini yerine getirirken kullandığı yöntemlerden baskı ve zora ağırlık vermesini gerekli kılmaktadır. Bağımlılık ilişkisi, verilebilecek tavizin ve demokratik hakların sınırlarını hep dar tutmuştur ve daraltmak eğilimindedir.

Böyle bir çerçeve içinde, devlet işletmeleri, bir anlamda, devletin işlevini kendi sınırları içinde yansıtan kurumlar durumundadırlar. Başka bir anlatımla, tüm düzeylerde yeniden üretimin sağlanması için kullanılan «emniyet subabları» olarak tanımlamak da mümkündür devlet işletmelerini.

Ne var ki, bu işlevin «malİYeti», her yıl daha da artan zararlara tekabül etmektedir. Ekonomide yaşanan yapısal ve sürekli darboğazlara çözüm bulabilmek ve «kendiliğindenci» bir niteliği henüz aşmamış olsa da devrimci bir hareketle kucaklaşmak doğrultusunda yükselen toplumsal muhalefeti bölmek, atomize etmek ve sistem içi kanallarla kabaran suları yatağına itmek sürecinde

devlet işletmelerinin önemli bir konumu olsa gerektir. Bağımlı bir ülkede devlet işletmelerinin işlevini yerine getirebilmeleri ancak «zararla çalışmak» ile mümkün olabilmektedir. Başka bir deyişle, özel kesimle aralarındaki nesnel ilişkiler bunun böyle olmasını gerektirmektedir. Ağırlıkla, özel kesime girdi sağlayan kuruluşlar olmaları ve ön teker özel kesimin dönmesi halinde arka teker olarak devlet işletmelerinin dönme durumu —böylesine bir bağımlılık ilişkisi— bizce yapısal olarak nitelendirilmesi gereken bir ilişkidir. Devlet kesiminin «sağlıklı» çalışmasını istiyorsanız, önce özel kesimin sorunlarını çözmek gerekmektedir. Aradaki bu bağımlılık ilişkisi sorunun en canalıcı tarafıdır. Mamül malı üreten özel kesim olduğuna göre maliyetinin düşük olmasını istiyorsanız, kullanılan girdilerin fiyatlarının düşük olmasını da sağlamalısınız, yani girdi üreten devlet işletmeleri olduğuna göre fiyatları «enalt» düzeyde saptamalısınız. İşte devlet işletmeleri, özel kesimle aralarındaki bu nesnel konum gereği işlevlerini yerine getirme sürecinde bir de önemli ölçüde dışarıya bağımlıdır ve ithalatın neredeyse yarısına taliptir. Bu bağlamda, emperyalist tekel-lerle «sıkı-fıkı» ilişkileri olduğu gibi ülke içindeki kaynakların paylaşımında yerleri özel kesimden sonra, ikincildir. Bu olgu ise bu kuruluşların gelecekte daha da büyük sorunlar doğurmaya gebe olduğunu ortaya koymaktadır.

Devlet işletmelerinin işlevini yerine getirebilmeleri için uğradıkları zararlar, üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin başat olduğu bir düzenin erdemlerinden söz edenler için iyi bir malzeme işlevini görmüştür. Bunlardan birkaç örnek vermek gerekirse; 19 Haziran 1977 günü İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesinde Vehbi Koç şöyle konuşmaktadır; «...ekonomi bir küldür. Sanayiın % 50'si devlete % 50'si özel sektöre aittir. Devlete ait

olanların % 80'i zararda işin içine politikacılar giriyor. Devlet Sektörünün zararları ise vergi olarak özel sektöre devrediliyor» ve bir başkası, TÜSİAD yayını Görüş'ün Nisan 1977 sayısından «...yeni müteşebbislere zulüm etmek, servis yönünden telefonu ile denizyolları ile, zararına satışları ile iktisadi devlet teşekkülleri bu topluma çektirdikleri ile **bu toplumu hasta etmektedir.**» bu ve benzeri ifadeleri birçok «bilim adamı» ve devlet yöneticilerinden duymak ta mümkündür. Önceden de belirttiğimiz gibi bu tür demeçler bir yanılsamadır (mistifikasyon), üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin olduğu bir düzeni yüceltmeyi, gerçekleri gizlemeyi amaçlar.

Devlet işletmelerine çeki-düzen vermek, «reorganize» etmek üzere yapılmış kütüphaneler dolusu çalışmalarından söz etmek mümkün. Hemen her yıl bu konuda seminerler, konferanslar düzenlenir gelen her hükümet bu konuda birşeyler yapılması gerektiğini, el atılması gereken en önemli işlerden birisinin «Kamu İktisadi Teşebbüslerini düzeltmek» olduğundan sözeder. Bununla ilgili olarak son girişim de III. Ecevit hükümetinin kurduğu İşletmeler Bakanlığıdır. Ancak, tüm bu «düzenlemeci» amaçta olanların olaya bakış açıları, daha doğrusu bakmayış açıları, onların burjuva düzlemi içerisinde bu kurumları iyileştirmek için yapmak istediklerinin burjuva rasyonalizmine uygun girişimler olmaktan öteye gidemeyeceğini, bağımlılık ilişkisi ve üretim araçlarının özel mülkiyeti sürdükçe bu kurumlar için yapılacak çok fazla şey olmayacağı gerçeğini yüzlerine çarpar, bir kısır döngü içinde dönüp durulur.

Bu konuda söylenmesi gereken bir başka şey de, Sovyetler Birliği başta olmak üzere birçok revizyonist Doğu Avrupa ülkelerinin devlet işletmelerine bakış açısıyla ilgilidir. Daha önceden de sözü edildiği gibi devlet

işletmeleri en çok dış krediyi bu ülkelerden sağlamaktadır. Bu ülkelerce kredi verilirken güdülen amacın, sözkonusu «kalkınmakta olan ülkenin» döviz darboğazı ve pazar sorunlarını çözmeye yönelik olduğu ve bu yolla emperyalizme olan bağımlılığın azatıldığı iddiası (106) nolu dipnotta belirtilmiştir.

Herşeyden önce yapılan analiz, Marksizmin öngördüğü sınıf ölçütüne değil, ülke ölçütüne dayanmaktadır. ve ülkedeki «milli burjuvazi» diye tanıtilan kesimin emperyalizmle bütünleşmiş olduğu gözardı edilmektedir. Diğer taraftan, bu bakış açısında devlet, sınıflar üstü bir kurum, devlet işletmeleri ise sosyalist adacıklar olarak on-kabul edilmektedir.

Bütün çalışma boyunca Marksist devlet teorisi bağlamında devlet işletmelerinin nasıl bir işleve sahip oldukları ortaya konulmaya çalışıldı. Sözkonusu işlevler gözönüne alındığında, Türkiye'nin döviz ve pazar sorunlarını çözmeye yönelik tüm girişimler, ardında bir «iyi niyet» gizlese bile hakim sınıfların çıkarlarına hizmet edecektir ve etmektedir. Emekçi sınıf ve tabakaların kurtuluşları kendi güçleri dışındakilerin «iyi niyet» gösterileriyle değil, kendi güçlü kollarıyla kuracakları iktidarla mümkündür. Kaldı ki, bir takım endüstriyel girişimlerle işçi sınıfının kurtuluşu arasında bağ kurmaya çalışmak kaba bir ekonomizme tekabül eder. Bu ekonomizmin, ardında bir revizyonizmi barındırdığı bilinmelidir. «Kurtuluş Sorunu» bir takım ekonomik iyileştirmelerle işçi sınıfının karnını doyurmak, çıplak sırtını örtmek sorununa indirgenemez. İşçi sınıfının kurtuluşunu onun organik ihtiyaçlarının tatmin edilmeyişinden gelen fiziki acılarını dindirmek olarak tanımlamak, herhangi bir dünya görüşüne ait olabilir ama Marksizme ait olamaz.

Sınıflı toplumlarda emekçi sınıf ve tabakalar yalnız

açlığa ve sefaletle terkedilmekle kalmamış aynı zamanda potansiyel olarak varolan «kendini geliştirme imkânları» da kısıtlanmıştır. Çalışanlar, çerçevesi kapitalist üretim ilişkilerince çizilmiş bir işbölümüne tabidirler ve eylem alanları yaptıkları işle sınırlıdır, toplumsal faaliyetlere doğrudan katılma imkanları yaptıkları işle sınırlıdır, toplumsal faaliyetlerin ancak ürünlerinden, kısıtlı da olsa, yararlanabilirler. Toplumsal faaliyetlere doğrudan katılmaktan, karar alma sürecinde sözsahibi olmaktan yoksunluk, devlet yönetimi için olduğu gibi diğer üretim birimleri ve kurumların yönetimi için de sözkonusudur.

Sınıflı toplum içerisindeki her kurumda bir «yöneten elit-yönetilen kitle» ayrımı mevcuttur. Yönetenler, çerçevesi burjuvazinin çıkarları ile uyumlu olarak belirlenen alan içerisinde mümkün alternatifleri oluşturur ve bunları yönetilenlere sunarlar. Yönetilen kitleler ancak bu alternatiflerden birini seçme özgürlüğüne(!) sahiptirler. Temsili olarak seçtikleri kimse ise iktidarı kendisinde den yoksundurlar. Sunulan alternatifler de, aynı işlevi gördüğü halde farklı kutularda ve isimlerde sunulan çamaşır tozları gibidirler. Ezilenler, kendilerine en çok yarayan egemen sınıf ideolojisini üç-dört yılda bir seçerler. Temsili olarak seçtikleri kimse ise iktidarı kendisine toplar ve «tepedekiler» olarak alacakları kararlar, burjuvazinin temel çıkarlarını aşamaz. İşte bu bağlamda, işçi sınıfı toplumsal faaliyetlere doğrudan katılma anlamında olan Politikanın dışındadır. Burjuvazi bu durumu «demokrasi» diye yutturmaya çalışır. Eğer bir demokrasiden söz etmek gerekirse bu «tepedekiler» için demokrasi, belli bir azınlık için demokrasi olabilir.

Herşeyden önce, sınıflı toplumlarda kitleleri politika dışı bırakan maddi hayatın üretimi ile ilgili işbölümüdür. Burjuvazi, kendi kârını en üst düzeye çıkaracak ve ken-

disine karşı oluşacak muhalefeti bölmeye atomize etmeye yönelik bir iş bölümü, bir iş örgütlenmesini uygun görmüştür. Bu, otoriter ve hiyerarşiye dayanan, ayrıştırmacı (decolletivitation) bir örgütlenmedir. Üretici güçlerin gelişimine burjuvazi, bu tür bir iş bölümünü yeniden üretecek ve yetkinleştirecek bir tarzda yön verir.

Kapitalizmde işbölümünün giderek incilmesi, kafa emeği ile kol emeği arasındaki farkın giderek büyümesi ve kendi içlerinde daha da bölünmesi insanları dar, monoton, anlamsız eylem olanları içerisine hapsedmiştir. Yaptığı iş, kişinin adeta hapisanesidir. Bir işçiyi karnını doyurması için günde 8 saatini harcamak zorunda bırakmak ve mevcut teknolojinin ayrıştırmacı yapısı onu toplumsal faaliyetlere doğrudan katılma eyleminden alıkoyar; burjuvazinin amacı da budur; ona üretici işlevinin değışmezliğini benimsetmektir.

İşte, işçi sınıfı kendisini politika dışı bırakan otoriter, hiyerarşik bir devlet mekanizmasını ve diğer kurumları, «ele-geçirmeyi» değil onu aşağıdan yukarıya parçalamayı ve yönetilenlerle yönetenler arasındaki diyaframı yırtmayı temel hedef alır. Burjuva devlet aygıtı yerine, toplumsal faaliyetlere doğrudan katılmanın mümkün olabilece «eski yönetilenlerin» yöneten olabilecekleri bir örgütlenmeyi iktidar alternatifi olarak oluşturmak işçi sınıfının önündeki ilk görevdir. Sorun, sadece iktidarı burjuvaziden almak sorunu değildir. Aynı zamanda üretici güçlerin gelişimine öylesine bir yön vermeli ve mevcut iş örgütlenmesi, teknoloji öylesine dönüştürülmelidir ki insanlık hem organik ihtiyaçlarını sağlayabilecek imkanları herkes için edinebilsin hem de makinanın canlı bir parçası durumuna gelmiş insana, kapitalizmde bastırılmış, köreltilmiş yeteneklerini geliştirme ve zihni faaliyetlere katılabilme imkanı sağlanabilsin. İşte bu nedenledir ki,

»...**KURTULUŞA KADAR SAVAŞ**» sloganıyla anlatılmak istenen, salt ekonomik güçlüklerden doğan ve organik ihtiyaçların tatmin edilmemesinden gelen fiziki acılardan kurtulmak değildir. Çünkü asıl sorun, işçi sınıfının insan olarak sahip olduğu yeteneklerin, potansiyel imkanların, hayli kısıtlı bir alan içine hapsedilmiş olmasıdır. Ve işçi sınıfı, ancak, tüm toplumsal faaliyetlere doğrudan katılabilmek imkânlarını yaratabildiği, üretici güçleri bu doğrultuda dönüştürebildiği oranda kurtuluşa yaklaşıyor demektir. Bu nedenle bir işçi, toplumsal üretimin devamı için kendi işlevini kalıcı, değişmez, görmemelidir. Bu anlayışa dayalı bir sınıf bilincini aşmalıdır, yani işçi sınıfı **sosyalist siyasal bilinci** ile kapitalist üretim ilişkilerinden kaynaklanan çeşitli üretici işlevlerin değişmezliği düşüncesine dayanan sınıf bilincini aşmalıdır. «Güçlü kolların olmazsa bütün çarklar durur» türünden sloganlar sınıf bilincine tekabül eder, işçi sınıfı sosyalist siyasal bilinç edinerek çarkları güçlü kolları olmadan da döndürme imkanlarını yaratmalı ve kapitalist üretim ilişkilerinden miras kalan dar eylem alanını genişletmeli ve tüm toplumsal faaliyetlere doğrudan katılabilmenin imkanlarını sürekli olarak artırmalıdır.

Tüm bu anlatılanlarla varılması amaçlanan nokta şudur; burjuva devleti aygıtını hedef almadan onun sınıfsal niteliğini ve baskı aracı olma konumunu gözardı ederek devlet işletmelerinde bazı «iyileştirme» girişimlerinde bulunmak ve hele hele düzen değişikliği istemeksizin bazı sektörlerin «devletleştirilmesi»ni temel alan çağrılar yapmak, özünde burjuva rasyonalizmini savunmaktan öte birşey değildir.

Doğru olan, devletin burjuva düzeninin koruyucusu ve çalışanları «insan-dışı» eylemlerle sınırlayan bir işbölümünün savunucusu olduğudur. Kapitalist üretim iliş-

kileri çerçevesinde devlet işletmelerinin «iyi» çalışan kurumlar olmaları işçi sınıfı açısından çok burjuvazinin işine gelir. Unutmayalım ki, boş midelerin dolmasını ve «işçisin sen işçi kal» hedefini amaçlayanlar burjuva sornsalı içinde düşünenlerdir. İşçi sınıfı, iktidarı burjuvaziden almakla kalmaz, aynı zamanda iktidarın tipinde «herkes»in yönetime katılabileceği bir dönüşümü amaçlar ve üretim birimlerinde yine herkesin, üretici güçleri dönüştürme konusunda sözsahibi olmasına, insanı makinaya bağlı durumdan makinaları yöneten duruma getirecek bir iş örgütlenmesi ve teknoloji dönüşümü ile ilgili faaliyetlere doğrudan katılmasına imkan yaratır. Açıktır ki, bu sürecin maddi temeli üretim araçlarının toplumsal mülkiyetinin gerçekleştirilmesidir. Bu da bir **DEVİRİM** sorunudur.

Ne var ki bu durum, burjuva düzlemi içerisinde temel amaca bağımlı kılınacak bir takım reformlar için mücadele etmekten proleteryaı alıkoymamalıdır. Reformlar sömürüye son vermez. Ama doğru bir önderlikle, reformlar için mücadele devrimci güçlerin örgütlenmesine ve bilinçlenmesine yardımcı olur.

Lenin'in sözleriyle «...Marksistler reformlar için yapılan savaşı, yani egemen sınıfın iktidarını yıkmaksızın çalışan insanların koşullarının iyileştirilmesine ilişkin önlemler için verilen savaşı tanırlar, ne var ki Marksistler aynı zamanda reform kazançları uğruna işçi sınıfının eylemleriyle amaçlarını, doğrudan doğruya yada dolaylı olarak sınırlayan reformculara karşı kesin kararlı bir mücadele verirler. Reformculuk, bireysel düzeltmelere karşın sermayenin egemenliği sürdüğü ücretli köleler olarak kalacak olan işçilere karşı bir burjuva aldatmacasıdır. ...Marks'ın teorisini özümleyen işçiler, yani sermayenin egemenliği sürdüğü ücretli köleliğin kaçınılmaz olduğunu kavrayan işçiler, herhangi bir burjuva re-

formuyla aldatılmıyacaklardır. Kapitalizmin varlığının sürdüğü yerde reformların ömürlü ya da geniş kapsamlı olamayacağını anlayan işçiler daha iyi koşullar için savaşırlar ve reformları ücretli köleliğe karşı savaşı koyulaştırmak için kullanırlar.» (112) Bu bağlamda, burjuva düzlemi içerisinde bütün alanlarda verilen reformlar için mücadele, devlet işletmeleri için de sözkonusu olup siyasi mücadeleye bağlı kalınması gerekir.

Devlet işletmeleri bağlamında, devletin görece özerkliğini de gözönünde bulundurarak burjuva düzlemi içerisinde talep, edilmesi ve siyasi mücadeleye bağımlı kalınması gereken reformlar bizce şunlar olabilir;

- Tüm «devlet-özel yerli/yabancı sermaye» ortaklıkları tasfiye edilmelidir.
- Devlet işletmelerinin işveren sendikalarıyla olan her tür ilişkileri kesilmelidir.
- Çalışanların yönetime katılmaları doğrultusunda yeni örgütlenmeler oluşturulmalıdır.
- Devlet İşletmeleri, üretim araçları üretimi ve temel tüketim malları üretimine öncelik vermelidir.
- Devlet bankalarınca verilen krediler üretken alanlara yöneltilmelidir.
- Devlet İşletmelerince üretilen mal ve hizmetler tüketiciye aracısız ulaştırılmalıdır.
- Çalışanlara, toplu sözleşmeli, grevli sendikal haklar tanınmalıdır.
- Yakın zamanda kesilmiş olan ikramiyeler, yeniden ödenmeye başlamalıdır.
- MC hükümeti zamanında alınmış faşist milisler bu kurumlardan uzaklaştırılmalı ve faşist sendikaların yetkileri fesh edilmelidir.
- Halkın tükettiği temel ihtiyaç maddelerini üreten devlet işletmeleri devletçe süvansiye edilmelidir.

VII — A Ç I K L A M A L A R

BİRİNCİ BÖLÜM

- (1) V. İ. Lenin, **Devlet, Marx - Engels Marksizm içinde** s. 493, Sol Yayınları 1976 ANK.
- (2) F. Engels, **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, s. 234, Sol Yayınları 1971 ANK.
- (3) Capital, Vol III, p. 857, den aktaran Sencer Divitçioğlu, **Yeniden Üretim ve Üretim Tarzı Genel Teorisine Giriş**, Toplum ve Bilim, Sayı 2, 1977 İST.
- (4) Devletin «araç» ya da «sopa» olarak kavranmasının örnekleri arasında, ortodoks komünist tez olan «devlet tekeli kapitalizmi» sayılabilir. Fransız ve Alman Komünist Partileri başta olmak üzere birçok komünist partisinin resmi tezi olan devlet tekeli kapitalizmi teorisi SBKP'nin 22. Kongre tutanaklarında şöyle formülüyor: «Emperyalist aşamada devlet tekeli kapitalizminin uzatılmış gelişmesi sözkonusudur. Tekellerin yapısı ve büyümesi devletin kapitalist yeniden üretim sürecine finans oligarşisinin yanında müdahalesine yol açmıştır. Devlet, tekeli burjuvazinin yönetim konseyi durumuna gelmiştir. Devlet tekeli kapitalizmi, tekellerin gücü ile devlet gücünü, tekellerin zenginleşmesi ve işçi hareketinin bastırılmasına bekçilik eden bir aygıtta birleştirir.» Yine «oligarşik devlet» tahlilini savunanlarda da aynı bakış açısı hakimdir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. **Kapitalist Devlet Sorunu'na Önsöz, Birikim Ya-**

yınları; Barry Hinders and Paul Q Hirst **Pre-Capitalist Modes of Production** s. 21 - 28 1975 LONDON.

- (5) Engels'ten Schmid'e Mektup, aktaran Stanley Moore Marks, Engels, Lenin'de Devlet Kuramı s. 48, Teori Yayınları 1976 ANK.
- (6) K. Marx, F. Engels, Devlet ve Hukuk Üzerine s. 182, May Yay. 1976 İST.
- (7) «İktidar bloku» terimi, İtalyan Marksist Antonio Gramsci'ye aittir.
- (8) Sencer Divitçioğlu, Marksist «Üretim Tarzı» Kavramı — Devlet ve Artık Değer İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları s. 82, 1971 İST.
- (9) Günümüzde devlet müdahalelerinin diğer biçimleri için bkz. R. Murray, **The Internationalization of Capital and the Nation State**, International Firms and Modern Imperialism içinde, Editor Hugo Radice, Penguin Books 1975, LONDON.
- (10) Proleteryanın toplumsal konumu, İktisadi süreç içinde oynadığı rol ve iktisadi mücadele, proleterya kendiliğinden bilinç verir. Bu, işçi sınıfının teorisi değil, içgüdüsel bir bilinçtir. Gelgelelim, «içgüdüsel» olsa da, belirli bir maddi gerçeklikten kaynaklanmaktadır ve proleteryanın teorisine aykırı bir bilinç değildir bir bakıma onun hammadde durumundadır. Dolayısıyla, işçi sınıfının teorisini kuran bir parti ile politik mücadele vererek, proleterya kendi gerçek sınıf bilincine kavuşmuş, eğitilmiş olur. Böylece «sınıf içgüdüsel» «sınıf tavrına» dönüşmüş olur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Lenin ve Felsefe L. Althusser, s. 21 - 22, Birikim Yay. 1976 İST.

- (11) TİB Aylık Bülteni, **Kalkınma Sorunu**, Sayı 15, 1975 ANK.
- (12) **Centre Europeen de L'entreprise Publique, Dans La Communauté Economique Europeenne**, 1967 PARIS.
- (13) Bu konularda ayrıntılı bilgi için bkz. John Westergoard and Henrietta Resler, **Class in a Capitalist Society A Study of Contemporary Britain** p. 200 - 220, Penguin Books 1976; 5-78, Penguin Books 1975:
- (14) 13 No.lu dipnot birinci kaynak s. 205
- (15) TİB Aylık Bülteni, **Kapitalizm, Devrevi Ekonomik Buhran ve Stagflasyon** sayı 37, 1977 ANKARA.
- (16) Om. Prakash, **The Theory, and Working of State Corporation**, 1965 LONDON.
- (17) Murrey L. Weidesbaum, **The Modern Public Sector** 1968 New York
- (18) İbid. s. 163.
- (19) **Ekonomi Politikinin Temelleri**, Sovyet Yazarları Kollektifi s. 654, May Yay. 1976 İST.
- (20) **European Studies**, April 1971.
- (21) Korel Göymen, **AET ve Türkiye'de Kamu Girişimciliğinde Gelişmeler** Amme İdaresi Dergisi, Şubat 1974 ANK.
- (22) **Business Week, Public Enterprises in USA**, April 1972
- (23) K. Göymen, a. 9. y. s. 39.
- (24) **Vatan**, 2 Ağustos 1976.
- (25) V. İ. Lenin, **Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması** s. 37 Sol Yay. 1971 ANK.
- (26) F. Engels, **Anti Dühring**, Sol Yay. 1974 ANK.

İKİNCİ BÖLÜM

- (1) A. Hamdi Başar, **Devletçiliğimizin Tarihi Tekamülü'nden akataran Pars Esin Türkiye'de İşveren Sendikacılığı**, s. 111, SBF Yayınları, 1974 ANKARA
- (2) Bu konuda K. Steinhaus'un **Atatürk Devrim Sosyolojisi**, Sander Yayınları ve Vedat Eldem'in **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, İş Bankası Yayınları adlı kaynaklara bakılabilir.
- (3) Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları'ndan aktaran Korkut Boratav Türkiye'de Devletçilik** s. 21, Gerçek Yayınları İST.
- (4) Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni** s. 228. Bilgi Yayınevi 1972 ANK.
- (5) İbid s. 229 - 230.
- (6) İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, s. 296, Cem Yayınevi 1972 ANK.
- (7) K. Boratav, a.g.e. s, 37.
- (8) Gündüz Ökçün; **1920 - 1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye** s. 86 - 117, SBF Yayınları 1972. ANK.
- (9) 1920-1930 Yılları arasında kurulan yabancı sermaye yatırımları hakkında geniş bilgi için 8 No. lu kaynağa bakılabilir.
- (10) Yahya Sezai Tezel; **Birinci Büyük Millet Meclisi Anti - Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı** SBF Dergisi, Aralık 1970, s : 287 - 318.
- (11) Stefanos Yerasimos; **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye** s : 1257 Gözlem Yayınları, 1976, İSTANBUL.
- (12) Doğan Avcıoğlu, a.g.e. s. 254.

- (13) K. Boratav; a.g.e. s. 115.
- (14) Yakın tarihimizi anlatan yapıtların birçoğunda 1929 - 1939 yılları arası Devletçilik Dönemi olarak adlandırılır. Söz konusu dönemde devlet müdahalesindeki yoğunlaşma bu döneme Devletçilik Dönemi denmesinin temel nedenidir. İktidar bloku içinde küçük burjuva bürokratların yönlendirici güç durumuna geçmeleri ve yeniden üretimin sağlanabilmesi için girilen anti-emperyalist tavır, tek tek sınıflara karşı görece özerklik değişik şekillerde yorumlanmıştır. Bu dönem örnek gösterilerek kimileri Türkiye'de devletin sınıflar üstü bir kurum olduğundan, kimileri devlet müdahalesinde yoğunlaşmanın erdemlerinden söz ederler. Biz de geleneğe uyarak 1929 - 1945 dönemini Devletçilik Dönemi olarak adlandırdık.
- (15) Fiyat düşüşlerine ilişkin veriler için bkz. Stefanos Yerasimos s. 1287
- (16) İbid. s. 1296.
- (17) T. Bulutay, Y.S. Tezel, N. Yıldırım, **Türkiye Milli Geliri (1923 - 1948)** ANK. 1974 Tablo 9.5.
- (18) Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası (1919 - 1946)** s. 157, Doğan Yayınevi ANK. 1972.
- (19) Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı metni için bkz. K. Boratav Türkiye'de Devletçilik.
- (20) İbid. s. 143.
- (21) K. Boratav, **Devletçilik, Bağımsız Bir Sanayileşme Denemesi mi?** s. 67 - 68 İLKE, sayı 3, Mart 1974.

- (22) **Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi**, TİB Yayın No. 16 ANK. 1976.
- (23) K. Boratav, **Büyük Dünya Bunalımı İçinde Türkiye'nin Sanayileşme ve Gelişme Sorunları** : 1929 - 1930, Makina Mühendisleri Odası Sanayi Kongresi 1976, Tebliği.
- (24) Kenan Bulutoğlu, **Türkiye'de Yabancı Sermaye-Gerçek** Yayınevi Ocak 1970, İstanbul s. 105 - 106; Mehmet Selik, **Türkiye'de Özel Yabancı Sermaye** 1923 - 1960 SBF Yayını No. 5 ANK.
- (25) S. Yerasimos a.g.e. s. 1310 - 1311.
- (26) Haldun Derin, **Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul, 1940 s. 147.
- (27) D. Avcıoğlu a.g.e. s. 230.
- (28) S. Yerasimos a.g.e. s. 1328
- (29) T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, **Cumhuriyet'in 50. Yıldönümünde Türkiye'de Demir - Çelik İşletmeleri** 1973, ANK.
- (30) T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik Sosyal ve Kültürel Gelişmesinin 50 yılı**, Mayıs 1973, s. 15.
- (31) T. Timur. a.g.e. s. 158.
- (32) İbid. s. 216. Söz konusu kaynaklara, İngiltere'den Karabük Demir-Çelik Fabrikasının Kuruluşu için alınan 2,5 milyon Sterling tutarındaki kredi de eklemek gerekir.
- (33) J. Stalin, **Türkiye Üzerine**, Aydınlık Yayınları 1976. ANK.
- (34) K. Steinhaus, a.g.e. s. 143.

- (35) D. Avcioğlu, a.g.e. s. 296.
- (36) DPT. a.g.e. s. 19.
- (37) K. Boratav, **Büyük Dünya Bunalımı...** s. 18.
- (38) Dündar Sağlam, **Türkiye'de İktisadi Devlet Teşekkülleri**, ANK. 1967.
- (39) Y. Küçük, **Planlama, Kalkınma ve Türkiye**, s. 247 Bilim Yay. İST. 1974.
- (40) Gencay Şaylan, **Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji**. s. 80 TODAİE Yayınları, 1974 ANK.
- (41) K. Boratav, **Devletçilik, Bağımsız**. s. 70.
- (42) T. Timur a.g.e. s. 386
- (43) TİB Aylık Bülteni, sayı 8, sayfa 3, **Amerikan Yardımı hakkında**, Şubat 1975 (44, 45, 46, 47, 48, 49) IBRD Raporundan aktaran Gürel Tüzün, **1950-1960 Döneminde Sanayileşme, Makina Mühendisleri Odası, Sanayi Kongresi 76 tebliği ve Yalçın Küçük a.g.e. s. 155.**
- (50) D. Avcioğlu a.g.e. s. 452.
- (51) Tunç Tayanç, **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, s. 128, Milliyet Yayınları, 1973 İST.
- (52) Kurthan Fişek, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı** s. 83, 1969 İST. 1972.
- (53) Muhlis Ete, **State Exploitation in Turkey**, s. 39, 1951 İST.
- (54) İbid. s. 40.
- (55) Selim İlkin, İlhan Tekeli, **1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı** s. 51.

- (56) TİB Aylık Bülteni, **Türkiye'de Kapitalistleşme Sürecine Emperyalizmin Etkilerine İlişkin Bir Örnek : 1950 - 1969 Döneminde Altyapı Yatırımları**, sayı 42, Aralık 1977.
- (57) S. Yerasimos. a.g.e. s. 1348.
- (58) T. C. Ziraat Bankası Ekonomik Bülteni **Dünya Bankası Kredileri** sayı, 24 Temmuz - Ağustos 1976 s. 64.
- (59) TİB Aylık Bülteni, **Ulusal Kalkınma Kurumu**, sayı 11 s. 21.
- (60) TİB Aylık Bülteni, sayı 42, a.g.y.
- (61) İbid s. 3
- (66) D. Avcioğlu a.g.e s. 452.
- (67) İsmail Cem a.g.e. s. 403.
- (62) Vecdi Diker, **Karayolları Genel Müdürlüğü 25 Yaşında**, 1975, ANK.
- (63) TİB Aylık Bülteni, **Türkiye'de Ulaşım Politikası** sayı 23, s. 23.
- (64) TİB Aylık Bülteni, sayı 42, a.g.y.
- (65) TİB Aylık Bülteni, sayı 23, a.g.y.
- (66) **Türkiye'de Sermayenin Yapısı**, İLKE, Haziran 1974 s. 87.
- (68) İsmail Cem, a.g.e. s. 248.
- (69) K. Bulutoğlu a.g.e s. 125.
- (70) Bu konuda diğer örnekler için D. Avcioğlu'nun a. g.e.'ne bakılabilir.
- (71) K. Bulutoğlu - İ. Onur, **Türkiye'de Dış Borçların**

Geleceği : Bir Model, İktisadi Gelişme ve Dış Yardım'dan aktaran A. Cumhur Aytulun, Türkiye Ekonomisinin 50 Yıllık Gelişimi, ODTÜ - İFÖD Yayınları No. 4, 1976 ANK.

- (72) T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı, «**Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl 1963 - 1967**» 1963 ANK. s. 525.
- (73) İbid. s. 61 - 62.
- (74) Eskişehir Sanayi Odası Haber Bülteni, Sayı 274, 17 Mayıs 1976.
- (75) T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı, **İkinci Beş Yıllık Plan, 1963 - 1972**) ANK. 1967, s. 69.
- (76) İbid. s. 105.
- (77) **DPT Yıllık Programlar**
- (78) T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı, «**DPT, KİT Reformu**» ANK. 1972 s. 34.
- (79) Eskişehir Sanayi Odası a.g.s. s. 1
- (80) İbid. s. 2.
- (81) TİB Aylık Bülteni, **Döviz Darboğazı Had Safhaya Ulaştı**, sayı : 38, Haziran 1977.
- (84) Bu konuda Yakup Kepenek'in **Kamu Ekonomik Kesimi Özel Sektör İlişkileri** adlı makalesinden yararlanılmıştır. **Özgür İnsan**, Nisan 1974 sayı : 16 s. 38
- (82) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. **TİB Aylık Bülteni «Türkiye de Demiryolu Ulaşımı ve Demiryolu İşçilerinin Grevi Üzerine** sayı 42. Aralık 1977.
- (83) Ayrıntılı bilgi için bkz. **TİB Aylık Bülteni «Deniz**

Taşımacılığında Emperyalist Sömürü» sayı 44,
Ocak 1978.

- (85) T. C. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu 1971,
1972, 1974 KİT Genel Raporları.
- (86) Sadık Baklacioğlu, **Kamu İktisadi Teşebbüsleri**
Ankara 1976, s. 177. A.Ü. Hukuk Fakültesi Ya-
yınları.
- (87) Ömer Faruk Batirel, **Kamu Ekonomik Kuruluş-
larında Fiyat Politikası**, İ.T.İ.A. Ekonomi Ensti-
tüsü Yayınları s. 106, 1976 İSTANBUL.
- (86) Korel Göymen, MPM, İDT Yüksek Kademe Yö-
neticileri Semineri «**Türk Karma Ekonomisinde
Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Değişen İşevleri
ve Payları**» 1976 ANK. s. 8.
- (89) T. C. Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürlüğü,
1975 **Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve İştirakleri
Yılığ**, 1975 ANKARA.
- (90) Görüş, Cilt 5 sayı 2 Şubat 1977 TÜSİAD.
- (91) Selahattin Özmen, **Türkiye'de Dünya'da İktisadi
Devlet Teşekkülleri** Ankara 1967, s. 371.
- (92) T. C. Ziraat Bankası Tarım Kredi Araştırmasın-
dan aktaran İcen Börtüncene **Köylülüğün Farklı-
laşması Üzerine Ülke**, sayı 1. s. 189.
- (93) T.C. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu KİT
1974 Yılı Genel Kurul Raporu, ANK. 1977 s. 120.
- (94) **Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu**, 9.
Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, Ankara/
1972, s: 67 a.b.c.
- (95) **TİSK**, 10. Genel Kurul Raporu, s. 152, 1976 ANK.

- (96) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. TİB Aylık Bülteni, sayı 40 **Metal İşkolundaki Sanayilerin Durumu ve MESS Üzerine**, Eylül 1977.
- (97) **TİSK. 10. Genel Kurul Raporu.**
- (98) **KİT ve İştirakleri 1975 Yılığ**, 440 sayılı yasa, Madde 8 s : 522.
- (99) 29 Eylül 1977 **Vatan** s. 5
- (100) **1975 KİT ve İştirakleri Yılığ**, s. 38.
- (101) 13 Mayıs 1977 **Vatan** s. 5.
- (102) **Görüş**, sayı 2 cilt 5 Şubat 1977 **İST.** s. 9
- (103) **Sadık Baklacioğlu.** a.g.e.s. 174.
- (104) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. TİB Yayın No : 11 **Sınıflı Toplum Devlet ve Vergiler**
- (105) **1975 KİT ve İştirakleri Yılığ**, 1976 Ankara.
- (106) 29 Eylül 1977 **Milliyet**; Başta SSCB olmak üzere Doğu Avrupa ülkelerince devlet işletmelerine verilen kredilerin amacı «**Sovyet Gözüyle Türkiye - SSCB ilişkileri**» adlı kitapta şöyle anlatıyor. «Gerçekten de, Türkiye’de Sovyetler Birliğinin yardımı ile kurulan bütün işletmeler devlet sektörünün elindedir, ülke ekonomisinde devlet sektörünün sağlamlaşmasına, ilerici ulusal işlevlerin gelişmesine hizmet eder ve bu anlamda «milli burjuvazinin» yabancı tekelcilerin rekabetinden korunmasına da yönelmiştir.» (Yar Yayınları, s. 50) olguların bu savı doğrulamadığı açıktır. Yine aynı kitapta, yapılan yardımların Türkiye’nin döviz darboğazı ve dış pazar sorunlarını çözmeye yönelik olduğu belirtilmektedir (s. 44 - 45)

Döviz darboğazı ve dış pazar sorunları hakim sınıfların sorunlarıdır, Türkiye emekçi halkının kurtuluşu, hakim sınıfların sorunlarını çözmekle değil, ona Marksizmin özümletilmesiyle mümkündür. Marksistler sınıf ölçütü kullanır ülke ölçütü değil! ve halk, iktidarını kendi güçlü kollarıyla kurulacaktır!

- (107) **Eskişehir Sanayi Odası Haber Bülteni**, 1 Ağustos 1977 s. 4
- (108) 16. 8. 1977 **Cumhuriyet**
- (109) TİB Aylık Bülteni, **Türkiye Ekonomisinin Derinleşen Yapısal Bunalımı IMF ve son «İstikrar Tedbirleri»** Sayı 39, Eylül 1977
- (110) 8 Ekim 1977 **Vatan**
- (111) K. Marx, F. Engels, **Devlet ve Hukuk** üzerine s. 145 a.b.ç.
- (112) V. İ. Lenin, **Tasfiyecilik Üzerine**, Sol Yay. 1977. s. 342 - 343 a.b.ç.

TÜSTAV

ÇİZELGELER

Çizelge 1 : İmalat Sanayiinde Kamu Kesiminin Payı
(1950 - 1973)

Çizelge 2 : Devlet İşletmeleri - Yabancı Ortaklar

Çizelge 3 : Dünya ve Türkiye Girdi Fiyatları (1976)

Çizelge 4 : Devlet İşletmelerinde Çalışanlar (1975 - 1977)

Çizelge 5 : Devlet ve Özel Kesimdeki Grev ve Lokavtlar
(1974 - 1975)

Çizelge 6 : KİT Satışı Hasılat ve Toplam Personel Gideri
(1975)

Çizelge 7 : KİT Satış Hasılatı ve Kar/Zarar Durumu
(1975)

Çizelge 8 : Kamu İktisadi Teşebbüsleri Finansman Dengesi (1977)

KAYNAKLAR

I — KİTAPLAR

- Althusser Louis, **Lenin ve Felsefe**, Birikim Yayınları İstanbul, 1976
- Avcıoğlu Doğan, **Türkiyenin Düzeni**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972
- Aytulun A. Cumhur, **Türkiye Ekonomisinin 50 Yıllık Gelişimi**, ODTÜ - İFÖD Yayınları 1976 Ankara
- Baklacioğlu Sadık, **Kamu İktisadi Teşebbüsleri**, Hukuk Fakültesi Yay. Ankara 1976
- Batirel Ömer Faruk, **Kamu Ekonomik Kuruluşlarında Fiyat Politikası** İTİA Ekonomi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1976
- Blackburn Robin, **Explosion in a Subcontinent**, Penguin Books, New Zealand 1975
- Boratav Korkut, **Türkiyede Devletçilik**, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1974
- Bulutay T, Tezel Y. S., Yıldırım N., **Türkiye Milli Geliri (1913 - 1948)** Ankara 1974
- Bulutoğlu Kenan, **100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1970
- Cem İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi Ankara 1972
- Centre European de Lentreprise Publique, **Dans La Communaute Economic Europeenne**, Paris 1967

- Cumhuriyetin 50. Yıldönümünde Türkiye'de Demir Çelik İşletmeleri T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ankara, 1973
- Diker Vecdi, Karayolları Genel Müdürlüğü 25 Yaşında, Ankara 1975
- Derin Haldun, Türkiye'de Devletçilik, İstanbul 1940
- Divitçioğlu Sencer, Marksist «Üretim Tarzı» Kavramı — Devlet ve Artık Değer, İstanbul İkt. Fak. Yay. İstanbul 1971
- Ete Muhlis, State Exploitation in Turkey, İstanbul 1951
- Ekonomi Politîğin Temelleri, SSCB Bilim Akademisi, May Yayınları, İstanbul 1976
- Engels Frederich, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, Sol Yayınları, Ankara 1971
- Anti — Dühring, Sol Yayınları, Ankara 1974
- Esin, Pars, Türkiye'de İşveren Sendikacılığı, SBF Yayınları Ankara 1974
- Fişek, Kurthan, Türkiye'de Kapitalizm Gelişmesi ve İşçi Sınıfı İstanbul 1972
- Hinders B. and Hirst P., Pre - Capitalist Modes of Production, 1975 - London
- İlkın Selim, Tekeli İlhan, 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı Ankara 1975
- İkinci Beş Yıllık Plan (1963 - 1972) T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 1967
- 1975 Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve İştirakleri Yıl-

lığı T.C. Maliye Bakanlığı Hazine Genel M¼d¼rl¼đ¼
Ankara 1976

- **KİT Reformu**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 1972
- **Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl 1963 - 1967**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Ankara 1963
- **K¼ç¼k, Yalçın Planlama, Kalkınma ve T¼rkiye,,** Bilim Yayınları, İstanb¼l 1974
- **Lenin V. İ. Marx - Engels Marksizm**, Sol Yayınları
- **Lenin V. İ. Tasfiyecilik Üzerine** Sol Yayınları 1977 ANK.
- **Lenin, Emperyalizm**, Sol Yayınları, Ankara 1971. 1971
- **Marx K., Engels F. Devlet ve Hukuk Üzerine**, May Yayınları, İST. 1976
- **Marx K. Engels F. Lenin V. İ. Markist Felsefe Yazıları**, Bilim Yayınları İSTANBUL 1975.
- **Miliband R., Poulantzas N., Laclau E., Kapitalist Devlet Sorunu** Birikim Yayınları, İSTANBUL 1977.
- **Moore Stanley; Marks, Engels ve Lenin'de Devlet Kuramı** Teori Yay. 1975. ANK.
- **Ökç¼n G¼nd¼z, 1920 - 1930 Yılları Arasında Kurulan T¼rk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, SBF Yayınları ANKARA 1972.
- **Özmen Selahattin, T¼rkiye'de ve D¼nya'da İktisadi Devlet Teřekk¼lleri**, ANKARA 1976.
- **Prakash Om. The Theory and Working of State Corporation** London 1965.

- Radice Hugo, **International Firms and Modern Imperialism**, Penguin Books 1975. London.
- Sağlam Dünder, **Türkiye'de İktisadi Devlet Teşekkülleri** ANKARA 1967.
- Selik Mehmet, **Türkiye'de Özel Yabancı Sermaye, 1923 - 1960** SBF Yayını No. 5 ANKARA.
- **Sınıflı Toplum Devlet ve Vergiler**, TİB Yayın No. 14, ANKARA 1975.
- **Sovyet Gözüyle Türk - SSCB İlişkileri**, Yar yayınları ANKARA 1976.
- Stalin J. **Türkiye Üzerine**, Aydınlık Yayınları, İST. 1976.
- Steinhaus K. **Atatürk Devrim Sosyolojisi**, Sander Yayınları İSTANBUL 1974.
- Sweezy, Baran, Magdoff, **Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı**, BilgiYayınevi ANKARA 1974.
- Şeylan Gencay, **Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji**, TODAİE Yayınları, ANKARA 1974.
- Tayanç Tunç, **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, Milliyet Yayınları, İSTANBUL 1973.
- Timur Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası (1919 - 1946)** Doğan Yayınevi, ANKARA 1972.
- **Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi**, TİB Yayın No. 16 ANKARA 1976.
- **Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Gelişmesinin Elli Yılı** T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı, ANKARA 1973.
- **T. C. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu 1971**,

1972, 1973, 1974 KİT Genel Raporları.

- Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu 9. ve 10. Olağan Genel Kurul Raporları
- Westergaard John and Henrietta Restas, **Class in a Capitalist Society**, Penguin Books New Zealand 1976.
- Weidenbaum Nurrey, **The Modern Public Sector**, New York 1968
- Yerasimos Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Gözlem Yayınları, İSTANBUL 1976.

II — MAKALELER

- Boratav Korkut, «Devletçilik, Bağımsız Bir Sanayileşme Denemesi mi?» İLKE, Sayı 3, Mart 1974.
- «Büyük Dünya Bunalımı İçinde Türkiye'nin Sanayileşme ve Gelişme Sorunları 1929 - 1930» Makina Mühendisleri Odası Sanayi Kongresi. 76 Tebliği, 1976 ANKARA.
- «Public Enterprises in USA,» Business Week, April 1972.
- Divitçioğlu Sencer, «Yeniden Üretim ve Üretim Tarzı Genel Teorisine Giriş» Toplum ve Bilim, Sayı 2, 1977 İSTANBUL.
- Ergil Doğu, «Kapitalist Devlet», Birikim sayı, 5, Mayıs 1976 İSTANBUL
- Göymen Korel «Türk Kamu Ekonomisinde Kamu ciliğinde Gelişmeler» Amme İdaresi Dergisi, Şubat 1974, ANKARA.
- «Türk Kamu Ekonomisinde Kamu

İktisadi Teşebbüslerinin Değişen İşlevleri ve Payları»
MPM, İDT Yüksek aKdeme Yöneticileri Semineri
ANKARA 1976.

— İcen Börtüçene, **Köylülüğün Farklılaşması Üzerine,**
Ülke, Sayı 1, 1977 ANKARA.

— **«Türkiye'de Sermayenin Yapısı»** İLKE, Haziran 1974

— Kepenek, Yakup, **«Kamu Ekonomik Kesimi Özel
Sektör İlişkileri»,** Özgür insan, Sayı 16, Nisan 1974.

— Tezel Yahya Sezai, **«Birinci Büyük Millet Meclisi An-
ti - Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı»** SBF Der-
gisi Aralık 1970.

— **TİB Aylık Bülteni (Ankara)**

● **«Kalkınma Sorunu»** Sayı 15.

● **Kapitalizm, Devrevi Ekonomik Buhranlar ve Stag-
flasyon»** Sayı 37.

● **«Amerikan Yardımı Hakkında»** Sayı 8.

● **«1950 - 1960 Altyapı Yatırımları»** Sayı 42.

● **«Ulusal Kalkınma Kurumu»** Sayı 11

● **«Türkiye'de Ulaşım Politikası»** Sayı 23.

● **«Döviz Darboğazı Had Safhaya Ulaştı»** Sayı 38.

● **«Türkiye'de Demiryolu Ulaşımı ve Demiryolları İş-
çilerinin Grevi Üzerine»** Sayı 42.

● **«Deniz Taşımacılığında Emperyalist Sömürü»**
Sayı 43.

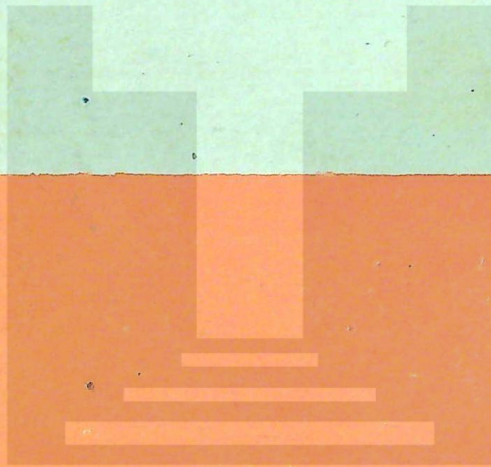
● **Metal İşkolundaki Sanayilerin Durumu ve MESS
Üzerine»** Sayı 40.

- «Türkiye Ekonomisinin Derinleşen Yapısal Bunalımı, IMF ve son «İstikrar Tedbirleri» Sayı 39.
- T. C. Ziraat Bankası Ekonomik Bülteni «Dünya Bankası Kredileri» Sayı 24, Ağustos 1976, ANK.
- Tüzün Gürel, «1950-1960 Döneminde Sanayileşme» Makina Mühendisleri Odası, Sanayi Kongresi 76 Tebliği 1976 ANKARA.

III — DİĞERLERİ

- Cumhuriyet Gazetesi — 16.8.1977.
- Eskişehir Sanayi Odası Dergisi 17.5.1976
1.8.1976
- Görüş, TUSİAD 1976, Cilt 5, Sayı 5
1977, Cilt 5, Sayı 3
1977, Cilt 5, Sayı 6
- MilliyetGazetesi 29.9.1977
- Vatan Gazetesi 2.8.1976, 29.9.1977, 8.10.1977.

TÜSTAV

TÜSTAV

FIYA 15000: